

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİNDE MÜCADELE SURESİ

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE SULTAN ÇEVİK YAVAŞ

Danışmanı: Prof. Dr. H. Mahmut ÇAMDİBİ

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
SÜMEYYE SULTAN ÇEVİK YAVAŞ'ın DİN EĞİTİMİNDE MÜCADELE SÜRESİ adlı
tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.07.2008 tarih ve 2008/12-16 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 04.09.2008
1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MAHMUT ÇAMDİBİ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. BAYRAKTAR BAYRAKLI
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET FARUK BAYRAKTAR

ÖZ

Bu çalışmanın amacı din eğitiminin önemli konularına Mücadele Suresi çerçevesinde bakmaktır.

Tezin araştırma aşamasında surenin akışı göz önünde bulundurularak, “mücadele”, “kadın”, “adap”, “iletişim”, “dostluk”, “zikir” gibi konular incelenmiştir.

Tez üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm “Mücadele ve Kadın hakları” başlığında olup bu bölümde cedel, tartışma, mücadele, münazara gibi kavramlar incelenmiştir. Kur’an’ın kadına verdiği değer çeşitli başlıklar altında anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm “Adab-ı Muaşeret” başlığında olup bu bölümde adap, muaşeret ve iletişim gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca surede geçen adab-ı muaşeret kuralları incelenmiştir.

Üçüncü bölüm “Allah Dostluğu ve Allah’ı Anma” başlığında olup bu bölümde de dostluk kavramı üzerinde durulmuştur. Dostluğun mahiyeti ve inananların kimleri dost edinip edinemeyeceği incelenmiştir. Ayrıca zikrin kelime anlamı, çeşitleri, mahiyeti incelenen konulardandır. Allah’ı zikretmenin faydaları ve zikre engel olan hususlar da incelenmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to look at important subjects of Education of Religion from the perspective of the Sura "Mujadala-Struggle".

During the research of the thesis, considering the context of the sura, the subjects as "disputation", "women", "convenances", "communication", "friendship", "remembering Allah" were studied.

The thesis includes three parts: The first part is dedicated to "Mujadilah/Disputation and Women Rights". In this part, the following subjects are studied: dialectic, discussion, disputation, debate. The value that Qur'an gives women is studied to be explained under several headlines.

The second part is dedicated to "Good Form and Convenances". In this part, the following subjects are studied: good form, convenances and communication. Moreover, the rules of good form and convenances in the sura are also studied.

The third part is dedicated to "Friendship with Allah and Remembering Allah". In this part, the concept of friendship is studied. The characters of friendship and the concept of "whom to be friends for muslims and whom not" are analysed. Moreover, the meaning of the word "remembering Allah", types and compositions of remembering are studied as well. The benefits of remembering Allah and the things that embarrasses remembering Allah are some other subjects that are studied.

ÖNSÖZ

Alemlerin Rabbi olan Allah'a Hamd ve seçkin kullarının Efendisi Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun.

Hayat insanın avuçlarından kayıp giderken ona dair anlamlı ve yararlı bir şeyler ortaya koyabilme çabası insanı ayakta tutabilmekte ona güç vermektedir. İnsanın birçok çıkmazlarının olduğu, kendi çılgınlıklarında kendini boğduğu, depresyon ilaçlarıyla hayatta kalabilme çabası içerisinde bulunduğu şu yıllarda her zaman olduğu gibi, onun kurtuluşu-yine- doğru ve hayata geçirilmiş bir eğitimle olabilir.

Bu düşünceler içerisinde araştırmamızı Din Eğitimi alanından ve Kur'an kaynaklı olarak seçtik. İnsanın yanı sıra ısrar edişinin sonuçlarını gördüğümüz bu surede, yine Allah'a tevekkül edişiyile huzuru buluşunu müşahede ediyoruz. Güncelliğini kaybetmeyen, hayata dair pek çok konuya değinmeye çalıştığımız bu araştırma süresince kıymetli vakitlerini bana ayırarak, her türlü ilgi, alaka ve desteği veren kıymetli hocam Prof. Dr. H. Mahmut Çamdibi'ne şükranlarımı sunarım.

Hayata bakış açısı ve örnek yaşantısıyla bana her daim örnek olan rahmetli babacığım Süleymaniye Camii İmam-Hatibi, Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Bölümü Öğretim görevlilerinden merhum Mehmet Çevik'e ve sadece uykusuz geceleriyle değil varlığının her zerresiyle hayatıma anlam katan, biriciğim, canım annem, Zehra Çevik'e, maddi manevi desteğini bana hep hissettiren eşim İbrahim Yavaş'a, abim Abdurrahman Çevik'e, kardeşim Abdullah Çevik'e ve bu araştırma süresince uslu durarak bana yardımcı olan kızım Zehra Yavaş'a, ayrıca ismini zikredemediğim herkese en içten, samimi duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

10 Temmuz 2008

Sümeyye Sultan ÇEVİK YAVAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM : MÜCADELE VE KADIN HAKLARI	
A-MÜCADELE VE TEKNİĞİ	7
1.Cedel Kavramı	7
2.Münazara-Mücadele Arasındaki Fark	9
3.Mücadelenin Usulü ve Adabı	11
4.İslamda Tartışma	12
a.İslamda Tartışmanın Olması Gerekliğini Savunanların Görüşleri	12
b.İslamda Tartışmayı Reddedenlerin Görüşleri	14
5.Kur'an'a Göre Tartışmanın İlkeleri	15
a.Tartışma Kesin Delile, Bilgiye ve Doğruluğa Dayanmalı	15
b.Getirilen Kesin Delillere Önyargıdan ve Yanlışta Isrardan Sıyrılarak Bakılmalı	15
c.Delil Sunulduktan Sonra Devam Eden Tartışma Kesilmeli	16
d.Tartışma Uygun Ortamda (Muhatabın Psikolojik Durumunun Uygun Oluş Anında) Yapılmalı	16
e.Muhataba Karşı Nazik Davranmalı	16
f.Manevi Şartlara Uyulmalı	17
B.KADIN VE HAKLARI	17
1.Hilkat Bakımından Kadın	18
2.Şeytan İlk Önce Kimi Kandırdı	21
3.Kız Çocuğu Allah'ın Bir Lütfudur	22
4.Kız Çocuğu - Zevce - Anne Olarak Kadın	24
a.Kız Çocuğu Olarak Değer ve Mevki	24
b.Zevce Olarak Değer ve Mevki	24
c.Anne Olarak Değer ve Mevki	30
5.Kur'an'ın Hitabı Karşısında Kadın	30
6.İslamın Kadına Getirdikleri	32
7.Garplılara Göre Kadın	33
8.Kadın ve İlim	34
II. BÖLÜM : ADAB-I MUAŞERET	
A.ADAB	37
1.Kelime Anlamı	37
2.Istılah Anlamı	38
B.MUAŞERET	39
1.Kelime Anlamı	39
2.Istılah Anlamı	39
C.İLETİŞİM VE ADAB	40
1.İletişimin Anlamı ve Mahiyeti	40

2.İletişim ve Adab	43
3.İletişimin Temel Prensipleri ve Engelleri	45
a.İletişimin Temel Prensipleri	45
b.İletişimin Engelleri	49
D.İÇTİMAİ HAYATIN GEREKLİLİĞİ	50
E.ADAB-I MUAŞERETİN ÖNEMİ (EĞİTİMDEKİ YERİ)	51
F.ADAB-I MUAŞERETİN KAYNAĞI	53
G.MÜCADELE SURESİNDE ADAB-I MUAŞERET KURALLARI	55
1.Allah'ın Murakabesi	55
2.Gizli Konuşmamak	56
3.Selamlaşma	59
4.İyilik ve Takva	63
5.Tevekkül	69
6.Meclislerde Yer Açma-Meclislerden Kaçma	75
7.Peygamberle Gizli Konuşmaya Karşılık Sadaka	79
III. BÖLÜM : ALLAH DOSTLUĞU VE ALLAH'I ANMA	
A.ALLAH DOSTLUĞU	84
1.Dost/Dostluk Kelimesinin Anlamı	84
2.Dostluk Kavramının Mahiyeti	86
3.Mü'minlerin Dostları Kimlerdir	91
a.Allah	91
b.Melekler	92
c.Peygamber ve Mü'minler	92
4.Mü'minlerin Dost/Sırdaş Edinemeyeceği Kimseler	93
a.Kafirler	93
b.Münafıklar	94
c.Yahudiler ve Hıristiyanlar	94
d.Allah, Peygamber ve Mü'minlerin Düşmanları	94
e.Şeytanlar	95
f.Tağutlar	97
g.Putlar	97
B.ALLAH'I ANMA (ZİKRULLAH)	98
1.Zikrin Kelime Anlamı	98
2.Zikrin Mahiyeti	102
3.Zikrin Çeşitleri	106
4.Her Daim Zikir Hali	109
5.Allah'ı Zikretmenin Faydaları	110
a.Kalbe Sükunet Verir	112
b.Aklı Selim Sahipleri İçin Kainatın Yaratılışı ve Düzeni Hakkında İbretler	
Sağlar ve Cehennem Azabından Korur	112
c.Kötülük Yapmaktan, Nefse Zulmetmekten Dolayı Tevbe İstiğfara Sevk Eder	113
d.Yüce Allah Katında Anılmaya Vesile Olur	114
e.Kurtuluşa Erdirir, Başarıya Ulaştırır	115
f.Mağfiret ve Büyük Mükafata Vesile Olur	116

6.Zikrullahâ Engel Olan Hususlar	116
a.Şeytan	116
b.Ticaret ve Alışveriş	122
c.Mal ve Evlat Sevgisi	123
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	126

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.S.	Aleyhi's-selâm
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
C.C.	Celle Celaluhu
Çev.	Çeviren
Der.	Dergisi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Vakfı
İst.	İstanbul
mad.	Maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
No.	Numara
s.	Sayfa
SAV	Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
ter.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
Yay.	Yayınevi, Yayınları
v.b.	ve benzerleri
v.s.	ve saire

GİRİŞ

Mücadele Suresi “mücadele”, “kadın”, “adab”, “iletişim”, “dostluk”, “zikir” gibi ihtiva ettiği konular itibariyle din eğitiminin en dinamik alanlarından biri olarak dikkatimizi teksif etti ki tezimizin konusunu belirlerken Kur’an kaynaklı çalışmak istememiz ve ayrıca bu surenin de günümüz insanının ihtiyaçları dahilinde düşününce pratikte çok işlevli oluşu bu sure üzerinde çalışma isteğimizin başlıca sebeplerini teşkil etti.

Teknolojinin zirvede olduğu şu dönemde iletişimin dijital ortamlarda yapıldığı, “merhabaları”, gülümsemeyi unutmuş; insanların televizyon başında dizi izleyerek gece yarıları uykuya geçişleri sonucu uykulu ve bezgin; sığınacağı bir liman bulamayıp ruhunu engin denizlerde boğmanın sonucu huzursuz; geçmişte komşuluğun, sevginin, güvenin hat safhada oluşunun akabinde anahtarları kapıların üzerindeyken şimdilerde kilit üstüne kilit vuran bir yapıya bürünen insanın yeniden hayat buluşu, İslam’la ve bunun ancak doğru bir eğitimle olacağı muhakkaktır.

Selamlaşmayla güne başlayan, tevekkülle engin denizlerden güvenli limanlara ulaşan, kadın olsun erkek olsun herkesin değer bulduğu, konuştuğunda hatta tartıştığında dahi edeb dahilinde kalan, çevresinde dosttan gayrı bir şey görmeyen ve gönlü zikirle huzur bulan insanın suresidir, Mücadele. Bu sebeptendir ki Din Eğitiminde Mücadele Suresi’ni konu olarak seçtik. Şimdi sureye ve tezimizin ana konularına kısaca değinelim:

Medine’de nazil olup ve 22 ayeti hâvî olan bu surenin Kur’an’da, iniş sırasına göre 104, resmi sıralamada ise 58. sırada olduğu bilinmektedir.¹ Hicri 5. yılın Şevval ayında yapılan Ahzab Gazvesinden sonra nazil olan Mücadele suresi; mücadele isminin yanı sıra, Mücadile² şeklinde “dal”ın esresiyle de okunabilir. Hatta ikincisi daha

¹ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri**, İst: Bayraklı Yay, 2006, C.XIX, s.81; Süleyman Ateş, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, İst: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, C.IX, s.304

² Mevdudi, **Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri**, İst: İnsan Yay, 1987, s.141; Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini, Kur’an Dili**, C.VII, s.447

meşhurdur. Ayrıca bu sureye “Kad semia” Suresi ismi de verilmiştir.³ Ubeyy b. Ka’b’ın mushafında bu surenin isminin “Zıhar Suresi” olduğu Âlûsî tarafından zikredilmiştir.⁴

Ayrıca münâfıkların aleyhindeki bazı ayetlerinin, Münâfıkûn Sûresindeki ayetlere benzemesi, sûrenin Münâfıkûn Sûresinden sonra indiğini kanıtlar.⁵

Sureyi ele alırken söz konusu tezimizi üç bölümden oluşturduk. İlk bölüm 1-6. ayetler arası olup “Mücadele ve Kadın Hakları” ismini verdiğimiz bölümdür. Surenin bu ilk bölümü iki kısma ayrılmış olup ilk kısımda “cedel” kavramı üzerinde durulmuş, İslam’da tartışmanın yeri, nasıl olması gerektiği, tartışma yapılırken hangi kurallara uyulmasının daha doğru olduğu işlenen konular arasında olmuştur. İkinci kısımda ise Din Eğitimin önemli konularından biri olan “kadın” konusu işlenmiştir. İslam’ın ve diğer dinlerin kadına birçok açıdan (hilkat bakımından, anne-kız çocuğu ve eş olarak değer ve mevki, şeytanın önce kadını mı kandırdığı, kadının erkekten yaratılan ikincil bir şahsiyet mi olduğu vs.) nasıl baktığı İslam’ın kadına getirdikleri, garplılar diliyle İslam’da kadının durumu, kadın ve ilim konularına değinilmiştir.

Havle binti Sa’lebe’nin Allah Rasulüyle kocası hakkında tartışmada bulunması “tücadilü” kelimesiyle birlikte sureye ad olurken aynı zamanda İslam’ın kadın konusundaki telakkisinin de göstergesi olmuştur. Bu bağlamda kadın konusu üzerinde durulması gereken bir konudur ki biz de ona tezimizde yer vermeyi uygun bulduk.

İkinci bölüm, 7-13. ayetler arasında olup “Âdâb-ı Muâşeret” adını verdiğimiz bölümdür. Bu bölümde “adab” kavramı incelenmiş olup adab-ı muâşeretin önemi ve gerekliliği, iletişim ve adab konuları işlenmiştir. Adab-ı muâşeretin önemli konularından biri olan fısıltı halinde ve gizli konuşmama adabı surede geçen konulardandır. Müslümanlara münafıkların yaptıkları gizli planların kendilerine hiçbir zarar vermeyeceği, Allah’a tevekkül edip O’nun yolunda sabırla yürümeleri gerektiği tavsiyesi verilmektedir.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri**, İst: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts, C.VIII, s.3643; Elmalılı, **a.g.e.**, s.447

⁴ Elmalılı, **a.g.e.**, C.VII, s.447

⁵ Süleyman Ateş, **a.g.e.**, C.IX, s.303

Surenin önemli konularından birini de Müslümanlara önerilen birtakım sosyal kurallar oluşturmaktadır. Allah'ın her daim murâkebesinin varlığının bilinci, meclislerde gizli konuşma, selamlaşma, iyilik ve takva, tevekkül, meclislerde yer açma, meclislerden kalkma ve Hz. Peygamber'le gizli konuşmaya karşılık sadaka verme bu ahlaki prensiplerdendir.

Üçüncü bölüm ise 14-22 ayetler arasında olup “Allah Dostluğu ve Allah'ı Anma” başlığındaki bölümdür. Surenin bu son örüntüsünde içinde ihlaslı mü'minlerin, münâfikların ve mütereddit kimselerin bulunduğu İslam toplumuna, açıkça ihlasın ölçüsünün ne olduğu bildirilmiş, Yüce Allah'ın kimlerin gönlüne iman yazdığına da açıklık getirilmekle de gönül eğitimine işaret edilmiştir. Dostluk kavramı, mü'minlerin dostları ve dost edinemeyecekleri üzerinde durulmuş zikir kavramı ve kula kazandırdıklarına da değinilmiştir. Zikirden gafil olma ve ona engel olanlar konusuyla tezimiz son bulmaktadır.

Eğitim kişinin yetişmesi, gelişmesi, topluma uyması bakımlarından ferdi, sosyal ve siyasi bir müessese olarak görülmektedir. Eğitim hem bir proses (oluş) hem de bir sonuçtur. Hem bir tecrübe konusu hem de intibak yoludur. İnsanı ferdileştirmesi yanında sosyalleştirici özellikleri de birlikte taşır.⁶ Öyleyse eğitilmiş insan sadece öğrenmiş bir şahsiyet değil aynı zamanda öğrendiklerini yaşayabilen ve başkalarına da aktarabilendir diyebiliriz. Tezimizin de bu özellikleri taşıyan nitelikte olmasını istedik. Kur'an'a dair söz söylerken yanlış düşme ihtimali göz önünde bulundurulunca Kur'an'dan bir sure üzerinde tez çalışması yaparken bundan imtina ettik.

Tez içerisinde aldığımız Kur'an ayetleri meallerini tek kaynaktan vermeye çalıştık. Kaynak olarak da Türkiye Diyanet Vakfı'nın Açıklamalı Meali'ni aldık.

Tez üzerinde, ayetleri tek tek alıp inceleyerek sonuca ulaşma yöntemiyle çalıştık. Bu da çalışma yöntemimizin endüksiyon olduğunu gösteriyor olduğunu gösteriyor.

⁶ Halis Ayhan, **Eğitim Bilimine Giriş**, İst: Şule Yay, 1997, s.19

MÜCADELE SURESİNİN ANLAMI

Bismillahirrahmanirrahim

1. Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir.

2. İçinizden zihar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır.

3. Kadınlardan zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

4. (Buna imkan) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardı ardına iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah'a ve Rasulüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır.

5. Allah'a ve Rasulüne karşı gelenler, kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi alçaltılacaklardır. Biz apaçık ayetler indirmişizdir. Kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.

6. O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir.

7. Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir.

8. Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o yasaklanana yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar. Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi? derler. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir. Ne kötü dönüş yeridir orası!

9. Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.

10. Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, iman edenlere hiçbir zarar veremez. Mü'minler Allah'a dayanıp güvensinler.

11. Ey iman edenler! Size "Meclislerde yer açın" denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size "Kalkın" denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

12. Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

13. Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekatı verin Allah'a ve Rasulüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

14. Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.

15. Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Gerçekten onların yaptıkları şey çok kötüdür.

16. Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yolundan alıkoydular. Bu yüzden onlara küçük düşürücü bir azap vardır.

17. Onların malları da oğulları da Allah'a karşı kendilerine bir fayda vermez. Onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedi kalacaklardır.

18. O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey (hakikat) üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar.

19. Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar.

20. Allah'a ve Peygamberine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar.

21. Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.

22. Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Rasulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır.

I. BÖLÜM: MÜCADELE VE KADIN HAKLARI

A. MÜCADELE VE TEKNİĞİ

1. CEDEL KAVRAMI

Cenab-ı Hakk insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmış ve onu diğer canlılardan fikri, düşüncesi ile ayırt etmiştir.⁷ İnsan düşüncesi de toplum içinde fikirler ve duyguların kelimelerle aktarılmasından ve değiştirilmesinden doğmuştur. Konuşmayan tek başına insanın (eğer varsa) düşündüğü şüphelidir. Düşüncenin bağlı olduğu kurallar önce dilin kurallarıdır.⁸ Öyleyse toplum içinde yaşayan insan fikirlerini ve duygularını aktarabilmek, kabul ettirebilmek için başvuracağı yollardan biri de cedel olacaktır, diyebiliriz. Zira ayet-i kerimede de kocası hakkında şikayette bulunan kadın, durumunu arz etmek için cedele başvurmuştur. Biz de duygu ve düşüncelerin aktarımına vesile olan cedel konusunu işleyeceğiz. Öncelikle cedelin tarifini verelim.

Cedel; meşhur olan (Meşhurat) veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere (Müsellamata) dayanan kıyas,⁹ tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelam terimi¹⁰ olarak kullanılır.

Cedel Latince de *diialectica* sözcüğü ile karşılanmaktadır. *Dia* ve *logien* kelimelerinden meydana gelen *diialectica*; dil, nutuk, iki kişi arasında karşılıklı konuşma manalarına geldiği gibi, istidlal (akıl yürütme) sanatı manasında da kullanılmıştır.¹¹ Biri soran diğeri de cevaplayan olmak üzere karşılıklı iki kişi arasında genelde muhatapı çelişkiye düşürüp reddetme yolu izlenerek cereyan eden diyalektik¹² Aristo'nun

⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, İst: Dergah Yay, 1983, C.II.,s.997

⁸ Hilmi Ziya Ülken, **Genel Felsefe Dersleri**, İst: Ülken Yay, 2000, s.11

⁹ Mustafa Namık Çankı, **Büyük Felsefe Lügatı**, İst: Cumhuriyet Matbaası, 1954, s.584-584; Hasan Küçük, **İslam'da ve Batıda Mantık**, İst: Fatih Matbaası, 1978, s.130; Necip Taylan, **Mantık Tarihçesi Problemleri**, İst: İFAV, 1996, s.135-137; Seyyid Şerif Cürcani, **Tarifât**, ter. Arif Erkan, İst: Bahar Yay, 1997, s.75

¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, **"Cedel"**, DİA, C.VII, s.208

¹¹ İsmail Fenni Ertuğrul, **Lugatçe-i Felsefe**, İst: Matbaa-i Âmire, 1341, s.186; Ahmet Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İst: Paradigma, 2003, s.108-109

¹² Z. Fahri Fındıkoğlu, **İçtimaiyat**, İst: Fakülteler Matbaası, 1961, s.24; Hüseyin Atay, **"Kur'an'a Göre Münazara Metodu"**, AÜİF Der, C. XVII, s.259

ifadesine göre mucidi olan Elealı Zenon (M.Ö.490-430)'dan itibaren kemâle erdiği Eflâton'a kadar bütün felsefe kendisinden ibarettir.¹³

Sözlükte “ipi sağlamca bükme, birini sert bir yere düşürmek, düşmanlık veya tartışmada çetin olmak, cephe almak” gibi anlamlara gelen cedel Arapçada ce-de-le kökünden türemiştir.¹⁴ Cedelin bu tarifinde sürtüşme ve üstün gelme bağlamında çaba sarf etme söz konusudur.¹⁵

Kur'an'da iki yerde cedel, iki yerde cidal, yirmi altı yerde mücadele kökünden türeyen değişik şekiller kullanılmıştır.¹⁶

Cedeli bir sanat olarak kabul eden Farabi, onu şöyle tanımlamıştır: “Cedel, verilen bir cevaba veya kabul edilen bir düşünceye zıt olan başka bir düşünceyi benimsememeye gayret gösterme sanatıdır.”

İbn Sina da cedeli, “ bir düşünceyi meşhur veya genellikle herkes tarafından kabul edilmiş öncülerle ispat etme ve cevap verme esnasında iddia edilen fikre zıt olan düşünceye düşme sanatı” olarak tanımlamıştır.

Şu halde bu tanımlardan yola çıkarak cedelin hangi alanda kullanıldığını şöylece açıklayabiliriz: Diyalektik (cedel), bir konuda gerçeği araştırıp ortaya koymaktan çok, bir düşüncenin, bir iddianın veya doğruluğu kabul edilen herhangi bir fikrin savunulmasında kullanılır.¹⁷

¹³ Mustafa Namık Çankı, **a.g.e.**, s.588; Hüseyin Atay, **a.g.m.**, s.260

¹⁴ Seyyid Şerif Cürçani, **a.g.e.**, s.75; Seyyid Muhammed Murtaza Zebîdî, **Tâcu'l Arûs min Cevahiri'l-Kamus**, Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306, s.253; Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.md.**, s.208; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, İst: TÜRDAV, 1990, s.143; İbn Haldun, **a.g.e.**, 1164

¹⁵ Ragıp el-İsfehânî, **Müfredat**, ter. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İst: Çıray Yay, 2006, s.240

¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.md.**, s.208; Hüseyin Atay, **a.g.m.**, s.261

¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, **Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, Bursa: İlim ve Kültür Yay, 1983, s.4; Mehmet Vural, **Gazali Felsefesinde Bilgi ve Yöntem**, Ankara: Ankara Okulu, 2004, s.87; Medyan Larousse, İst: Meydan Yay, 1969,C.II., s.832

2. MÜNAZARA-MÜCADELE ARASINDAKİ FARK

“Mücadele” sözcüğü cedel kökünden türeyip iki kişinin karşılıklı olarak tartışma sanatı icra etmeleri anlamına geldiği gibi, “Münazara” sözcüğü de na-za-ra kökünden türemiştir. “Nazar” lafzı lügatte, yerine göre bakmak, düşünmek ve beklemek gibi anlamlar ifade eder. Mufâale bâbının yapısı gereği münazara paylaşım ifade eder. Buna göre mana karşılıklı düşünme şeklindedir.¹⁸ İstılahta ise doğruyu göstermek için, iki şey arasındaki nispette, iki taraftan basiret ile bakmak düşündürmektir.¹⁹ Bu kavramlar (Münazara ve Bahs) Türkçeye tartışma diye tercüme edilir. Bu konu ile ilgili ilim dalına “Âdâb’ül-bahs ve’l –münazara” (tartışma usulü) adı verilmiştir.²⁰

Münazara ilminin tanımı ise şöyle yapılmaktadır: “ Karşılıklı olarak konuşan iki kişinin, gerçeği ortaya koymak amacı ile iki düşünce arasındaki nispet hükmünün doğruluk veya yanlışlığını anlamak için düşünme güçlerini istenen konulara yöneltmelerinden bahseden bir ilimdir.”²¹

Cedelde, doğruluğu önceden kabul edilmiş peşin hükümler vardır. Savunulan konu bellidir. Muârazın kabul ettiği düşüncenin yanlışlığını gösterip kendi tezini ispat amacı olduğu için cedelcide büyük bir hırs vardır. Yanlış olsun doğru olsun kendi fikrini doğru göstermek amacı ile şekil mantığına sıkı sıkıya bağlanmak, kelime oyunlarına başvurmak, gerektiğinde konuyu anlaşılmaz hale getirmek, yapılan itirazları dikkate almadan gerçekleri bâtil göstermek, nihayet bu da fayda vermezse kaba kuvvet kullanmak cedel mantığının en belirgin özelliklerindedir.²² Bu sebeptendir ki Kâtip Çelebi’ye göre: “...bu nevi kavga ve cidal erbabı, örümcek ağına düşen sinekler gibi acz ve zaâf içindedir.”²³

¹⁸ İsmail Gelenbevi, **İslami İlimler Geleneğinde Tartışma Usulü**, haz. Talha Alp, İst: Yasin Yay, ts, s.20-21

¹⁹ Seyyid Şerif Cürçani, **a.g.e.**, s.224

²⁰ İsmail Gelenbevi, **a.g.e.**, s.21; Hüseyin Atay, **a.g.m.**, s.261

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s.5

²² Katib Çelebi, **Mizanü’l Hakk fi ihtiyari’l-Ehakk**, çev. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İst: Marifet Yay, 2001, s.37; Taşköprizade, **Risale-i Taşköpri**, İst: 1313, s.5; Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s.13; Hüseyin Atay, **a.g.m.**, s.262

²³ Katib Çelebi, **a.g.e.**, s.47

Hâlbuki münazaranın gayesi gerçeği kesin delillerle bulmak ve ortaya koymaktır. Münazarada peşin hükümlerle hareket edilmediği, karşı tarafı susturma amacı bulunmadığı ve gerçeğin iddia sahibi ile aksi tezi savunanın elinde ortaya çıkması arasında bir ayrılık gözetilmediği için münazara yapanlarda ihtiras yoktur. Münazara yapanların varmak istedikleri yegâne hedef, gerçeği bulmaktır. Gerçeğin bulunması halinde tartışma kesilir ve bundan kıvanç duyulur. Münazarada yardımlaşma söz konusudur.²⁴

Kur'an'da gerçek bilgiye ve kesin delile dayanmayan, yanlış doğru, doğruyu yanlış göstermek suretiyle hakikati reddetme ve bâtılı savunma amacına yönelik tartışma yasaklanmış, buna karşılık kesin delil ve gerçek bilgiden hareketle yanlış fikirleri çürütme ve gerçeği ispat edip savunma maksadıyla yapılan tartışmalar caiz görülmüş, hatta bu anlamda Hz. Peygamber'e muhalifleriyle cedel yapması emredilmiştir. (Nahl, 16/125)²⁵

Mücadele Suresi'nde ifade olunduğuna göre kocası hakkında Allah Rasulüyle tartışmaya giren bir kadın, hakkını savunmak ve geçmişin yanlışlığını ortadan kaldırmak için cedeli kullanmıştır. Kur'an'da pek çok yerde "cedel" ya da cedel anlamına gelen kelimeler ileride de değineceğimiz üzere geçmektedir. Ancak biz burada içeriği açısından iki kavram, mücadele ve münazara üzerinde durduk. Ve bu ikisi arasındaki en büyük farkın; mücadelenin sırf yenmek için, münazaranın ise doğruyu ortaya çıkarmak için olduğu kanaatine vardık.

Eğitimde de bu metotlar uygulanabilir zira derslerinde bu metodu uygulayan öğretmen hem öğrencilerini iyi yetiştirmiş, bilgilerini artırmış, hem de kendi ilmini artırmış olur. Çünkü bu metotla talebe derse iştirak eder, fikri yönden gelişir, konuşma kabiliyeti artar. Bu metodu uygulayan öğretmen ve öğrenciler devamlı aktif ve hareket halinde olduklarından, dikkatleri uyanıktır. Bu durum ise onların daha çok bilgi

²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s.13

²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "**Cedel**", DİA, C.VII, s.208

öğrenmelerine sebep olduğu gibi, zekâlarını da donuk olmaktan kurtarır, hareket ve kıvraklığa sevk eder.²⁶

3. MÜCADELENİN USULÜ ve ADABI

Münazaradan istenilen sonucun elde edilebilmesi için, münazara mutlaka bir usul içerisinde yapılmalıdır. Münazara kitaplarının sonunda münazara adabı ile ilgili şu maddeler sıralanmıştır:

a) Münazara eden kimse manayı ihlal edecek tarzda icaz (kısa söz)'dan sakınmalıdır.

b) Karşı tarafı bıktıracak derecede itnab (uzun söz)'dan sakınmalıdır.

c) Anlaşılması zor bir takım garip lafızlar ve mücmel ifadeler kullanılmamalıdır.

d) Muhatabın sözünü ve meramını anlamadan itiraza kalkışılmamalıdır. Gerektiğinde muhataptan, sözünü tekrar etmesi talep edilebilir.

e) Tartışma konusunu bırakıp hakikatin ortaya çıkmasına katkıda bulunmayacak başka konulara intikal etmemeli, tespit edilen sınırdan dışarı çıkılmamalıdır.

f) Tartışma esnasında kahkaha atmak, bağırarak, çırpınmak, kızmak gibi haddi aşan davranışlarda bulunulmamalıdır.

g) Unvanlı ve saygın kimselerle elden geldiğince münazara yapmamalı. Zira onların heybeti tartışmacıyı menfi yönde etkileyerek rahatça münazara yapmasına mani olabilir.

h) Münazara adabını bilmeyen kimselerle münazara etmemelidir. Zira münazara kurallarının tek taraflı riyeti, beklenen faideyi temin edemez.

i) Muhatabın sözünü kesmemeli, buna son derece riayet etmeli.

²⁶ Faruk Bayraktar, **İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, İst: İlahiyat Fakültesi Yay, 1984, s.197-198

j) Düşmanlık besleyen, alay eden ve büyüklenen kimselerle münazaradan kaçınmalı, muhataba son derece nazik davranmalı ve onu küçük görmemeli.²⁷

4. İSLAMDA TARTIŞMA

a) İslam'da Tartışmanın Olması Gerektiğini Savunanların Görüşleri

“Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele yap.”²⁸

“Onlar: ‘Ey Nuh! Doğrusu sen bizimle pek fazla mücadele ettin ve mücadelende ileri gittin’ dediler.”²⁹

“Ya biz yahut siz, ikimizden birimiz, ya doğru veya apaçık bir sapıklık içindedir.”³⁰

“Ehl-i Kitap ile en güzel şekilde mücadele yap. Ancak onlardan zulmedenler müstesna.”³¹

Hz. Nuh’un kavminin kendisinden tartışmayı kesip kendilerini tehdit ettiği azabı başlarına getirmesini istemeleri ve geçmiş peygamberlerin kavimleriyle tartışmalara girmeleri, Cenab-ı Hakk’ın peygamberimizden davet esnasında itirazlara karşı en güzel şekilde mücadele yapmasını buyurması, ehl-i kitapla girişilen tartışmalara en münasip yolun izlenmesinin istenmesi İslam’da tartışmanın kaçınılmaz, hatta gerekli olduğunu gösterir.

Kur’an-ı Kerim, geçmiş peygamberlerin kavimleriyle yaptıkları tartışmalardan örnekler vererek tartışmaların ne şekilde olması gerektiğini vurgulamak istemiştir. İslam âleminde İbn Cerîr Taberî (v.310/922), Fahrüddîn Râzî (v.606/1210), Taşköprüzâde (v.901/1495), Ebu’l Leys Semarkandî (v.373/983), Kurtubî (v.671/1272), Şevkânî

²⁷ Taşköprüzade, **a.g.e.**, s.4; İsmail Gelenbevi, **a.g.e.**, s.110-111; Yusuf Şevki Yavuz, **Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s.32

²⁸ Nahl, 16/125

²⁹ Hûd, 11/32

³⁰ Sebe, 34/24

³¹ Ankebut, 29/46

(v.1250/1834), Âlûsi (v.1270/1853), Kâsımî (v.1333/1914), M.Raşid Rıdâ (v.1354/1935) gibi alimler tartışmanın gerekliliğini savunmuşlardır.³²

Fahrudin Razi bu konuda muarızların iddialarını reddettiğini, her maddeyi tek tek açıklayarak belirtmiştir ki muarızların iddiaları şunlardır:

- 1) İstidlal ilim ifade etmez.
- 2) İlim ifade eden istidlale kulun gücü yetmez.
- 3) İstidlale teşebbüs etmek caiz değildir.
- 4) Hz. Peygamber bunu emretmemiştir, ve
- 5) İstidlalde bulunmak bidattır.³³

Ardından Razi, Allahu Teâlâ'nın tefekkürü emrettiğini³⁴, övgü sadedinde tefekkürü zikrettiğini³⁵, taklidi zemmettiğini³⁶ ifade ettikten sonra şöyle söyler: "Bütün bunlar, düşünmenin, delil getirmenin, tefekkürün ve taklidi yermenin gerektiğine delildir. Tefekkür ve istidlale davet eden kimse, Kur'an'ın ve peygamberlerin dinine uymuş olur. Taklide davet eden de Kur'an'ın aksine gidip yolunu tutmuş olur."³⁷ Öyleyse Razi'ye göre cedel, peygamber sünneti olmaktadır. Ancak bu özelliğe haiz cedel elbette ki İslam'ın özüne uymayan kavgacı, hırs ve ihtirasın hakim olduğu bir cedel değildir.

Taberî de dini kötileyen kimseler karşısında münakaşayı terk etmenin caiz olmadığını Buhârî'den naklettiği Herakliyus ile Ebû Süfyan arasında cereyan eden

³² Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s.111-112

³³ Fahrudin er-Razi, **Mefatihü'l Gayb**, ter. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Ankara: Akçağ Yay, 1988, C.II, s.94

³⁴ Muhammed, 47/24; Ğaşiye, 88/17; Fussilet, 41/53; Enbiya, 21/44; Yunus, 10/101; A'raf, 7/185

³⁵ Nur, 24/44; Taha, 20/54; Yusuf, 12/105; A'raf, 7/179

³⁶ Zuhruf, 43/23; Lokman, 31/21; Şu'ara, 26/74; Furkan, 25/42; Meryem, 19/47

³⁷ Fahrudin er-Razi, **a.g.e.**, s.91-102

konuşma ile ifade etmiştir.³⁸ Yine bu da gösteriyor ki, İslam'a göre tartışma olması ve iyi kullanılması gereken bir olgudur.

b) İslam'da Tartışmayı Reddedenlerin Görüşleri

“Senin kavminden önce Nuh kavmi, onun arkasından da peygamberlere karşı gelen topluluklar da peygamberlerini yalanlamışlar, her ümmet kendilerine gelen peygamberleri yalanlayıp öldürmek istemişler ve hakkı batıl ile yok etmek için mücadele yapmışlardır.”³⁹

“Şüpheciler o kimselerdir ki, kendilerine gelen bir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri konusunda mücadele ederler. Bu, hem Allah katında, hem de iman edenler yanında büyük buğzu gerektirir.”⁴⁰

Bu ayetlerde görülen mücadele hakkın ortaya çıkması için yapılmamakta, bilakis hakkı batıl gösterip benimsetmek için yapılmaktadır. Ayrıca aklî ya da naklî bir delile dayanmadan yapılan bu nevi tartışmalar, Kur'an'da hoş karşılanmamaktadır. Kur'an bütün tartışmalarda muhataplarından apaçık burhan ve sağlam delil ister.⁴¹

Sonuç olarak cedelle ilgili ayetleri ve bunlar hakkında yapılan yorumları iki grupta toplayabiliriz:

Birincisi, hakkı ispatlayıp savunmak ve batılın yanlışlığını ortaya koymak için yapılan cedel ki, kesin delile başvuruyla yürütülen tartışmadır. İkincisi ise, bunun zıddı olan, yani hakkı batıl gösterip yerine batılı geçirmek için, zanna, yalana, mantık ve kelime oyunlarına müracaat ederek yapılan tartışmalardır.⁴²

İnsan düşünen ve düşündüklerini paylaşmak isteyen bir varlıktır. Bununla beraber hilkat bakımından insan, tartışmacı bir yapıya da sahiptir.⁴³ İnkarcılara karşı

³⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, ter. Kerim Aytakin, Hasan Karakaya, İst: Hisar Yay, 1996, s.279-286

³⁹ Mu'minun, 40/5

⁴⁰ Hacc, 22/3-8

⁴¹ Bakara, 2/111; Enbiya, 21/24; Neml, 27/64; Kasas, 28/75

⁴² Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s.112-113

⁴³ Kehf, 18/54

İslamı fikren savunmak ancak, en güzel bir mücadele tarzında olabilir. Bizim kanaatimize göre yine bu da gösterir ki cedel gereklidir. Ancak bu da aşağıda belirteceğimiz gibi belli kriterlere uyularak yapılmalıdır.

5. KUR'AN'A GÖRE TARTIŞMANIN İLKELERİ

Kur'an-ı Kerim hakkı savunmak amacıyla da olsa cedeli, bazı kurallara bağlamıştır. Bu kurallardan bazılarını şu şekilde maddeleştirebiliriz:⁴⁴

a) Tartışma kesin delile, burhana, doğruluğa ve bilgiye dayanmalıdır:

“Eğer iddianızda doğru iseniz burhanınızı getiriniz.”⁴⁵

“Bilginiz olan konuda tartışınız, bilginiz olmayan konuda niçin tartışıyorsunuz?”⁴⁶

“Eğer doğru söylüyorsanız bana kesin bilgi getirin.”⁴⁷

“Ben size açık delil getirdim.”⁴⁸

b) Getirilen kesin delillere ön yargıdan ve yanıltıcı ısrardan sıyrılarak bakılmalı:

“O müşriklere gökten bir kapı açsak da, oradan yukarı çıksalar (ve gözleriyle oradaki varlıkları görseler) şöyle derlerdi: Muhakkak ki gözlerimiz döndürüldü, daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz.”⁴⁹

“Eğer sana yaprakları yazılı bir kitap indirseydik de, elleriyle onu tutsalardı, o küfredenler muhakkak şöyle diyeceklerdi: Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir.”⁵⁰

⁴⁴ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.e.**, s.118-123

⁴⁵ Enbiya, 21/24

⁴⁶ Al-i İmran 3/36

⁴⁷ Mu'minun, 23/117

⁴⁸ Duhan, 44/19

⁴⁹ Hicr, 15/14-15

⁵⁰ En'am, 6/7

“Eğer hakikaten biz, onlara diledikleri gibi melekleri indirseydik, ölümler de kendileriyle konuşsaydı, bütün varlıkları karşılıklarına toplayarak senin doğruluğuna şahit ve kefil gösterseydik, Allah dilemedikçe şüphe yok ki yine inanmayacaklardı.”⁵¹

c) Delil sunulduktan sonra devam eden tartışmayı kesmek:

“Ey Muhammed! Eğer seninle tartışmaya girerlerse bana uyanlarla birlikte kendimi Allah’a verdim de.”⁵²

“Her ümmete yerine getirmeleri gereken ibadetler koyduk. Bu konuda seninle mücadele ederlerse, Allah yaptığımızı çok iyi bilir, ayrılığa düştüğünüz şey hakkında kıyamet günü Allah aranızda hükmedecektir.”⁵³

d) Tartışma uygun ortamda (muhatapın psikolojik durumunun uygun oluş anında) yapılmalı:

“Ayetlerimizi alaya alanları gördüğün zaman, başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Şayet Şeytan, bu hususu sana unutturursa hatırladıktan sonra artık zalimler topluluğu ile oturma.”⁵⁴

“Allah size, kitabında Allah’ın ayetlerine küfredilip onlarla alay edildiğini duyduğunuzda, başka bir konuya geçmelerine kadar oturmamanızı indirdi. Şayet onlar Allah’ın ayetlerini alaya aldıklarında onlarla oturursanız o takdirde siz de onlar gibi olursunuz.”⁵⁵

e) Muhataba karşı nazik davranılmalı:

“Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”⁵⁶

“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.”⁵⁷

⁵¹ En’am, 6/111

⁵² Al-i İmran, 3/20

⁵³ Hacc, 22/68-69

⁵⁴ En’am, 6/68

⁵⁵ Nisa, 4/140

⁵⁶ İsrâ, 17/53

f) Manevi şartlara uyulmalı:

Peygamberimize⁵⁸ ve diğer peygamberlere⁵⁹ davette ya da tartışmada öncelikle Allah'a hamdetmesi emredilmiştir.

B. KADIN VE HAKLARI

Dünyada yetiştirilen tarımsal ürünlerin yarısından fazlasını kadınlar üretmekte, dünya gıda üretimini güvenceye alan “Kadınlar Dünyayı Beslemektedir.” (FAO 1926) Sahraaltı Afrika'da ve Karayipler'de tarımsal üretimin daha da fazlasını, %80'ini kadınlar üretmekte; Asya'da pirinç tarımındaki iş gücünün %50-90 arasında kalan kısmını kadınlar oluşturmaktadır.⁶⁰ Buna rağmen kadınlar için ulus ve ülke tanımayan bir sorun da şiddet olgusudur. Fiziksel bakımdan genelde daha az güçlü olan kadınların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde aile içi ve dışı tehlikelerle karşı karşıya olma olasılıkları daha yüksektir. Örneğin Avusturya'da (Birleşmiş Milletler araştırmalarına göre) 1500 boşanma olayının yüzde 60'ında kadına karşı şiddet rol oynamıştır. Tayland'da Bangkok gecekondu alanlarında yaşayan kadınların yüzde 50'den fazlası eşlerinden düzenli dayak yemektedirler. Türkiye'de de durum çok farklı değildir. Hindularla evlilikle “drahoma ölümleri” (ödemenin gecikmesi durumunda kadını “mutfak kazası” gibi nedenler gösterilerek öldürülmesi) modern zamanların kanayan yarasıdır ve üstelik de artma göstermektedir. Resmi kayıtlara geçebilenlerin sayısı 1985'de 999 olan bu tür ölümlerin 1989'da da 2436 olduğu görülmüştür. Bunlar yalnızca doğrulananlardır; mutfak kazası olarak gösterilenler değil.⁶¹

Kadınlar dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluştururken, sadece kadın olmalarından kaynaklanan önemden başka erkekleri yetiştiren, toplumu terbiye edip biçimlendiren varlıklar olarak da önemlerinin çok olması gerekir. Günümüzde ise yukarıda da zikrettiğimiz gibi gereken önem ve değer verilmezken İslam'ın kadına bakış açısı gerçekten dikkate şayandır.

⁵⁷ Ta-Ha, 20/44

⁵⁸ Neml, 28/59; Müzzemmil, 73/6-9

⁵⁹ Ta-Ha, 20/42

⁶⁰ Nazmiye Özgüç, **Kadınların Coğrafyası**, İst: Çantay Yay, 1998, s.4

⁶¹ Nazmiye Özgüç, **a.g.e.**, s.3

Mücadele Suresi'nde de toplumun süregelen yanlışını düzeltmedeki gayretiyle bir kadının tavrı, tüm kadınlara örnek teşkil edecek şekilde evrensel bir olguyla gündeme getirilmektedir. Mücadele Suresi bu yönüyle kadın devriminin yapıldığı bir suredir ve biz de bu bölümde “kadın” hakkında pek çok konuya değinmeye çalışacağız.

Kadın konusunu incelemeden önce kadınla ilgili olarak genel bir tespit olarak şunları söyleyebiliriz: Tarih boyunca çeşitli toplumlarda kadın farklı statülerde bulunmuştur. Anaerkil aile yapısının geçerli olduğu bazı ilkel topluluklarda kutsallaştırılmış, bazılarında ise erkeklerle eşit statü ve haklara sahip bulunmuş olup, ataerkil topluluklarda çoğunlukla erkeğe göre ikinci derecede bir statü taşımış ve hatta bazı kültürlerde hemen hemen hiçbir hak ve değere sahip olamamıştır.⁶²

1. HİLKAT BAKIMINDAN KADIN

İslam'a göre hilkat bakımından kadın erkekle eşittir. Ancak, ne var ki bunun aksini savunanlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Aristoteles, Politika adlı eserinde kadınla ilgili olarak şunları söyler: “Erkeğin kadından üstün bir zekası olduğu kendiliğinden belli sayılmaktadır, fakat bu böyledir diye köle ile kadın özdeşleştirilemez. Doğa kadınla köle arasında bir ayırım gözetmiştir”⁶³ Doğanın kadınla köle arasında bir ayırım gözetmesi, sanki kadının bir ayrıcalığıymış gibi ifade olunmuştur. Onu köleden ayırmak bir lutuftur. Ancak erkekle mukayesesi asla yapılamaz. Zira bu konuda da doğada ayrılıkların olmasının doğal olduğunu savunan Aristoteles şöyle der: “Özgür kişinin köle, erkeğin dişi, adamın oğul, üstündeki yönetimi (egemenliği) hep doğaldır, ama bunlar aynı zamanda başkadır da; çünkü, her birinde ruhun bölümleri bulunmakla birlikte, dağılımları ayrıdır. Örneğin, ruhun düşünme yetisi kölede hiç yoktur, kadında vardır ama işlemez, çocukta daha gelişmemiştir.”⁶⁴ Yani çocukta gelişime açık bir düşünme yetisi varken kadında işlemeyen, âtil olan, iş görmeyen, akletmeyen bir yapı vardır. Bu da kadının, “saçı uzun

⁶² Ömer Faruk Harman, “**Kadın**”, DİA, C.XXIV, s.83

⁶³ Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tunçay, İst: Remzi Kitabevi, 2000, s.8

⁶⁴ Aristoteles, **a.g.e.**, s.28

aklı kısa” oluşunun daha ilk devirlerden günümüze kadar her devirde düşünüldüğünü göstermektedir.

Eflatun da kadınla erkeği iş yapabilme gücü açısından kıyaslamış ve şu sonuca varmıştır: “Gerçi aşağı yukarı her işte erkek kadından üstündür...Yaratılıştan her iki cinste de aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Ne var ki, kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz.”⁶⁵ Kadın hakkındaki ünlü filozoflardan birkaçının düşüncesini burada açıklamaya çalıştıktan sonra hilkat bakımından kadına, bir de Tevrat’taki bilgilerle bakmayı istiyoruz ki Tevrat’a göre kadın, erkekten yaratılmış ikincil bir şahsiyettir. Tevrat’ta iki ayrı yerde birbirinden farklı iki yaratılış anlatımı vardır:

1.“Dünyanın Yaratılışı” bölümündedir ve bu Kur’an anlatımına yakınlığı vardır.⁶⁶ Buna göre “Allah yeryüzünde hayatı kurduktan sonra, insanı kendi suretimizde ve kendimize benzer yaratalım, denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun, demiştir. Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır, insanı erkek ve dişi olarak yaratmıştır. Onları kutsamış ve demiştir ki: Semereli olun, çoğalın, yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın”⁶⁷

2.“Âdem ile Havva” isimli bölümdedir ve Kur’an’dan farklı olan anlatım işte buradadır. Buna göre “Rab Tanrı Âdem’i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi, böylece Âdem yaşayan varlık oldu. Rab Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe dikti, yarattığı Âdem’i bahçeye bakması ve işlemesi için oraya koydu. Bahçede işlediği ağacın meyvesinden yiyebilirsin, diye buyurdu, ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme, çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün. Sonra Âdem’in yalnız yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Fakat kendisi için uygun bir yardımcı bulamadı. Rab Tanrı Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapladı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem’e getirdi. Âdem,

⁶⁵ Eflatun, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İst: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s.131

⁶⁶ Secde, 21/9; Mü’min, 24/64; Nuh, 71/19; Neml, 27/62; Fatır, 35/39

⁶⁷ Tekvin, 1/26-28, **Kitab-ı Mukaddes**, İst: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001

işte bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir, dedi, O'na kadın denilecek çünkü o erkeklerden alındı. Bu nedenle erkek anasını babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi bir beden olacaklar. Ve adam ve karısı çıplaktı ve utançları yoktu.”⁶⁸

Tevrat'ta böyleyken İslami öğretilerde kadın ile erkek hilkat bakımından eşittir. Nitekim, ikisi de tek bir nefisten yaratılmıştır. Zira ayet-i kerimelerde şöyle buyrulur:

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen yayan Rabbinizden sakının.”⁶⁹

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık.”⁷⁰

Bu iki ayette geçen nefis kelimesine farklı farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: Zat, can, iç, kişi, kalp, cevher, ruh, akıl, canlı varlık, canlı, insan, şahıs, kimlik, insanlık, hayat özü, temel ilke ve değerleri.⁷¹ Nisa suresinin ilk ayetindeki “nefs” kelimesinin “Hz. Âdem” olduğunda ittifak vardır. Ancak Ayette geçen “nefs” kelimesini açıklayacak olursak şöyledir: Nefs, dişi bir kelime olduğu için onun, Hz. Âdem olduğunu söylemek doğru değildir. O, Hz. Âdem'in yaratıldığı cevherdir. Ayetin akabinde de “O nefisten de eşini yarattı” ifadesi yer alır ki bu, Âdem ile eşinin aynı cevherden ayrı ayrı yaratıldığını gösterir. Aksi takdirde daha önce de ifade ettiğimiz gibi Tevrat'taki anlatımla Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı hurafesini benimsemiş oluruz. Tevrat'ta geçen bu yaratılış öyküsünün bir benzeri de Buhârî'de (Nikah, 79-80) geçmektedir. Hadiste geçen dil' kelimesi birkaç manaya gelmektedir. Biyolojik değil de psikolojik manasıyla ele alındığında anlam daha doğru olacaktır. Nitekim Ebu Müslim bu kelimeye kadının “hassas” yapıda olduğunu söyleyerek açıklık getirmiştir.⁷²

Nefs kelimesinin hem genel hem de teknik bir kullanımı vardır. Nefsin genel kullanımı ‘self’ (İng. kişi, öz, zat, kendi) çoğulu *enfüs* de ‘selves’ olarak tercüme

⁶⁸ Tekvin, 2/7-24

⁶⁹ Nisa, 4/1

⁷⁰ Hucurat, 49/13

⁷¹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.V., s.16-18; Muhammed Esed, **a.g.e.**, s.132

⁷² Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.V., s.18-19

edildiği halde Kur'an'da insan türünden başka yaratılmış varlığa atfen hiç kullanılmamıştır. Kur'an'daki teknik kullanıma gelince, *nefs* bütün insanların ortak kökenine işaret eder. Gramatik olarak *nefs* dişildir (*feminin-müennes*) ve buna uygun şekilde dişil fiil ve sıfat takıları alır. Kavramsal olarak *nefs* ne dişil, ne erildir ve erkek olsun dişil olsun her varlığın asli parçasını, özünü oluşturur.⁷³

Amine Vedud, yaratılışın çiftler halinde⁷⁴ ve her varlığın eşinin, o varlığın planının bir parçası olduğunu vurgular.⁷⁵ Ayrıca Cenab-ı Hakk (Leyl, 1-4) erkeğe ve dişiyeye yemin etmektedir ki bu ifadeler İslam'a göre kadınla erkeğin insan olma açısından eşit olduğunu gösterir.

Ömer b. Hattab da kadınlar hakkında şu ifadeleri kullanır ve bu, İslam'ın kadına ne şekilde baktığını gösterir: "Allah'a yemin olsun ki, biz cahiliye döneminde kadınlara hiç değer vermezdik. Yüce Allah onlar hakkında vahiy gönderdikten ve onlara bazı şeyleri verdikten sonra, biz de kadınlara değer vermeye başladık."⁷⁶

2. ŞEYTAN İLK ÖNCE KİMİ KANDIRDI?

İslam'a mal edilmek istenilen yanlış bilgilerden biri de şeytanın cennetten çıkarılma hadisesinde önce Havva'yı kandırması üzerine kadının ilk günahı işlemek ve insanlığın yeryüzüne inmesinde amil olmaktan ötürü lanetli oluşudur. Bu bilgiler ise Kur'an'da değil, Tevrat'ta yer almaktadır. Şimdi Tevrat'ta konuyla ilgili ayetlere bir göz atalım:

Tevrat anlatımına göre, Allah'ın insanlara yemelerini yasaklamış olduğu hayat ağacının meyvesinden yemeleri konusunda şeytan ilk olarak kadını (Havva'yı) kandırabilmiştir. Sonra da kadın yoluyla erkeği kandırmıştır. Kadın meyveyi yiyince beğenip erkeğe de yedirmiştir.⁷⁷ Allah durumu fark edince Âdem'e, hayat ağacının meyvesinden niçin yediğini, yasağını niçin çiğnediğini sorduğunda Âdem yanına vermiş

⁷³ Amine Vedud Muhsin, **Kur'an ve Kadın**, İst: İz Yay, 1997, s.48

⁷⁴ Zariyat, 51/49; Yasin, 36/36; Zuhruf, 43/12

⁷⁵ Amine Vedud Muhsin, **a.g.e.**, s.50-52

⁷⁶ Buhari, Kitab'ut-Talak, IV, 190; Buhari, Libas, XII, 418

⁷⁷ Tekvin, 3/2-8

olduğu kadının onu kendisine yedirdiğini söyler.⁷⁸ Allah kadını işlediği bu günah sebebi ile şiddetle cezalandırır. Kadına der ki: “Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım, ağrı ile evlat doğuracaksın ve arzun kocana olacak o da sana hakim olacaktır.”⁷⁹ Tevrat’a göre Allah erkeği de cezalandırmıştır. Ayette şöyle geçer; “Ve Âdem’e dedi: “Karının sözünü dinlediğin, ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin ve sana diken ve çalı bitirecek ve kır otunu yiyeceksin; toprağa dönünceye kadar alnının teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın ve toprağa döneceksin.”⁸⁰ Âdem’in cezalandırılışını söyleyen ayetlerde kadın aleyhine ince bir ima vardır. Zira Allah sadece emrine uymadığı için değil, kadının sözüne uyduğu için de cezalandırmıştır.

İslam’a göre ise yasak meyveyi Âdem ile Havva birlikte yemiştir. Ayrıca Kur’an’da şeytanın muhatabı Adem’dir (Taha 20, 120-121). Araf 7,22-24’te de Cenab-ı Hakk Âdem’i muhatap almıştır.

Öyleyse kadın, erkeği her zaman kötülüğe sevk eden bir yapıdadır düşünceyi yanlıştır ve bu İslam’da yoktur diyebiliriz.

3. KIZ ÇOCUĞU ALLAH’IN BİR LÜTFUDUR

Hayatta bazı şeyleri seçme hakkımız yoktur. Bunlardan biri de -belki de en önemlisi- cinsiyettir. Kız ya da erkek olarak dünyaya gelme kendi irademizle olmadığına göre, insanları cinsiyet yüzünden yargılamak haksızlıktır. Allah-u Teala bu konuda şöyle buyurur: “O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocuklar bağışlar, dilediğine erkek. Dilediğine hem erkek hem kız çocuklar verir, dilediğini de kısır yapar. Çünkü O her şeyi bilendir.”⁸¹ Ayet-i kerimede, kimine kız kimine erkek çocuk verilmesinin ilahi bir istek/irade sonucu olduğu vurgulanırken, bu takdirin yürürlüğe konulması süreci “yaratma” yerine “lütfetme/bağışlama” kavramıyla ifade edilmektedir. Ayrıca ilahi söz diziminde önce kız çocuğunun anılması, insanoğlunun kimi zaman yüzünü ekşiterek

⁷⁸ Tekvin, 3/12-14

⁷⁹ Tekvin, 3/16

⁸⁰ Tekvin, 3/17-20

⁸¹ şûra, 42/49-50

hoşnutsuzluk gösterdiği kız çocuğunun öncelikli bir lütuf olduğunu ima etmektedir.⁸² Hanımı öne almak, ona öncelik vermek bir sosyal adet değil, aksine ilahi bir uygulamadır. Ayette dışının öne alınmasının bir diğer sebebi de erkeğin ondan doğmasıdır. İlk insanın yaratıldığı “nefis” denen “cevher” de dışıdır.⁸³

“Onlar kızların Allah’a ait olduğunu iddia ediyorlar. Haşa! Allah bundan uzaktır. Onlar, erkek çocuklarını kendilerine alıyorlar. Onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman öfkelenir ve yüzü kapkara kesilirdi. Kendilerine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Verdikleri hüküm ne kadar kötüdür.”⁸⁴

Seçme hakkı olmadığı halde kız olarak dünyaya geldiği için yüz ekşitilen ve onun diri diri toprağa gömülmesinde hiçbir beis görülmeyen ve kız dünyaya getirdi diye kadına kin duyulan cahiliye adeti kıyamete kadar bu ayetlerle yerilmiş ve verilen hükmün ne denli kötü olduğu bildirilerek bu tavır engellenmiştir. Aynı şekilde “Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebi ile öldürüldüğü sorulduğunda...”⁸⁵ ayeti de bu vicdansızlığı gözler önüne sermektedir.

Kız çocuklarına hayat hakkı bile tanımayan bir toplumda Allah Elçisinin soyunun kızından devam etmesi düşünen insanlar için bir ders olmuştur.⁸⁶ Ancak günümüzde dahi bu yanlış düşünce yapısında olanların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. ABD’de yapılan çeşitli araştırmalarda, baba adaylarının anne adaylarına kıyasla doğacak çocuğun erkek olmasını daha çok istedikleri istatistiksel olarak saptanmıştır. Ancak, İngiltere’de bu duruma rastlanmamıştır. Bu da çocuğun cinsiyetiyle ilgili tercihin daha çok kültürel bir fenomen olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.⁸⁷

⁸² Bayraktar Bayraklı, **Kadın, Sevgi ve Temel Haklar**, İst: İşaret Yay, 2000, s.16

⁸³ Bayraklı, **a.g.e.**, s.44

⁸⁴ Nahl, 16/57-59

⁸⁵ Tekvir, 81/ 8-9

⁸⁶ Beyza Bilgin, **İslam’da Kadının Rolü, Türkiye’de Kadın**, Ankara: Sinemis Yay, 2005, s.9

⁸⁷ Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, İst: Remzi Yay, 1996, s.20

4. KIZ ÇOCUĞU-ZEVCE VE ANNE OLARAK KADIN

Kur'an, kadını kız, evin hanımı ve anne olarak ele almakta ve yitirilen değerini, onurunu ve şerefini ona iade etmektedir.⁸⁸

a) Kız çocuğu olarak değer ve mevkii

İslamiyet kız çocuğunun diri diri gömülme adetini nefretle karşılayıp ortadan kaldırmış olmakla birlikte kız çocukları üzerine şefkat ve merhamet kanatlarını da germiştir. Allah Rasulü "Kim iki kız çocuğunu ergenlik çağına erişinceye kadar besleyip büyütürse, kıyamet gününde (iki parmağını birleştirip işaret ederek) onunla şöylece beraber oluruz"⁸⁹ buyurarak kızlarının bakım ve terbiyesi için türlü zahmetlere katlanan ve fedakarlıklardan geri durmayan, onlara güzel muamelede bulunan mü'min kadın ve erkeklerin, ne denli büyük bir mükafata ereceklerini ifade etmiştir.

Yine bir başka hadis-i şerifte de Allah Rasulü şöyle buyurur: "Her kim kız çocukları yüzünden bir sıkıntıya uğrar da onlara iyi bakarsa, bu çocuklar onu cehennem ateşinden koruyan bir siper olurlar."⁹⁰

Yine bir başka hadis-i şerifte Allah Rasulü "Bağış ve ihsanda çocuklarınızın arasını eşit tutun. Eğer ben birini üstün tutacak olsaydım, kızları üstün tutardım"⁹¹ diye buyurur. Yukarıda yazmış olduğumuz hadisler bize göstermektedir ki çocuğa yaklaşım konusunda İslam dininde cinsiyet ayrımı yoktur.

b) Zevce olarak değer ve mevkii

İslam kadına, kız çocuğuna verdiği değer gibi eş olarak da aynı saygı, hürmet ve değeri vermiştir. Nitekim Allah Rasulü şöyle buyurmaktadır: "Ashabım! Kadınlara iyi

⁸⁸ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, s.44

⁸⁹ Mülim, Birr, 149; Tirmizi, Birr, 13

⁹⁰ Buhari, Zekat, 10, Edeb , 18; Müslim, Birr, 147; Tirmizi, Birr, 13

⁹¹ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, İst: Akçağ Yay, 1992, C.X, s.103

davranmanızı tavsiye ediyorum. Vasiyetimi tutunuz. Zira onlar sizin idarenize ve himayenize verilmişlerdir.”⁹²

“Dünya metanın en hayırlısı, salih bir zevce” olduğunu beyan eden Allah Rasulü onlara karşı hoş muamelede bulunmayı tavsiye buyurmuştur.⁹³

Bir başka haid-i şerifte ashabına hitaben: “En hayırlınız, kadınlarına karşı hayırlı olan, onlara iyi davranandır”⁹⁴ buyurmuşlardır.

Zevce olarak kadın evlilik müessesesiyle birlikte değerlendirilmelidir. Zira İslam evliliğe diğer dinlerdekinden daha fazla önem vermektedir. Bunun doğal sonucu olarak da kadının evli olarak da değeri farklılaşmaktadır.

“Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışlı olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lutfu ile onları zenginleştirir. Allah (lutfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir”⁹⁵ ayeti ve “Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir”⁹⁶ hadisi, İslam’ın nikaha ne kadar önem atfettiğini gösterir.

Yahudilik’te evlilik “kutsal bir birlik” olarak görülmekte ve son derece önem arz etmektedir. Yerine getirilmesi zorunlu bir görev olan evlilikten, kasıtlı olarak kaçınmak mümkün değildir. Yahudiler, evleninceye kadar erkek veya kadına “tam insan” gözüyle bakmamakta ve “boş adam” anlamında “ravak” demektedir.⁹⁷

Yahudilik’te Tanrı “Adamın yalnız olması iyi değildir. Kendisine uygun bir eş yapacağım” demiş ve Âdem’e eş Havva’yı yaratmıştır.⁹⁸ “Semereli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun”⁹⁹ emriyle evliliğe önem atfetmiştir.

⁹² Tirmizi, Rada, 11, İbn-i Mace, Nikah, 3

⁹³ Müslim, Rada, 64; Nesai, Nikah, 15; İbn-i Mace, Nikah, 5

⁹⁴ Tirmizi, Rada, 11; Ebu Davud, Sünnet, 15; İbn-i Mace, Nikah, 50

⁹⁵ Nur, 24/32

⁹⁶ Buhari, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5; Nesai, Nikah, 4

⁹⁷ Asife Ünal, **Yahudilik’te, Hristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik**, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1998, s.19

⁹⁸ Tekvin, 2/18

⁹⁹ Tekvin, 2/28

Hristiyanlık'ta ise evliliğe, zinaya düşmemek gayesiyle izin verilmekle birlikte evlenmeyip bekar kalmak, daha üstün görülmeştir. Hristiyan evliliğinin en belirgin özelliği ise, evlendikten sonra ayrılmanın mümkün olmayışdır.¹⁰⁰

Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta evliliğe kısaca değindikten sonra şunu belirtmeliyiz ki İslam'da evliliğe teşvik vardır. Ancak evliliğın bekasının tek bir gayesi yoktur. "Aileyi kurmaya ve aile içinde dayanışma ve yardımlaşmaya iten başlıca motifler cinsi güdü, sevgi, korku, güvenlik ihtiyacı, eğitim ve devamlılık arzudur. İslam aileyi kurarken bütün bu motifleri göz önüne almış, gerekli teşvik ve yönlendirmeleri yapmıştır."¹⁰¹

İslam'da evliliğın dayandığı temel düşünceler ve yöneldiği gayeler tespit edilince onun evlilik anlayışı da ortaya konmuş olacaktır.¹⁰² Hayrettin Karaman Hocamızın tespit ettiği bu temel düşüncelerine, İslam'ın evlilik hakkında düşündüklerine burada kısaca değinelim istedik:

1. Evliliğın gayesi aileye mutluluk, topluma da iyi bir nesil sağlamaktır.

2. Cinsi tatmin gaye değil, vasıttır. Bu açıdan Allah Rasulü de şöyle buyurmaktadır: "Evlenin ve çoğalın; çünkü ben, diğer ümmetlere karşı sizinle iftihar edeceğim."

3. Evlilik şenlikle ilan edilir. "Şu nikahı ilan edin, onu mescidlerde yapın, nikah sebebiyle tefler çalın."¹⁰³

4. Evlilik karşılıklı haklar ve vazifeler getirir.

"...Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi kadınların da erkekler üzerinde bir takım iyi davranışa dayalı hakları vardır. Ancak erkekler için kadınlar üzerinde bir üstünlük payı vardır (aile reisi erkektir). Allah azizdir, hakimdir." (Bakara, 2/228) Buradaki dereceden maksat aile reisliğidir. Kocanın reisliği kadının sosyal ve hukuki

¹⁰⁰ Asife Ünal, **a.g.e.**, s.73

¹⁰¹ Hayrettin Karaman, **İslamda Kadın ve Aile**, İst: Ensar Yay, 1993, s.358

¹⁰² Hayrettin Karaman, **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku-2**, İst: Ensar Yay, 2000, s.62-67

¹⁰³ Tirmizi, **Nikah**, 6; Nesai, Nikah, 72

şahsiyetini gölgelemez; kadın haklarını kullanır, malı kendine aittir, dilediği gibi tasarruf eder, soyadını kullanır...

5. İyi geçinmek hedef, boşanma son çaredir.

“...Onlara (karılarınızla) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (bilin ki) Allah’ın hakkınızda kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”¹⁰⁴

6. Prensip olarak tek kadınla evlenilir.

Evlilik teşvik edilmiş, evlilik haklarına riayet edebilecek bir kimsenin bekar yaşaması hoş görülmemiştir. Kişi bir kadınla evlenince topluma karşı bu görevini yerine getirmiş olur. Birden fazla kadınla evlenmeye gelince bunun cevazı şartlara bağlıdır.¹⁰⁵ Ferdi veya ictimai bakımdan buna ihtiyaç bulmak, birden fazla kadınla evlenmenin gerektirdiği ek yükümlülükleri yerine getirme gücüne sahip olmak ve adalete riayet etmek¹⁰⁶ gerekir.

7. Evlilik dışı ilişki kesin olarak yasaktır.

8. Aile fertlerinin karşılıklı hak ve yükümlülükleri vardır.

Evliliğin biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan birçok faydası vardır. Bunlara dikkat edilecek olursa ailenin ayakta kalabilme olasılığı daha da artar.

Evliliğin temel işlevleri arasında, “Biyolojik” bir gereksinim olarak “cinsel güdüyü doyumak”, evliliğin en önemli işlevlerinden birisidir. Eşlerin bu yönden uyum içinde olması, birbirlerinin cinsel istek ve beklentilerini karşılama, cinsel güdünün doyuma ulaşması gerekir.¹⁰⁷ Evlilikte eşler “Sosyal” gereksinim olarak, birlikte güven içinde olma, korunma, dayanışma içinde olduklarını hissetme, geleceğe güvenle bakabilme, toplumda bir yer edinebilme, birbirlerinden onur ve kıvanç duyabilme gibi bireylerin destek, korunma ve yaşam gereksinimlerini de doyurma olanağı bulurlar.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Nisa, 4/19

¹⁰⁵ Nisa, 4/3

¹⁰⁶ Nisa, 4/129

¹⁰⁷ İbrahim Ethem Özgüven, **Evlilik ve Aile Terapisi**, Ankara: Pdrem Yay, 2000, s.19

¹⁰⁸ İbrahim Ethem Özgüven, **a.g.e.**, s.20

Evlilikte birçok “Psikolojik” gereksinimler de doyurulmaktadır. Kadın ve erkeğin her ikisi de sevmek, beğenilmek isterler. İnsan için en önemli gereksinimlerden biri olan “sevgi” özellikle evlilik ilişkileri içinde doyuma ulaşmakta, taraflar kendilerini eşlerine adamakta, acı ve tatlı yaşantılarını paylaşabilmekte ve birlikte olmanın hazzını duymaktadır.¹⁰⁹

Evlenme merasimi, Türk Medeni Kanunu 142 ve 143. maddelerinde belirlenmiş ve 186. maddeye göre de şöyledir: “Karı koca müşterek hayat olan evlilik birliği, şahsiyeti olmayan bir birliktir. Eşlerin birbirleriyle ilgilenme yükümlülükleri, hastalık ve kederli anlarında teselli ve muhtaç olduğu her türlü ilgiyi gösterme mecburiyetlerini gerekli kılar. Eşler oturacakları konutu birlikte seçerler. Birliği eşler beraberce yönetirler. Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve mal varlıkları ile katılırlar.”¹¹⁰

Evlilik bir iletişim ve etkileşim sistemidir. Bu sistemin sağlıklı bir şekilde hayatını sürdürebilmesi, öncelikle eşler arasındaki sağlıklı diyalogla mümkün olur. Eşlerin birbirini anlayarak ruhsal, biyolojik ve psikolojik açılardan birbirlerini destekleyerek ayakta tuttıkları evlilik müessesesi daha kalıcı ve uyumlu olur. Sureye ismini veren tartışma da eşler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Sağlıklı bir iletişimin kurulamadığı, dilediği zaman dilediğini karşısındakine söyleyebilme yetkisini kendisinde bulan bir anlayış üzerine kurulan bu tarz evliliklerde çatırdamalar her zaman olagelmıştır. Burada çok ayrıntısına girmeden, hemen hemen her tefsir kaynağında, bazı değişikliklerle bizlere aktarılan nuzul sebebini zikretmek istiyoruz: Havle bint-i Sa’lebe kocasından şikayetle Allah Rasulü’ne başvurmuş, konuşurken sözlerinin bir kısmında zorluk çekmekle birlikte durumunu arz etmeye çalışmıştır. Kocasına yıllarca hizmet etmiş ona çocuklar dünyaya getirmiş olmasına rağmen bir kızgınlık anında o döneme ait boşanma sözlerinden birini (zıhar yeminini) kocasından duymuştur. Havle Rasulullah’la olan konuşmasında daha sözlerini bitirmeden Cebrail (as) Mücadele Suresinin ilk ayetlerini getirmiştir. Bu konuda Bayraktar Bayraklı Hocamızın bazı tespitlerini özetle sunmak istiyoruz:

¹⁰⁹ İbrahim Ethem Özgüven, **a.g.e.**, s.20

¹¹⁰ Türk Medeni Kanunu, mad. 186

* Halktan bir kadın, devleti idare eden ve de Peygamber olanın huzuruna çıkıp derdini anlatabiliyor. Bu da devlet adamlarının halka açık olmasını, halka tepeden bakıp onları küçümsememesini, onların dertleri dinlemesini öngörmektedir.¹¹¹

* Kadının fikirlerini sunmak, ifade özgürlüğünü o dönemde elde ettiğini ifade edebiliriz.¹¹²

* Havle'nin bu davranışı, kadınların haklarını arama, haklarını müdafaa etme bakımından da eskimeyen bir örnek olmaktadır. İnsana zarar getiren, haksızlığa yol açan, özellikle kadın haklarının çiğnenmesine neden olan bir töre, adet veya gelenek sorgulanabilir, değişime mahkum edilebilir.¹¹³

İslam aileye, ailede iletişime son derece önem vermiş ve onun tesisi, varlığının devamı için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Ailede herkese bu noktada çok büyük sorumluluklar düşmektedir.

İslami aile çok geniş olmayan fakat çekirdek olacak kadar da dar olmayan bir aile tipidir. Ailede önemli olan bireylerin birbirine karşı sorumluluklarını müdirik olmalarıdır. Hz. Peygamber'in (SAV) "Hepiniz çobansınız ve maiyetiniz altındaki sürüden sorumlusunuz" şeklindeki sözleri, ailede yer alan herkese konumuyla orantılı bir sorumluluk yüklemektedir.¹¹⁴ İşte aile bu sorumlulukların paylaşıldığı, sevgi ve muhabbetin var olduğu, akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği ve toplumun en küçük birimini meydana getiren sosyal bir kurumdur.

Aileyi oluşturan bireyler dar anlamda karı-koca ile varsa evlenmemiş çocuklardan meydana gelirken, geniş anlamda ise, karı, koca, çocuk, torun, damat, gelin, amca, dayı, hala ve teyze gibi yakınardan oluşmaktadır.¹¹⁵ Ailenin tesisinde en önemli amiller elbette ki öncelikle eşlerin birbirleri arasındaki diyalog ve ardından evi şenlendiren çocuklara karşı anne ve baba sıfatını alan bu iki insanın çocuklara karşı

¹¹¹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX,s.84

¹¹² Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**,C.XIX, s.85

¹¹³ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.86

¹¹⁴ Musa Kazım Yılmaz, **Kur'an Ailesi**, Şanlıurfa: Hilal Yay, 1994, s.39

¹¹⁵ Ali Osman Orum, **İslam'da Kadın ve Aile Hukuku**, Eskişehir: Öz Kağıtçılık, 2006, s.4

tutum ve davranışdır. Böyle bir ailede İslamî şartlara uygun bir evlilikten söz edilebilir; böyle bir evlilikte de kadın gerçek değer ve mevkiine ulaşır.

c) Anne olarak değer ve mevki

Ana-babaya “öf” bile dememe genel prensibinin¹¹⁶ yanında birçok ayette ana-babaya iyilik emredilmektedir.¹¹⁷ Ancak ayet ve hadislerde anneye daha farklı bir ayrıcalık atfedilmiştir. Zira bir hadis-i şerifte: “Cennet annelerin ayağı altındadır”¹¹⁸ buyrulur.

Kadın anne olunca erkekten öne geçmekte saygı gösterme hususunda zirveye ulaşmaktadır. Kur’an’da ana-babaya saygı ve iyilik emredilirken, annenin yaptıkları anlatılmaktadır. Hamilelik, doğum, emzirme ve büyütmedeki zorluklar, Kur’an’da anılacak kadar önemsenmektedir. Anneler kanlarıyla, sütleriyle, yetiştirmedeki ağırlıklarıyla can vermektedirler. (Lokman, 31/14-15; Ahkaf, 46/15; Tevbe, 9/34)¹¹⁹

Rasulullah’ın “Benim, kendisine hizmet ve ülfet etmeme, insanlar içinde en layık ve en haklı olan kimdir”¹²⁰ sorusuna üç keresinde de “anandır” cevabına karşılık dördüncüsünde “sonra babandır” hitabı ebeveyn olarak annenin babaya nazaran daha öncelikli olduğunu gösterir nitelikte İslam’ın bir püf noktasıdır.

5. KUR’AN’IN HİTABI KARŞISINDA KADIN

İslam’a göre, Allah’a ve diğer iman esaslarına inanmakta, Allah’ın dünya ve ahiretle alakalı emir ve yasaklarına muhatap olup onların gerektirdiği ceza veya mükafata ermekte cennete veya cehenneme girmekte kadınla erkek arasında bir fark yoktur.¹²¹ Kadın-erkek, fakir- zengin, siyah-beyaz her fert, müstesnası olmadan,

¹¹⁶ İsra, 17/23-24

¹¹⁷ Nisa, 4/36; En’am, 6/151; Bakara, 2/83; Ankebut, 29/8

¹¹⁸ Keşfü’l-Hafa, I., 335

¹¹⁹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, s.46

¹²⁰ Buhari, Edeb, 2; Müslim Birr, 1

¹²¹ Bekir Topaloğlu, **İslam’da Kadın**, İst: Yağmur Yay, 1977, s.23

göklere ve yerdeki herkes kıyamet gününde Allah'ın huzuruna tek başına ve mutlak bir kul olarak gelecektir, hiçbir ayırma olmayacaktır.¹²²

“Erkek kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu (dünyada) hoş bir hayatla yaşatırız. (Ahirette ise) onların ücretlerini yaptıklarının en güzeliyle veririz.”¹²³

“Rableri onlara karşılık verdi: Ben, sizden erkek, kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz”¹²⁴ ayetlerinden anlaşılacağı üzere İslam dinini seçen kadın ve erkeği sorumluluk açısından Kur'an ayırmamıştır. Müslüman kadın ve erkeklerin birbirleri arasındaki ilişki, en güzel ifadesini “veli” (karşılıklı koruyuculuk, dostluk, kardeşlik) kavramı ekseninde bulur. (Tevbe, 9/ 71)¹²⁵

Kur'an'da, inanan kadınlar ve erkekler iman, ahlak, ibadet konularında ve ayrıca sosyal ve ekonomik alanlarla ilgili işlerde yan yana zikredilmektedir. Böylelikle kadın ve erkeğin benzer sorumluluklar aldığına ve benzer sahalarda rol alabileceklerine işaret edilmektedir. (Ahzab, 33/ 35)¹²⁶

Ruhun yücelişi, insanın kendisi dışında sahip olduğu bütün maddi değerlerden bağımsız bir şekilde gerçekleştiği gibi, bedene göre belirlenen cinsiyetten de bağımsız bir şekilde gerçekleşir. Zaten ruhun cinsiyeti yoktur. Kur'an'da insanın bedensel farklılıkları gözetilerek belirli alanlarda bu farklılığa göre bazı sorumluluklar yüklenilmesine rağmen temelde dindar olma bilincinin kazanılması, yaşatılması ve geliştirilmesinde bunun yanında dindar olma sorumluluğunun üstlenilmesinde, kadın veya erkek oluş dikkate alınmaksızın, “insan” aynı şekilde yükümlü tutulmuştur. Bu gerçeğe işaret eder biçimde pek çok ayette “ey insanlar”, “ey iman edenler” gibi genel ifadeler kullanılarak, tüm insanlığa veya bütün iman edenlere hitap edilmiştir.¹²⁷

¹²² Meryem, 19/93-95

¹²³ Nahl, 16/97

¹²⁴ Al-i İmran, 3/195

¹²⁵ Hafsa Fidan, “Kur'an'da Özgür ve Sorumlu Bir Varlık Olarak Kadın”, Diyanet der., Mart 2007, sayı:195, s.18

¹²⁶ Hafsa Fidan, **a.g.m.**, s.18

¹²⁷ Hülya Alper, “Dindarlığın Cinsiyetsizliği Üzerine”, Diyanet der., Mart 2007, sayı 195, s.29

Ancak, Hz. Peygamber'in öğrettiği ve uyguladığı İslam, kadın ve erkeği, birbirinin tıpkısı olan iki cins değil, eşit ilişkilere sahip, farklı iki cins olarak görmüştür. Eşitlikçi yaklaşımı benimseyen İslam, cinsler arası farklılıkları görmezlikten gelmediği gibi bu farklılıkları, bir cinsin diğerine üstünlüğü sağlayan özellikler olarak da telakki etmemiştir.¹²⁸

6. İSLAM'IN KADINA GETİRDİKLERİ

* Kadın, insan olma açısından tam tamına erkek gibidir.¹²⁹

* Daha önceki din adamlarının kadına yapıştıkları lanetlik durumunu bertaraf etmiştir.¹³⁰

* Kadın dindar olmaya ve ibadet etmeye ehliyetlidir. Eğer iyilik ederse cennete gider. Kötülük yaparsa cezalandırılır.¹³¹

* İslam kadında bulunulduğuna inanılan uğursuzluk telakkileriyle ve Araplarda olduğu gibi doğudaki üzüntülerle savaştı.¹³²

* Kadının gömülmesini yasakladı.¹³³

* İslam kadına, kız olsun, eş olsun, anne olsun, hep ikram edilmesini emretmiştir.¹³⁴

* Kadının da eğitim ve öğretimine erkeklerinki gibi önem verdi.

* Anne olsun, evli olsun, küçük yahut büyük, hatta isterse annesinin karnında bir kız çocuğu olsun, ona her halükarda miras hakkı vermiştir.¹³⁵

¹²⁸ M. Şevki Aydın, "Cinsiyet Kültürü ve Kadın Sorunu", Diyanet der., Mart 2007, sayı 195, s.3

¹²⁹ Nisa4/ 1; Hucurat49/ 13

¹³⁰ Bakara, 2/36,141,184; A'raf, 7/20,28; Ta-Ha, 20/117-123

¹³¹ Al-i İmran, 3/190-195; Nisa, 4/124; Tevbe, 9/67,68,72; Nahl, 16/97; Ahzab, 33/35,36,73; Mu'min, 40/40; Fetih, 48/4-6; Hadid, 57/12-13; Tebbet, 111/1-5

¹³² Nahl, 16/58-59

¹³³ En'am, 6/140; Nahl, 16/59; Tekvir, 81/8-9

¹³⁴ Bakara, 2/83; Nisa, 4/36; En'am, 6/151; Tevbe, 9/34; İsrâ, 17/23-24; Ankebut, 29/8; Rum, 30/21; Lokman, 31/14-15; Ahkaf, 46/15

¹³⁵ Nisa, 4/7,11,12

* İki eş arasındaki hakları tanzim etmiştir. Ona da erkeğin hakları gibi haklar tayin etmiştir. Tabii ki reislik ve zalim dikta bir başkanlık değildir.¹³⁶

* Boşanma meselesini bir düzene koydu.

* Alınabilecek kadınların sayısına bir sınır koydu.¹³⁷

* Ergenlik çağından önce kadını yakınlarının himayesine verdi. Onların eli altında bulunması da koruma, eğitime, durumuyla ilgilenme, mallarını işletme gibi müspet yönden ele aldı. Onların malı olma ve diktası altında ezilmeyi ortadan kaldırmıştır. Buluş çağına erdikten sonra mali konularda tamamen erkek gibi tam ehliyet sahibi kabul edilmiştir.

7. GARPLILARA GÖRE İSLAM'DA KADIN

Satnley Lane-Poole der ki: “Muhammed’in kadınlara ait hususlarda yaptığı mühim derecedeki değişiklikleri, hiçbir büyük kanun vazı yapmamıştır.”¹³⁸

Will Durant der ki: “Muhammed, Arapların kız çocukları öldürmelerine nihayet verdi. Hukuk davaları ile mali mevzularda kadını erkekle müsavi vaziyete getirdi. Kadın her meşru mesleğe intisap edebilir; kazancını kendine alıkoyabilir; mal ve mülke varis olabilir ve servetini istediği gibi tasarruf edebilirdi. Muhammed, kadınların miras şeklinde babadan oğla intikalini temin eden Arap örf ve adetini de ilga etti.”¹³⁹

Jacques C. Risler der ki: “Hukuk davalarında kadın, erkeğe tamamıyla müsavi bir dereceye yükseldi. O tarihten itibaren kadın da artık veraset, vasiyet ve meşru bir mesleğe intisap hususunda hürriyet haklarına malik oldu.”¹⁴⁰

Gaudefroy-Demombynes der ki: “Kadını son derece lehinde olan Kur’an ahkâmı, nazari şekilde bile olsa, ona şimdiki Avrupa kanunlarını temin ettiği şeraitten daha müsait bir vaziyet bahşetmiştir. İslam kadını para işlerinde servet ayrılığı

¹³⁶ Bakara, 2/228

¹³⁷ Nisa, 4/3,129

¹³⁸ Ahmet Gürkan, **İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi**, İst: Akçağ Yay, 1969, s.100-101

¹³⁹ Ahmet Gürkan, **a.g.e.**, s.101

¹⁴⁰ Ahmet Gürkan, **a.g.e.**, s.101

hukukuna maliktir. Aldığı ağırlığa, hibe ve miras şekillerinde intikal edebilecek mallarına ve kendi mesaisini mahsullerine ömrünün sonuna kadar sahiptir. Fiiliyatta bu haklardan istifade etmesi müstakil olmamakla beraber, mevki ve seviyesine göre iâşesi, ibatesi ve hizmetleri müemmendir.”¹⁴¹

8. KADIN VE İLİM

Cahiliye devri anlayışında kadınların durumlarının genel olarak iyi olmadığı bu anlayışta kız çocuğunun utanç sebebi sayılıp diri diri gömülmesi meselesi, daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi, bilinmektedir.

Cahiliye dönemi kadın telakkisinin İslam’la değiştirilme ve kaldırılmaya çalışıldığını, kadınlar lehine önemli gelişmelerin kaydedildiği belirtilmelidir. Bu yöndeki gayretlerle kadınlar hayatın içinde olmuş, erkeğin yanı başında (çalışma, ticaret, siyaset, savaş gibi alanlarda) yer alan kadınlar hep bulunmuştur.

Hız. Peygamber kendisine vahyedilmiş olan Kur’an’ı kadın-erkek tüm insanlara ulaştırmakla vazifelendirilmiş bir elçi olması nedeniyle risalet görevini ayırım yapmadan herkese iletme gayreti içinde olmuştur. Kadınlar işte bu katılımcı anlatışla durumlarına göre Cuma, bayram namazları da dahil olmak üzere Peygamberle beraber namaz kılmışlar,¹⁴² mescit ve musallada O’nun konuşma ve tebliğini dinlemişlerdir.¹⁴³

Hız. Peygamber devri kadınlarının ilim öğrenmek için her fırsatı değerlendirdikleri söylenebilir. Bir kadının Hız. Peygamber’den kendileri için erkeklerden ayrı bir günün özel olarak tahsisini istemesi, gün ve yeri Hız. Peygamber tarafından belirlenen bu özel toplantıların sadece kadınlara bilgi vermek üzere tertip edildiği rivayet edilmektedir.¹⁴⁴ Bunun dışında diğerk vaazlarda da Rasulullah (SAV) vaazdan sonra kadınlara duyuramadığını zannederek erkeklerin yanından kalkıp kadınların yanına giderek onlara vaaz ettiğeri rivayet edilir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Ahmet Gürkan, **a.g.e.**, s.101

¹⁴² Buhari, Salat, 2,13; Buhari, İdeyn, 7,12

¹⁴³ Buhari, İdeyn, 15,16; Tirmizi, Cuma, 32

¹⁴⁴ Buhari, İlim, 36; Cenaiz, 6, 91; Müslim, Birr, 152

¹⁴⁵ Buhari, İlim, 82

Kadının iyi bir eğitim almış olması çocuklarını da iyi bir şekilde eğitmesini mümkün kılacağından onun eğitim ve öğretimi son derece önemlidir, demeliyiz. Bu noktada Leyla bint-i Ebi Hasme'nin oğlunu, hurma vereceği vaadiyle yanına çağırırken yalan söylemesinin yanlış olacağını kendisine yalan söyleme günahı yazılacağını bildirmesi örneğinde¹⁴⁶ olduğu gibi Hz. Peygamber'in sahabe hanımlarının yanlış davranışlarını düzelttiğini görüyoruz.

Tebliğ faaliyetine en yakın akrabasından başlayan Hz. Peygamber eğitim öğretimde de işe kendi hanımlarından başlamıştır. Sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra Hz. Aişe uyanmışsa onunla sohbet ettiği¹⁴⁷ bu sohbetlerinde genç eşine yeni bilgiler öğretmek ilminin artmasına çalıştığı bilinmektedir. Yine diğer Müslüman hanımların sorularını cevaplarırken Peygamber Efendimiz'in verdiği cevapları eşleri de dinlemek suretiyle bilgilerini arttırmışlardır.¹⁴⁸

Hz. Peygamber dönemi kadınları ve onun eşlerinin bir çok konuda erkekleri geride bırakacak şekilde bilgili olmuşlar, erkeklerle tartışan, onların yanlışlarını çekinmeden ortaya koyan ve Müslümanlara yol gösteren büyük kadın alimleri olarak yetişmişlerdir. Bu noktada ön plana çıkan ve İslam'ın hem erkek hem de kadınlara doğru bir şekilde aktarılmasında önemli hizmetleri geçmiş olanlardan örnek olması hasebiyle Hz. Aişe'den bahsedebiliriz.

Hz. Aişe, Hz. Peygamber vefat ettiği zaman çok genç olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in sünnetini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahabilerin başında yer alır. O hem baba evinde, hem Peygamber'in yanında zekası, anlayış kabiliyeti, öğrenme arzusu, kuvvetli hafızası, aşk ve imanı sayesinde en iyi şekilde yetişti ve başkalarına nasip olmayan bilgiler edindi.¹⁴⁹ O'nun içtihat ve fetvaları, kendisinin bir fakih ve müçtehid olarak kabul edilmesini sağladı. Hz. Peygamber'in ashabı arasında çok sayıda fetva vermesiyle meşhur olan yedi kişiden biri oldu. Birçok fıkhi mesele yanında usul-i fıkıh, hikmet-i teşri ve bilhassa feraiz sahalalarında derin bir

¹⁴⁶ Rıza Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", *Asr-ı Saadet'te İslam*, İst: Ensar, 2007, C.III, s.121

¹⁴⁷ Buhari, Teheccüd, 24

¹⁴⁸ Rıza Savaş, *a.g.e.*, s.120

¹⁴⁹ Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA*, C.II, s.203

kültür anlayışına sahipti. Kuvvetli hafızası sayesinde binden fazla hadis rivayet eden “muksirun” diye adlandırılan yedi sahabinin dördüncüsü oldu. İslam dünyasında tenkit zihniyetinin gelişmesine hadislere koyduğu kayıtlarla öncülük etti.¹⁵⁰

Hz. Âişe dışında da birçok hanım sahabi ilimde temayüz etmiştir. Bunlardan birkaçının ismini zikredecek olursak şöyledir: Ummu Seleme, Meymune bint-i Haris, Cuveyriye bint el-Haris, Safiye bint Huyey, Ummu Habib bint Ebi Süfyan, Esmâ bint Ebi Bekr, Ummu'l-Fadl vs.¹⁵¹

Sonuç olarak şunu belirtmeliyiz ki kadının ilimle hemhal oluşu sadece onu değil neslini de etkilemektedir. Bu noktada da “Kızlarını okutmayan millet oğullarını manevi öksüzlüğe mahkum etmiş demektir; hüsrânına ağlasın”¹⁵² denilmektedir.

¹⁵⁰ Mustafa Fayda, **a.g.e.**, s.204

¹⁵¹ Rıza Savaş, **a.g.e.**, s.129-131

¹⁵² Nurettin Topçu, **Türkiye'nin Maarif Davası**, İst: Dergah, 1998, s.61

II. BÖLÜM: ADAB-I MUAŞERET

Din eğitiminin hayata yansıyan, onun diğer nesillere aktarımında kolaylık sağlayan en dinamik alanlarından biri de adab-ı muaşeret olsa gerek. Mücadele Suresi'nde gerek fert olarak gerek toplumsal hayatta uyulması gereken birçok adab-ı muaşeret kurallarını tespit ettik. Bunları açıklamadan önce adab, muaşeret, adab-ı muaşeret gibi kavramlara değinmek istedik.

A. ADAB

1. KELİME ANLAMAMI

E-du-be fiilinden türetilmiş olup sözlükte “usul, yol, yordam, davranış kaideleri, terbiye, utanma, davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir”¹⁵³ manalarına gelen edep kelimesi genellikle iki anlamda kullanılır. “Zerafet, usluluk, insanlarla kavlen ve fiilen lütf-i muamele ve hüsn-i münavele eylemekten ibarettir”¹⁵⁴ şeklinde tarif edildiği gibi, “davet” anlamı nazar-ı itibara alınarak “İnsanlardan edip (terbiyeli) bir kimsenin, kendisiyle teeddüp ettiği (edeplendirdiği) şeydir”¹⁵⁵ şeklinde de açıklanmıştır.

Yukarıdaki tariflerden birincisiyle; insanın söz ve hareket olarak, diğer insanlarla olan ilişkilerinde ölçülü davranıp hoşça geçinmesi, ikincisiyle ise; insanları güzel davranışlara davet eden ve kötü davranışlardan da alıkoyan bir meziyet anlatılmak istenmiştir.¹⁵⁶

Çoğulu “Adap” olan bu kelime; bir toplumda örf, adet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan bir terimdir.¹⁵⁷ Davranışlarda ve karşılıklı ilişkilerde alışılmış usullere, ahlak ve terbiye kurallarına göre

¹⁵³ Mustafa Çağrıncı, “Edep”, DİA, C.X, s.412; Firuzabadi, **el-Kamus'ül-Muhit**, “Edep” mad.; Meydan Larousse, “Edep” mad., C.IV, s.62; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, s.21

¹⁵⁴ Asım Efendi, **Kamus Tercümesi**, C.I, s.134

¹⁵⁵ El-Firuzabadi, **a.g.e.**, “edep” mad.

¹⁵⁶ Zeki Duman, **Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret, Görgü Kuralları**, İst: Tuğra Yay, 1991, s.19

¹⁵⁷ Mustafa Çağrıncı, **a.g.md.**, C.X, s.412

uyulması gereken esaslar, yol yordam anlamına geldiği gibi töreler gelenek ve görenekler, yerleşmiş usuller anlamına da gelir.¹⁵⁸

2. ISTILAH ANLAMAMI

“Gerek cahiliye devrinde ve gerek İslamiyet’te, asil ve insani şeylere meyil etme hasleti ve bunun hayatta ve içtimai münasebetlerde belirmesi”¹⁵⁹ anlamında kullanıldığı gibi mecazi manada anlaşılışına göre de “insanı yüksek kültüre erdiren ve irfan erbabı ile muaşerete layık mertebeye çıkararak tahsil” anlamına gelmektedir.¹⁶⁰

Seyyid Şerif Cürcani edebi şöyle tarif eder: “Lügatte, herkes tarafından beğenilen söz ve davranışlar, güzel ahlak olan edeb; kişinin uyurken uyanırken, kendisine kendisinden daha yakın olan Rabbinin huzurunda bulunduğunu hatırlaması, bütün hareketlerini, sözlerini edebe uygun olarak yapması ve söylemesidir.”¹⁶¹ Öyleyse edep, uyulduğunda kişiyi hata ve kusurlardan korur diyebiliriz.

H. II. (VIII) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan edep kitaplarında bu terimin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken ve daha sonra “adab-ı muaşeret” denilecek olan medeni ve ahlaki davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler hakkında kullanıldığı görülür.¹⁶²

Edep terimi “gelenek, görenek, ahlak” gibi ilk anlamları yanında İslam kültürünün tarihi gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar; eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarikat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur’an okuma gibi dini faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik vb. günlük meşguliyetler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir.¹⁶³

¹⁵⁸ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İst: Kubbealtı Yay, 2006, C.I.,s.27

¹⁵⁹ İslam Ansiklopedisi, “**Edep**” mad., İst: MEB, 1988, c.IV,s.105; Meydan Larousse, C.IV, s.62

¹⁶⁰ İslam Ansiklopedisi, “**Edep**” mad., C.IV, s.105

¹⁶¹ Seyyid Şerif Cürcani, **a.g.e.**, s.35

¹⁶² Mustafa Çağrıncı, **a.g.md.**, C.X, s.413

¹⁶³ Mustafa Çağrıncı, **a.g.md.**, C.X, s.414

B. MUAŞERET

1. KELİME ANLAMI

Muaşeret “Mufaale vezninde olup muhalata (karışmak) manasınadır. Aynı zamanda işretten isimdir. İşret ise: Birbirine karışıp ülfet etmek anlamına gelmektedir. Taaşşur da: Nas , birbiriyle üns ve ihtilat edip hoşça geçinmektir.”¹⁶⁴

Bu tariflere göre, muaşeret, insanların birbirleriyle sosyal ilişkilerde bulunup aralarında ünsiyet kurarak yekdiğeriyle iyi geçinmeleri manasına gelmiş oluyor.¹⁶⁵

Bir başka tarife göre ise muaşeret “birlikte yaşayan kişilerin iyi geçinmesi”dir.¹⁶⁶

2. İSTILAH ANLAMI

İstilahta muaşeret kelimesi, adab kelimesi ile “adab-ı muaşeret” şeklinde terkip halinde kullanılmaktadır. Ve bununla da benimsenmesi ve uyulması gereken ahlak, nezaket ve görgü kaide ve usulleri kast olunmaktadır.”¹⁶⁷ Ve yine adab-ı muaşeret, ne gibi şeylerin mübah, ne gibi şeylerin de mübah olmayacağını gösteren bir rehberdir.¹⁶⁸

Adab-ı muaşeret deyince “Topluluk halinde bir arada yaşayan insanların iyi ilişkiler içinde başarılı olmalarını sağlayan bilgiler” akla gelmektedir. Buna, halk arasında “görgü kuralları” da denmektedir.¹⁶⁹

Hülasa, saygıdeğer bir ailenin harim-i ismetinde emniyet, itimad ve hüsn-ü kabul gören bir şahıs için manevi, ahlaki ve vicdani mecburiyetler yanında bir o kadar da uyulması icap eden içtimai zaruretler bulunacağı muhakkaktır. Bunların heyet-i mecmuasını tespit eden ve yerine göre uyulması icap eden hükümleri açıklayan kaide ve usullere adab-ı muaşeret denilir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Asım Efendi, **a.g.e.**, c.I, s.134

¹⁶⁵ Zeki Duman, **a.g.e.**, s.23

¹⁶⁶ İbrahim Ünal, **a.g.e.**, s.17

¹⁶⁷ Meydan Larousse, “**Edep**” mad.,C.IV., s.62

¹⁶⁸ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara: Aydın Yay, 1990, s.9

¹⁶⁹ Hüseyin Algül, **Peygamberimizin Şemali, Ahlak ve Adabı**, Nil Yay, İzmir, 1991, s.106

¹⁷⁰ Zeki Duman, **a.g.e.**, s.24

C. İLETİŞİM VE ADAB

1. İLETİŞİMİN ANLAMI VE MAHİYETİ

Hız. Âdem'le başlayan insanın serüveninde iletişim hep var olagelen unsurlardan biridir. İnsanoğlu iletişim kurmadan yapamaz. Onun varlığı iletişimle beraberdir. İletişim, insanın olmazsa olmazlarından biri, tüm evrenle ilişkisinin temel unsurlarından, belki de en önemlilerinden biridir. İletişim olmaksızın ne insanın kendisiyle ne de dış çevresiyle olan ilişkisinden söz edilebilir. Öyleyse adab-ı muâşeret insanın pek çok alanını kapsadığı gibi toplum içerisinde insanlarla ünsiyet peyda etmesinde de etkilidir. Ve burada biz de iletişime ve ardından iletişimin adabla bağına değineceğiz.

İletişimle ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Erol Mutlu, İletişim Sözlüğü'nde iletişime ilişkin tanımların sayısının iki yüze yakın olduğunu vurgulamış ve bu tanımlardan birkaçını zikretmiştir.

“İletişime ilişkin tanımlar, tanımı yapanların yaklaşımlarına göre değişiklik göstermektedir. Ancak bu yaklaşımlar içinde en azından iki düşünce çizgisini saptamak olanaklıdır.”¹⁷¹

“İlk çizgi iletişim sürecinin iletim yönünü öne çıkarmaktadır. Bu Gönderici-Mesaj-Kanal-Alicı çizgisel modeliyle karakterize olan bir yaklaşımdır. Bu tür maddeler bir fikrin, duygunun, tutumun ve birinden bir başkasına nasıl aktarıldığını ortaya koymaktadır. Diğer yaklaşım ise karşılıklılık ve ortak algılama, paylaşma gibi unsurların altını çizmektedir. İletişim kavramının tarihine bakıldığında, iletişimsel/mekanik çizgisel tür iletişim tanımından karşılıklılık/ortak algılamalar türündeki iletişim tanımına doğru bir eğilimin bulunduğunu saptamak olanaklıdır.”¹⁷²

¹⁷¹ Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü**, Ankara: Ark Yay, 1995, s.168; John Fiske, **İletişim Çalışmalarına Giriş**, çev. Süleyman İrvan, Ankara: Bilim Sanat Yay, 1996, s.15

¹⁷² Erol Mutlu, **a.g.e.**, s.169; John Fiske, **a.g.e.**, s.16

İngilizce communication; haberleşme, muhabere etme, fikir teatisinde bulunma, iletişim, ulaşım, (haber) ulaştırma, nakil, münakalât, bağlantı, irtibat, temas¹⁷³ ortaklık, beraberlik, anlaşma¹⁷⁴ gibi anlamlara gelen iletişim, bir tarafın öteki tarafın davranışını istenen yönde etkileme veya değiştirme süreci olarak da tanımlanır¹⁷⁵ ve Osmanlıca'da istihbarat sözcüğüyle karşılanırdı.¹⁷⁶

Kur'an'da insanlar arasındaki iletişim etkinliğini belirtmek için kullanılan "nâdâ"¹⁷⁷, "ezene"¹⁷⁸, "enbee"¹⁷⁹, "deâ"¹⁸⁰, "kâle", "bellağa"¹⁸¹ gibi fiillere yer verilir. Ayrıca "tevâsî", "tevâud", "muhâvere", "muhâcce", "cidal" Kur'an'da çift yönlü iletişimi anlatmak için kullanılan kavramlardır.¹⁸²

Kur'an'a göre Allah, başta insan olmak üzere bütün canlı ve cansız varlıkları yaratması, erzaklarını vermesi ve hayatlarını sona erdirmesi, daha da önemlisi, insanlara,¹⁸³ hayvanlara¹⁸⁴ ve yere göğe¹⁸⁵ vahyedişi açılarından her biriyle iletişim halindedir.¹⁸⁶ Allah canlılar içinde özellikle insanla olan iletişimde biri sözlü, diğeri sözsüz olmak üzere iki çeşit haberleşme aracı kullanarak meramını onlara anlatır. Sözlü dil için insan dili, sözsüz dil için de tabiat ayet (işaret) lerini kullanır.¹⁸⁷

İletişimle ilgili olarak bu genel bilgileri verdikten sonra onun tanımına da değinmek istiyoruz ki iletişim: "Zihinler ya da benler arasında kurulan ve düşünce, mesaj, niyet ve anlamların bir zihinden diğerine aktarılmasını sağlayan etkileşim; belirli bir düşünce, mesaj ya da bilinç içeriğinin, söz, konuşma ya da söylenimler türünden

¹⁷³ Hamil Atalay, **İngilizce-Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999, C.I, s.172; Nuri Özbalkan, **Büyük İngilizce-Türkçe Genel Sözlük**, İst: Alfay Yay, 1999, C.I, s.661; Ünsal Oksay, **İletişimin ABC'si**, İst: Simavi Yay, 1992, s.15

¹⁷⁴ İrfan Erdoğan, **İletişimi Anlamak**, Ankara: Pozitif Yay, 2002, s.32

¹⁷⁵ İrfan Erdoğan –Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Toplum**, Ankara: Bilgi Yay, 1990, s.51

¹⁷⁶ Orhan Hançerlioğlu, **Toplum-Bilim Sözlüğü**, İst: Remzi Yay, 1996, s.194-195

¹⁷⁷ Hud, 11/42; Zuhuf, 43/51; Hucurat, 49/4

¹⁷⁸ Yusuf, 12/70

¹⁷⁹ Tahrir, 66/3

¹⁸⁰ Fussilet, 41/33; Nuh, 71/5,7,8; Yusuf, 12/108; Mü'min, 40/41; Kehf, 18/57; Nahl, 16/125

¹⁸¹ Maide, 5/67; Araf, 7/62,68,79,93; Ahkaf, 46/23; Ahzab, 33/39; Hud, 11/57

¹⁸² Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an-ı Kerim ve İletişim**, İst: Nursan Yay, 2000, s.21

¹⁸³ Meryem, 19/11; Maide, 5/111; Nisa, 4/163

¹⁸⁴ Nahl, 16/68

¹⁸⁵ Fussilet, 41/12; Zilzal, 99/5

¹⁸⁶ Necati Kara, **Kur'an'da Beden Dili**, İst: Bilge Yay, 2004, s.259

¹⁸⁷ Necati Kara, **a.g.e.**, s.259

fiziki araçlarla, bir insandan, kişi ya da zihinden bir başkasına aktarılması süreci. Belli bir şeyi anlatmak isteme, önermesel bir tavrı (yani bir inanç, arzu, üzüntü vs. yi) bir dinleyici ya da dinleyiciler topluluğuna dilsel veya başkaca yollarla aktarma eylemidir.”¹⁸⁸

İlk kez olarak, İngiliz emprizminin kurucusu John Locke tarafından ortaya konan mesaj modeline göre, iletişimin kendisi veya iletişimde bulunmak, yalnızca bir düşünceyi dinleyicinin şifresini çözebileceği bir tarz ya da şekilde kodlamakla ilgili bir konudur. Bununla birlikte, özellikle yüzyılımızda ivme kazanan araştırmaların ardından iletişimin kişinin düşüncelerini sözcüklere dökmesinden daha kompleks bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalarla birlikte, örneğin iletişim sürecinde konuşmacının niyetinin ayırıcı bir biçimde refleksif olmak durumunda olduğu anlaşılmıştır; buna göre iletişim sürecinde konuşmacı, dinleyicilerin niyetini anlamalarını sağlamak suretiyle, onlar üzerinde belli bir etki yaratmayı amaçlar. Yine, hermeneutiğin de katkısıyla, iletişimin özünce anlamının bulunduğu hemen herkes tarafından kabul edilmiştir.¹⁸⁹

Dar anlamda bireyler, geniş anlamda kitleler arası duygu, düşünce ve bilgi paylaşımını ifade eden iletişim, insanla birlikte var olan ve günden güne karmaşık bir özellik kazanan kavramlardandır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki varlık mücadelesini sürdürebilmesi için kendi dışındakilerle iletişim halinde olması gerekir. Bu durumu çevreyi tanınmasını, dolayısıyla ona egemen olmasını zorunlu kılar.¹⁹⁰

Yaratılmışlara baktığımızda genel ifadeyle kendi cinsleri ile iletişim halinde bulunmakta ancak insan, hem kendi cinsiyle hem de kendi cinsinin dışındaki evrendeki canlı-cansız tüm cinslerle iletişim halindedir.

İnsan gelişmesini, kültür ve uygarlıklar kurmasını, sağlıklı iletişim kurabilme yönüne borçludur. Çünkü sadece insan, gelişmeye açık bir varlıktır. Kendi cinsiyle veya cinsleriyle iletişimi kopardığı zaman gelişme, ilerleme durmaktadır. İnsanlığın medeniyet yolundaki en büyük kaybı bu dönemlere aittir. Bireyin öncelikle kendi

¹⁸⁸ Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.496

¹⁸⁹ Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.496

¹⁹⁰ İsa Kayaalp, **Eğitimde İletişim Dili**, İst: Bilge-Kültür-Sanat, 2002, s.14; Necati Kara, **a.g.e.**, s.248

kendisiyle içsel bir iletişim kurması gerekir ki, diğer bireylerle iletişim kurabilsin. Başka bir deyişle, diğer bireylerle iletişim kurmanın yolu, kişinin kendi kendisiyle iletişime geçmektedir.¹⁹¹

2. İLETİŞİM VE ÂDÂB

İnsanoğlu, bu dünyaya bir anne ve babanın kucağında, ona tıpkı bir hamura şekil verir gibi şekil verecek ellere tutunarak hayat bulur. Anne ve baba hayatı boyunca onunla bazı tutum ve davranışlar geliştirerek, sözlü ya da sözsüz bir iletişime girer.

Anne-babanın tutumları, çocuğun kişiliğinin oluşumunda ve karakterinin formasyonunda büyük önem taşır. Anne-baba-çocuk üçgeni, sevgi temeline dayanmalıdır. Özdeşim modeli olan ana-baba bilmelidir ki çocuğa nasıl bir davranış modeli uygularlarsa benzer davranışı da ondan görecektir.¹⁹² Ve çocukla nasıl bir iletişim kurarlarsa kendinden sonraki nesil de benzer nitelikteki iletişimiyle karşılaşacaktır. Hayatımızın her alanına değinen, farz-vacib-sünnet hükümlerinin uzantısı, mü'minin insan-ı kamil olma yolundaki en önemli kilometre taşlarından biri olan adab da tüm kültürel formlarda olduğu gibi iletişimle sonraki nesillere aktarılma imkanı bulur. Öyleyse iletişim ve adab aktarımı açısından bakılırsa, din eğitiminin önemli bir parçasıdır.

Bir ulusun ilerlemesi her şeyden önce o ulusun bireylerinin gelişmesine bağlıdır. Bireylerini geliştiremeyen ve onların şevkini kamçulamayan bir ulus ekonomik, siyasal ve kültürel yönde kalkınmayı gerçekleştiremez. Gelişmemiş ülkelerin çoğunun temel sorunu doğal kaynakların kıtlığı değil, insan kaynaklarının kıtlığıdır. Bu yüzden gelişmek isteyen uluslar önce insan kaynaklarını geliştirmeye ve değerlendirmeye yönelmelidirler. Bir başka deyişle önce eğitim düzenlerini geliştirip bireylerine kalkınmada yararlı beceriler verebilmelidirler. Bir ulusun üyelerinin umutlu oluşu

¹⁹¹ İsa Kayaalp, **Din ve İletişim**, İst: Nesil Yay, 2004, s.41-42

¹⁹² Haluk Yavuzer, **a.g.e.**, s.34; Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, Ankara: TDV Yay, 1991, s.85

toplumsal kalkınmanın önde gelen şartlarındanıdır.¹⁹³ Bu ifadeler de bize gösterir ki iletişim toplumsal kalkınmanın temelinde önemli bir yere sahiptir.

Adab ise toplumsal bağı güçlendirmenin önemli etkenlerinden biridir ve görgü kuralları diye de tarif olunur. Bunlar nezaket içeren davranışlar olduğu için yüksek değerler kümesinde yer alır. Eğitimcinin iyi bir iletişimci olabilmesi için bu kurallara öncelikle uyması gerekir ki kendisi dışındaki insanlardan yapılmasını, uyulmasını isteyebilsin.¹⁹⁴

Öyleyse şöyle ifade edebiliriz: Genelde toplumun, özelde ise bireyin gelişebilmesi ve bu gelişmişliğini aktarabilmesi için iletişim ve adab insanlığı uçuşa geçiren bir çift kanat gibidir.

İnsanlarla iyi geçinip onları idare etmeyi, onlarla nasıl iletişim kurulacağını her konuda bizlere örnek olduğu şekliyle üsve-i hasene olan Allah Rasulü'nden öğreniyoruz. Bu konuda O, şöyle buyuruyor:

“İnsanların arasına karışıp da onların eziyetlerine sabreden müslüman, aralarına karışmayıp da eziyetlerine sabretmeyenden daha faziletlidir.”¹⁹⁵

“Allah’a imandan sonra aklın başı insanlarla geçinmektir. Dünyada iyilik sahipleri, ahirette de iyilik sahipleridir.”¹⁹⁶

“İnsanlarla geçinmek (için gayret etmek) sadakadır.”¹⁹⁷

“Farz namazla emrolduğum gibi insanlarla geçinme sağlamakla da emrolundum.”¹⁹⁸

¹⁹³ Doğan Cüceloğlu, **Yeniden İnsan İnsana**, İst.: Remzi Yay, 2007, s.321

¹⁹⁴ İsa Kayaalp, **Eğitimde İletişim Dili**, s.29

¹⁹⁵ İbn Ebi'd-Dünya, **Mudârâtun-Nisâ**, İst: Ocak Yay, 2006, hadis no: 1

¹⁹⁶ İbn Ebi'd-Dünya, **Mudârâtun-Nisâ**, İst: Ocak Yay, 2006, hadis no: 2

¹⁹⁷ İbn Ebi'd-Dünya, **Mudârâtun-Nisâ**, İst: Ocak Yay, 2006, hadis no: 3

¹⁹⁸ İbn Ebi'd-Dünya, **Mudârâtun-Nisâ**, İst: Ocak Yay, 2006, hadis no: 4

“Üç şey kimde bulunursa vücudu rahat eder: Cahilin cehaletini savacağı ilim, insanlarla geçim sağlamasını sağlayan akıl, Yüce Allah’a isyanı engelleyecek vera (günahlardan sakınma duygusu).”¹⁹⁹

“Dikkat edin size iman bakımından en mükemmelinizi bildireyim mi? Ahlakça en güzel olanlarınız, insanlarla çabuk kaynaşıp sıcak kanlı olan, rahat ve basitliği şiar edinenlerdir.”²⁰⁰

“Dünya Allah-ü Teâlâ’ya giden yolda bir konaktır. Bu konakta bulunanların hepsi yolcudurlar. Hepsi bir yolcu kafilesi gibidir. Yolculuklarından maksat aynı ise, hepsi bir sayılır. O halde aralarında sevgi, beraberlik ve yardımlaşmak olmalı, birbirlerinin hakkını gözetmelidirler” diyen İmam Gazali²⁰¹ insanlarla görüşmeyi üç bâba ayırır. Yine Gazali “Kişi sevdiğiyle beraberdir” hadisi düsturunca insanlarla ülfet etmenin üzerinde durur. Hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde, Allah’ın gölgelendireceği yedi sınıf kimseden biri olan “Allah için sevişenler, Allah için toplananlar, Allah için ayrılanlar” olduğu ifadesi din eğitiminde, mü’minlerin Allah ile olan muhabbetlerinin kullar ile olan muhabbetlerinden yola çıkarak vuku bulacağını ifade eder. Yine bu da bize gösterir ki iyi bir kul aynı zamanda iyi bir iletişimcidir de.

3. İLETİŞİMİN TEMEL PRENSİPLERİ VE ENGELLERİ

a. İletişimin Temel Prensipleri

İletişimi daha önceden de bir bilginin, bir kastın, her türlü işaret dizgesinden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne veya bir merkezden başka bir merkeze ulaşmasıdır diye tanımlamıştık.²⁰²

Bu bölümde iletişimde dikkate alınması gereken hususlardan birkaçını zikretmeye çalışacağız ki bunları şöylece sıralayabiliriz:

¹⁹⁹ İbn Ebi’ d-Dünya, **Mudârâtun-Nisâ**, İst: Ocak Yay, 2006, hadis no: 5

²⁰⁰ İbn Ebid’Dünya, **a.g.e.**, hadis no:79

²⁰¹ İmam Gazali, **Kimya-yı Saadet**, ter. A. Faruk Meyan, İst: Bedir Yay, 1969, s.275

²⁰² İsa Kayaalp, **Din ve İletişim**, s.107; Necati Kara, **a.g.e.**, s.263

* İletişimi kişiyle yapmak: İletişimde en önemli şart, verici ile alıcıdan her birinin iletişim hattında ortak düşünce ve ortak paylaşım içinde olmalarıdır. Yoksa fiziki olarak bir arada olmaları bir anlam ifade etmez.²⁰³

* Başarılı bir izlenim sergilemek: Birçok araştırmacı, sözel kanalın bilgi aktarmada, sözel olmayan kanalın da kişiler arası tavırların aktarılmasında kullanıldığını, bazı durumlarda da sözel mesajın yerini tuttuğunu; hatta daha etkin olduğunu ileri sürerler.²⁰⁴

İnsan, kendisinde oluşan tabiat üzere hareket eder. Bu durum Kur'an'da "De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir"²⁰⁵ şeklinde ifade edilir.

Kur'an'da "Emrolunduğun gibi doğru ol"²⁰⁶ hitabıyla da ifade edildiği gibi doğruluk örneği olarak takdim edilen Hz. Muhammed aynı zamanda üsve-i hasenedir de.

* İletişimi karşıdakini anlamak için yapmak: İnsanlar karakter, güç, bilgi, sosyal statü ve servet açısından birbirinden farklı yaratılmıştır.²⁰⁷ Böylece herkes kendisinde yaratılıştan ve sonradan oluşan karakter yapısına göre davranabilir.²⁰⁸ Buna göre kendimizden farklı bir dünyanın insanını; farklılıklarını görerek ve onu olduğu gibi kabul edip onun dünyasını iyi kavramaya yönelmeliyiz. Yoksa ilişkiler sırf bilgi alış-verişi için kurulursa iletişim sıhhatli olmayabilir. İletişim, bilgiden farklı unsurları da bünyesinde bulundurmaktadır.²⁰⁹

²⁰³ Necati Kara, **a.g.e.**, s.263

²⁰⁴ Necati Kara, **a.g.e.**, s.265

²⁰⁵ İsra, 17/84

²⁰⁶ Hud, 11/112; Şura, 42/15

²⁰⁷ En'am, 6/165

²⁰⁸ İsra, 17/84

²⁰⁹ Necati Kara, **a.g.e.**, s.267

* İletişimde bütünlük sağlamak: İletişim kurduğumuz insana karşı niyetimiz, sözümüz ve hareketlerimiz bir bütünlük arz etmelidir. Ağzımızın karşıdakine konuştuğu anda vücudumuzun da ona ne söylediğine dikkat etmeliyiz.²¹⁰

* İletişimde kötü, çirkin ve kaba söz kullanmamak: Kur'an sözlerin en güzeli, ilahi mesaj da anlamların en güzelidir. Cenab-ı Hakk da insanları inciten, üzen kaba-kötü sözlerle konuşulmasını hoş karşılamaz. Allah-u Teâlâ "Allah açıktan kötü söz söylenmesini sevmez"²¹¹ buyurarak pek çok yerde de²¹² bunu vurgulamış, tatlı dil ile iletişim kurmanın aynı zamanda ilahi bir emir olduğunu da göstermiştir. "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" atasözü de iletişimin bir tarzı olması gerekliliğini Kur'an'la mutabık olarak ifade eder.

* Faydasız tartışmalara girmemek: Daha önce cedel konusunda da değindiğimiz üzere gereksiz ve kırıcı tartışmaları Kur'an uygun bulmaz.

"İnsanların bazısı, bir bilgisi, yahut bir rehberi, veya (vahye dayanan) aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde sırf Allah yolundan saptırmak için yanını eğip bükerek (kibir ve azamet içinde) Allah hakkında tartışmaya kalkar. Onun için dünyada bir alçaklık vardır; kıyamet gününde ise ona yaygın bir azabı tattıracağız."²¹³ Tartışma yapılacaksa güzel bir şekilde²¹⁴ olmalı, gereksiz tartışmalara girilmemelidir.²¹⁵

* Muhataplar arasında ayırım yapmamak: Kur'an'ın genel hitabında "Ey insanlar", "Ey mü'minler", "Ey iman edenler" diye ayırım yapılmadan bir sesleniş vardır. İnsanların Allah katındaki değer ölçüsü takva olduğuna (Hucurat, 49/13) ve Cenab-ı Hakk insan olma açısından kullar arasında ayırım yapmadığına göre iletişimde de bizlerin de ayırım yapmaması gerekir.

* Güçlük çıkarmamak, nefret ettirmemek: Bu, din eğitiminin temel prensiplerinden biri olmakla beraber, iletişimin de prensiplerindedir.

²¹⁰ Necati Kara, **a.g.e.**, s.268

²¹¹ Nisa, 4/148

²¹² İsrâ, 17/53; Bakara, 2/263; Taha, 20/43,44; Nahl, 16/125; En'am, 6/108; Tevbe, 9/73

²¹³ Hacc, 22/8-9

²¹⁴ Nahl, 16/125; A'la, 87/9

²¹⁵ Lokman, 31/20,21; Al-i İmran, 3/66

“Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”²¹⁶ hitabı tüm alanlara şamil bir hitaptır ki ilahi mesajda da bu ifade edilir.²¹⁷

* Sabırsız ve ihtiraslı olmamak: İnsan tabiat olarak acelecidir.²¹⁸ Allah’ın insanın acelecilik özelliğinin yaratılıştan olduğunu belirtmesi, insanın ona dikkat etmesini istemesi içindir. Zira birçok davranışı bu sıfat yönetmektedir.²¹⁹ İletişim kurarken de kişi bu tabiatına dikkat etmelidir.²²⁰

* İletişimi dünyevi amaçlara alet etmemek: İnsanların dini bilgileri, inançları ve değerleri yaşayıp yaşatabilmeleri için onları öğrenip öğretmeleri, birbirlerine aktarıp paylaşmaları gerekir. Bu hem dini, hem de sosyal bir görevdir. Bir toplumda iyilikler yaygınlaşırsa herkes iyi işlere rahatlıkla yönelebilir. Kötülükler yaygınlaşırsa da insanların kendilerini kötülüklerden koruması zorlaşır. Değerleri paylaşmak bir dine mensup olmanın, toplum olarak birlikte yaşamının getirdiği önemli bir sorumluluktur. Manevi kazancı çok büyük olan bu sorumluluğun maddi bir karşılık beklemeğiniz yerine getirilmesi icap eder.²²¹ Maddi çıkar uğruna insanlara dini değerleri anlatmaya kalkışmak güven verici olmamakta, şüphe ve tereddütle karşılanmaktadır. Bu sebeple, bütün peygamberler Allah’ın emirlerini insanlara anlatırken karşılığında hiçbir ücret talebinde bulunmamışlar, yaptıkları işin mükafatını Allah’tan bekleediklerini ifade etmişlerdir.²²²

Din Eğitimi’nin en önemli problemleri, onun doğru ve eksiksiz anlatımı ve aktarımı, iletişimle alakalıdır. Öyleyse Din Eğitimi’nde de bu prensiplere uyulmalıdır demeliyiz.

²¹⁶ Buhari, İlim 12; Ebu Davud, Edeb 17

²¹⁷ Bakara, 2/185,286; A’la, 87/8,9

²¹⁸ Enbiya, 21/37; Buhari, Tevhid, 36; Müslim, İman 326

²¹⁹ B.Bayraklı, **İslam’da Eğitim**, İst: Seçil Ofset, 2002, s.128

²²⁰ Kasas, 28/56; En’am, 6/34; Ahkaf, 46/35; Şu’ra, 42/48; Ğasiye, 88/21,22; Lokman, 31/17,18

²²¹ Suat Cebeci, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim**, İst: İz Yay, 2003, s.287

²²² Şura, 26/107-109,125-127,143-145,162-164,178-180; Suat Cebeci, **a.g.e.**, s.288

b. İletişim Engelleri

Mücadele Suresi'nin ilk ayetlerinde geçen ve bu ayetlerin nüzul sebebi olan olayda, Havle bint-i Sa'lebe ile eşi arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamıştır. Özelde eşler arasında, genelde ise kişiler arası iletişimde, iletişimi engelleyen pek çok husus görülmektedir. Biz de bu sureyi incelerken iletişim engellerine değinmemiz gerektiğini düşündük. Bu sebeple iletişim engellerinden birkaçını burada kısaca zikretmeye çalışacağız.²²³

1. Emir vermek, yönlendirmek:

Bu iletiler, iletiyi alana duygularının, gereksinimlerinin ya da sorunların önemsiz olduğunu anlatır: “Senin susamış olman beni ilgilendirmez, yerine otur ve cezan bitinceye kadar bekle!” O andaki davranışın kabul edilemez olduğunu söyler: “Sızlanmayı kes, bebek değilsin!” İletiyi gönderenin gücünü korkuya dönüştürür: “Sınıftan çık!”

2. Uyarmak, gözdağı vermek:

İletiyi alanı korkutup sinirlendiren, ona düşmanlık duyguları aşıl原因, istek ve gereksinimlerine saygı duyulmadığı hissini veren tarzdaki tümcelerden oluşur. “Ağlamayı kes, yoksa seni gerçekten ağlatacak bir şey yaparım.” “Yazını zamanında bitirmezsen bitirinceye kadar burada kalırsın.”

3. Ahlak dersi vermek:

Ahlak dersi veren iletiler iletiyi alana, iletiyi gönderenin onun yargısına güvenmediği, başkalarının doğruluğuna inandığı şeyleri kabul etmesinin onun için daha iyi olacağı düşüncesini verir: “Doğru olanı yapmalı, ona ne biliyorsan anlatmalısın.”

4. Öğüt vermek, çözüm ve öneri getirmek:

²²³ Konuyla ilgili olarak bkz. Thomas Gordon, **Etkili Öğretmenlik Eğitimi**, İst: Sistem Yay, 1998, s.74-80

İletiyi alanın sorunlarını kendi kendine çözebilme yeteneği olmadığını aşıl原因, ileti gönderene onu bağımlı kılan, düşünceyi engelleyen, çözümü kendi dışındaki otoriteden bekleyen bir yaklaşım tarzı geliştirir.

5. Güven vermek, desteklemek, avutmak, duygularını paylaşmak:

Yüzeyde bu iletiler sorunlu kişilere çok yararlıymış gibi görünür ama gerçekte böyle değildir. Karmaşık duygular yaşayana güven vermeye çalışmak, onda anlaşılmadığı izlenimini uyandırır: “Her şey düzelecek, yarın kendini daha iyi hissedeceksin.” İletiyi alan, bu çabaların kendini değiştirmek için olduğunu sezer ve güvenmez. Acıma, kişinin duygularını incitir ve iletişimi bozar.

6. Sözüden dönmek, oyalamak, alay etmek, şakacı davranmak, konuyu saptırmak:

Kişiyi ilgilenilmediğini, duygularına saygı gösterilmediğini, belki de kişinin dışlandığını düşündürür. Kişi, sorunlarını dile getirmek istediğinde çok ciddidir. Şakayla, espriyle karşılık vermek onu incitebilir ve itilmişlik, bir kenara atılmışlık duygusu uyandırır.

Burada açıklamaya çalıştığımız iletişim engellerinden birkaçı olan yukarıdaki maddeler, muhtemelen özelde Havle bint-i Sâ’lebe, genelde ise eşler arasında olan iletişim engellerindedir. Sağlıklı bir yuva ve sağlıklı bireyler için iletişimin doğru bir şekilde yapılması ve iletişim engellerinin ortadan kaldırılması gerekir.

D. İCTİMAİ HAYATIN GEREKLİLİĞİ

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık.”²²⁴ ayet-i kerimesi, insanların kısmen mecburi, kısmen de ihtiyari olarak birbirleriyle münasebetlerinin olması gerektiğini beyan etmiştir. “Allah (C.C.) rızık hususunda, kiminizi kiminizden üstün

²²⁴ Hucurat, 49/13

kıldı”²²⁵ ayeti de rızık yüzünden farklı yaratılan insanların içtimai hayatta birbirlerine iktisadi yönden bakacak olursak muhtaç olduğunu ifade buyurur.

Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılıştta birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır.²²⁶

Ragıp el-İsfehani'nin “Bazen kendilerini başkalarına karşı müstağni zannetseler bile, birtakım ihtiyaçlarını gidermek amacıyla, insanlarla beraber olma mecburiyetini hissederler. Bu sebeple insan, tab'an medenidir”²²⁷ sözleri de insanın içtimai hayat yaşamak zorunda olduğunu başka bir ifadesidir. Öyleyse insanoğlu, toplum içerisinde yaşama konusunda bir nevi zorunluluk halindedir, diyebiliriz.

E. ADAB-I MUAŞERETİN ÖNEMİ (EĞİTİMDEKİ YERİ)

İslam, kulu sadece yalnızken değil, toplumla birlikte yaşarken de edeple süsleyip beşeri münasebetlerde de kulun ölçülü hareket etmesini hedef alır. Zira O, kulların yalnızken ya da toplum içindeyken huzur ve refahını temin etmenin yollarını arar. Bu bağlamda bir hadis-i şerifte: “Hüsn-ü hal, teenni (düşünerek hareket etmek) ve iktisad (ölçülü davranmak) peygamberliğin kırkta biridir”²²⁸ buyrulurak insanlarla iyi geçinmek, konuşurken düşünerek konuşmak ve her haliyle güzel görünmekle kişinin peygamber vasfını kazanması hedeflenmiştir, diyebiliriz.

Toplum içinde yaşayan insanların adaba riayet etmeleri şarttır. Bu hususta “Edepleri hafife alıp lakayd davranan kimse, sünnetlerden mahrum kalmakla cezalanır. Sünnetleri hafife alan kimse farzlardan mahrum kalmakla cezalanır. Farzları hafife alıp gevşek davranan kimse de ma'rifetten mahrum kalmakla cezalanır”²²⁹ denilmektedir ki edebe riayetsizlik bir dizi mahrum kalmayı beraberinde getirir.

²²⁵ Nahl, 16/71

²²⁶ Farabi, **Medinetü'l-Fazıla**, çev. Nafiz Danışman, İst: Maarif Yay, 1956, s.64

²²⁷ Zeki Duman, **a.g.e.**, s.26

²²⁸ Tirmizi, **Birr**, 65

²²⁹ Sihabüddin Sühreverdî, **Avarifü'l-Mearif**, ter. Yahya Pakış, Dilaver Selvi, İst: Umran Yay, 1988, s.260

Adab-ı muaşeret, ne bir kısım insanların aşağılıkla karşıladığı ve tenezzül etmediği gibi ihmal edilebilir bir keyfiyet, ne de bazılarının zorlanıp çekineceği kadar muğlak ve tatbiki zor bir sanattır. Sadece bir alışkanlık; insana hayatı ve içinde yaşadığı cemiyeti sevdiren zarif, kibar ve nezih bir alışkanlıktır. Her insana saygı, her şeye dikkat ve her şeyde itina, nefse güven, vakarı muhafaza, başkalarının hukukuna riayet... gibi güzel şeyler, içtimai hayatın refahı ve başarısının sırrıdır.²³⁰ Sadece bir alışkanlıktan kastın, ahlakın tarifinde olduğu üzere nefiste yerleşmiş olan ve insan fiillerinin kendisinden, zorlanmadan, düşünüp taşınmadan, kendiliğinden, kolayca ortaya çıktığı bir meleke²³¹ olduğu manasının anlaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Yoksa onun basit bir alışkanlık olması değil. Zira adab-ı muaşeret öyle bir haldir ki hayatın tümünü kapsar mahiyettedir. Bu konuda da “Tevhid imanı gerektirir. İmanı olmayanın tevhidi de yoktur. Din ise, edebi gerektirir. Öyleyse kimin edebi yoksa, gerçek manada onun ne dini ne imanı ne de tevhidi vardır”²³² denilmektedir.

Bir cemiyette ilişkiler bozuk, ahlaksızlıklar yaygın, zulüm ve işkence hakim olduğu sürece ferdin hayatının mümkün olması mümkün değildir. Bu nedenle en ilkelinden en medenisine varıncaya kadar bütün toplumlarda cemiyet hayatının işlerliğini sağlamak, içtimai bünyeye zararlı olanları en azından zararsız hale getirmek için tedbirlerin alındığı, kanunların konduğu müşahede edilmektedir.²³³

Burada birkaç ayet-i kerimenin mealini vermek istiyoruz:

“Eğer sadakaları (zekatları ve hayırları) açık verirsiniz ne güzeldir o. Eğer onu gizler de fakirlere gizlice verirsiniz işte o sizin için daha hayırlıdır (daha iyi davranıştır). Böyle yaptığınızdan ötürü, Allah sizin günahlarınızı bağışlar. Allah yapmakta olduklarınızı noksansız bilir.”²³⁴

²³⁰ Zeki Duman, **a.g.e.**, s.32

²³¹ Gazali, **İhyau Ulumi'd-Din**, ter. Mehmed A. Müftüoğlu, İst: Çile Yay, 1981, C.III., s.58

²³² Sihabüddin Sühreverdi, **a.g.e.**, s.260

²³³ Zeki Duman, **a.g.e.**, s.32

²³⁴ Bakara, 2/271

“Size verilse gözünüzü yummanız hariç severek alamayacağınız derecede kötü ve değersiz şeyler vererek sakın hayır yapmaya kalkışmayın.”²³⁵

Ayet-i kerimelerde de görüldüğü üzere, ibadetin farz, vacip ya da sünnet olması adaba riayeti etkilemiyor.

Görgü ile ilgili davranışlarımızın içinde farz, vacip ve haram ölçüsünde olanları bulunmakla beraber çoğunlukla sünnet, müstehap ve mekruh karşılığındadır. Her işin bu kadar üzerinde durmaya değer mi diye konuyu küçümsemek müslümana uygun düşmez. İslam dininin ayrıntı gibi görünen en küçük meselesini bile uygulamada ayak diremek, her inançlı kimsenin boynunun borcu olmalıdır.²³⁶

İnsanın evladını büyütürken dikkat ettiği hususlardan biri de onun edebi olmalıdır. Bu hafife alınacak bir husus değildir. Çünkü kişinin edebi, onun hal ve hareketlerini etkilediği gibi hayata bakışını da etkiler. Zira bir baba oğluna iyi terbiyeden daha değerli bir hediye vermemiştir.²³⁷

F. ADAB-I MUAŞERETİN KAYNAĞI

Muaşeret kurallarının beynelminel olduğunu savunanlar olduğu gibi onun her milletin kültürüne göre şekillendiğini savunanlar da vardır. Muaşeret kurallarının her milletin kültürüne göre şekillendiğini savunan Baltacıoğlu bu konuda şöyle demektedir: “Uluslararası bir muaşeret yoktur; belki ulusal muaşeret kuralları arasında ortaklama olan bazı kuralları vardır. Her ulusun muaşeret kuralları kendinindir ve kendine göredir.”²³⁸

Ancak biz, muaşeret kurallarının kaynağının ilahi olduğu kanaatindeyiz. Zira göreceli olmuş , kişiden kişiye, toplumdan topluma değişmiş olsa, bu birlikteliği bozar.

Kur’an-ı Kerim’de insanlar arasındaki münasebetleri tanzim eden ayeti kerimelere dikkat edecek olursak ayetlerin iki grupta geldiğini görürüz.

²³⁵ Bakara, 2/267

²³⁶ İbrahim Ünal, **a.g.e.**, s.22

²³⁷ Tirmizi, Birr, 33

²³⁸ İ.Hakkı Baltacıoğlu, **Türke Doğru**, İst: Kültür Basımevi, 1943, s.109

Her şahsın ayrı ayrı mükellef olduğu emir ve yasaklardır ki bunlar doğrudan doğruya fertlere hitap etmektedir: Ana ve babaya iyi muamele etmek, arkaya fakirlere ve muhtaçlara yardımda bulunmak, israf ve cimrilikten uzak olup mutedil davranmak, zan ile hükmetmeyip gerçeği araştırmak, kendini beğenip kibirlenmemek vs. Toplumun yapmakla mükellef olduğu görev ve yasaklar da doğrudan doğruya topluma hitap şeklinde vahyolunmuştur. Çocukların öldürülmemesi, zinaya imkan hazırlanmaması, haksız yere cana kıyılmaması, yetim ve kimsesizlerin korunması, anlaşmalara riayet edilmesi, ölçü ve tartının doğru tutulması vs. de daha ziyade toplumu etkilediği için topluma hitap şekliyle emrolunmuştur. Kısacası, ferdin üzerine terettüp eden görevler fertten, cemiyete düşen görevler de cemiyetten istenmiş, ilişkileri bu emir ve yasaklara göre ayarlanmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, İslam cemiyetlerinde ahlaki ve içtimai kuralların kaynağı vahy-i ilahidir.²³⁹

İslam Adabı'nın kaynağı, Kur'an-ı Kerim'den başka; Rasulullah (s.a.v.)'in Sahabe-i Kiram'ın ve de daha sonra gelip, şeriattan asla sapmayan ehli sünnet alimlerinin söz ve yaşayışları ile müslüman toplumların, akla uygun, şer'a muhalif olmayan örf ve adetleridir.²⁴⁰

Ayet-i kerimede de Allah Rasulü için şu ifadeler geçmektedir: “Andolsun ki, Rasulullah'da sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü uman, Allah'ı çok çok zikredenler için güzel bir numune-i imtisal vardır.”²⁴¹ Öyleyse Allah Rasulü, mü'minlere farzlarda, vaciplerde, sünnetlerde olduğu gibi, tüm yaşantısının örnek oluşuyla adab-ı muaşeretle de en güzel örnektir, kaynaktır.

Yine, Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte de “Onun Ahlakı Kur'an'dı”²⁴² buyrulmaktadır. Hayatın her alanında bizlere örnek olan Hz. Muhammed'in adab konusunda da örnek olacağı muhakkaktır.

Sahabilerini “Ben size gerekeni öğretmede babanız gibiyim”²⁴³ buyurarak en mahrem konulardaki adab-ı muaşeret kurallarını öğreterek eğiten yine O'dur.

²³⁹ Zeki Duman, a.g.e., s.39

²⁴⁰ Zeki Duman, a.g.e., s.40

²⁴¹ Ahzab, 33/21

²⁴² Müslim, Salatü'l-Müsafirin, 139

Öyleyse tekrar edecek olursak, adab-ı muaşeretin kaynağı öncelikle Kur'an, ardından Hz. Peygamber ve sahabileriyle Kur'an'a muhalif olmayan alimlerdir demeliyiz.

G. MÜCADELE SURESİNDE ADAB-I MUAŞERET KURALLARI

Biz burada Mücadele Suresi'nde Din Eğitimi açısından önemli gördüğümüz adab-ı muaşeret kurallarına değinmek istedik. Zira konuyu Mücadele Suresi açısından sınırlamasaydık elbette ki başka kurallar da serdetmemiz gerekirdi. Şimdi belirlediğimiz adab-ı muaşeret kurallarını Mücadele Suresi ışığında açıklamaya çalışalım.

1. ALLAH'IN MURAKABESİ:

“Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görüyor musun?” Bu soru genel anlamda insanoğluna sorulmakta ve Allah tasavvurunda sorunu olan, bilincinde noksanlık bulunan her çağın insanına hitap etmektedir.²⁴⁴ Allah'ın murakabesi din eğitiminin olmazsa olmazlarından. Dinî kuralları gerek kanun gerek ahlak kurallarından daha fazla etkili kılan, kişinin her an Allah'ın kendisini görüyor bilincinde oluşudur. “Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah her şeyi bilendir”²⁴⁵ ayet-i kerimesinde üçle beşin zikredilip dördün zikredilmemesinin hikmetleri vardır:

* “Allah-u Teâlâ tektir, teki sever” hadis-i şerifince Cenab-ı Hakk'ın teke olan muhabbetine işarettir.

* Müşaverede adedin tek olmasının lüzumuna işarettir ki çift adetle reyler eşit olunca meselenin halli imkansız olur.

²⁴³ Ebu Davud, Taharet, 4,8

²⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, C.XIX, s.98

²⁴⁵ Mücadele, 58/7

* Ayetin sebab-i nüzulu olan vakanın üç kişi tarafından vuku bulmasıylaadır. Çünkü ayet Rasulullah hakkında gizli konuşan münâfıklar için nazil olmuştur.²⁴⁶

* Surenin başında zikredilen mücadelecî kadın Hz. Peygamber'le konuşurken yanlarında Hz. Aişe de vardı. Bunun için sayıları üçe ulaşmıştı.

* Böyle gizli konuşacak komisyonların, toplulukların ekseriya üç, en fazla beş kişiden ibaret olmasına işarettir.²⁴⁷

* Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu ifade, Kur'an'ın edebî üslubu gereği böyle kullanılmıştır.²⁴⁸

“... O kendileriyle berberdir.” Bununla Allah'ın Alîm, Habîr, Semî, Basîr ve mutlak kudret sahibi olduğu vurgulanmaktadır. Allah'ı gizlenmiş bir mahluk olarak farz etmek mümkün değildir. Böyle bir ifade kullanılmakla Allah'tan hiçbir şeyin gizlenemeyeceği ve kimsenin O'ndan kaçamayacağı ihsas ettirilmiştir.²⁴⁹

“(Münâfıklar) Allah'ın onların sırrını da fısıltılarını da bildiğini ve gaybı (gizli şeyleri) çok iyi bilen olduğunu hala bilmediler mi?”²⁵⁰

“Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Aksine işitiriz ve yanlarındaki elçilerimiz (hafaza melekleri de) yazmaktadırlar.”²⁵¹ ayetleri de Allah'ın murakebesini ifade eden ayetlerdendir.

2. GİZLİ KONUŞMAMAK

“Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o yasaklanana yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi?”²⁵² Ayet-i kerimede Rasulullah'ın bizzat nehyettiğini dinlemeyerek ısrar etmeleri taaccüb eder ki bu da hemze-i istifhamla ifadesini bulur. Yapılan hatanın ise

²⁴⁶ Mehmed Vehbi, **Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, İst: Üçdal Yay, 1969, C.XIV., s.5813

²⁴⁷ Elmalılı, **a.g.e.**, s.459

²⁴⁸ Mevdudi, **a.g.e.**, s.161

²⁴⁹ Mevdudi, **a.g.e.**, s.161

²⁵⁰ Tevbe, 9/78

²⁵¹ Zuhruf, 43/80

²⁵² Mücadele, 58/8

defaatle vuku buluşunu da istimrara delalet eden muzari sigası ifade eder. Ayrıca yapılan hatanın ne kadar büyük oluşuna işaret için ma'siyet lafzı Rasulullah'a muzaf kılınmıştır. Çünkü Rasulullah'a masiyet tek bir insana masiyet gibi olmaz, elbette daha büyük olur.²⁵³

Ayette geçen necvâ, yüksek tepe anlamındaki necve'den yahut kurtuluş anlamındaki necâtan alınmış bir kelimedir; gizli konuşma, fısıltı demektir. Gizli konuşmak isteyenler, herkesin çıkamayacağı yüksek yerlere çekilmek yahut çevredekilerin işitmesinden kurtulmak istedikleri için bunların kendi aralarında gizli konuşmalarına necvâ denmiştir.²⁵⁴

Ayetin örüntüsünden anlaşıldığına göre “necvâ” başlı başına ve uygun olmayan bir davranış değildir. Ancak necvâ'nın caiz oluşu ya da olmayışı, ne hakkında ve niçin konuşulduğuna bağlıdır.²⁵⁵

Hz. Peygamber bir mecliste nasıl davranılacağı hususunda gerekli ahlaki kurallardan birini şöyle açıklamıştır: “Bir mecliste üç kişi varsa iki kişi kendi arasında gizlice konuşsınlar. Çünkü üçüncü kişi bundan rahatsız olur.”²⁵⁶ Bu esaslar dahilinde düşündüğümüzde üçüncü kişinin anlamadığı bir dilde iki kişinin konuşmasının da aynı şekilde yanlış olduğu sonucuna varırız. Hele üçüncü kişi hakkında ne konuşulduğunu ona belli ederek konuşmak daha büyük hatadır.²⁵⁷

“Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa Biz ona yakında büyük bir mükafat vereceğiz”²⁵⁸ ayetindeki necvâ kelimesi “iki kişi arasındaki sır” anlamına gelir. Mücadele 7'de ise “iki veya daha çok kişinin kendi aralarında fısıldaşmaları” demektir. İsra suresinin 47. ayetinde de “Biz onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini,

²⁵³ Mehmet Vehbi, **a.g.e.**, C.XIV, s.5814

²⁵⁴ Süleyman Ateş, **a.g.e.**, C.IX, s.316

²⁵⁵ Mevdudi, **a.g.e.**, s.163; Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, İst: İşaret Yay, 1997,s.1122

²⁵⁶ Buhari, İstizan s.47; Müslim, Selam, s.37,38; Tirmizi, Edeb, s.59; Ebu Davud, Edeb s.24; İbn Mace, Edeb s.50

²⁵⁷ Mevdudi, **a.g.e.**, s.163

²⁵⁸ Nisa, 4/14

kendi aralarında fısıldaşırken de o zalimlerin, “Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!” dediklerini çok iyi biliriz” aynı ifadeyle “fısıldaşmak” anlamına gelmektedir.²⁵⁹

Gizli konuşmak ve fısıldaşmak da bir eylemdir, bir iştir. Yüce Allah gizli konuştuklarını ahirette deşifre edecek ve onları dünyadaki durumlarından haberdar edecektir. Yüce Allah’ın onları haberdar edişi, her şeyi bilme sıfatından kaynaklanacaktır. Bütün bu açıklamalar davranış psikolojisinin temellerini atmakta ve böylece bir iman ve bilinci ahlakın temeline koymaktadır; insan ilişkilerini, iletişimlerini bilgi ve iman alanına çekmektedir.²⁶⁰

“Gizli konuşmalar şeytandır. Bu iman edenleri üzme içindir. Oysa şeytan, Allah’ın izni olmadıkça mü’minlere bir zarar veremez.”²⁶¹

İslam’ın henüz kuvvet bulmadığı bir zamanda ehl-i imana göz kaş oynatarak düşmanların yekdiğerleriyle fısıltıları mü’minleri huylandırır ve kendi aleyhlerine söylendiği zannı ile müteessif olurlardı. Ve şeytan da bu halleri bildiğinden düşmanları fısıltıya sevk ederdi.²⁶²

Bu ayetler toplantı ve yürüyüş hukukunu düzenleyen daha doğrusu ilk koyan ilkeler olmaktadır. Necvâ “gizli konuşmak” anlamına gelmekle beraber “gizli toplantıyı” da ifade etmektedir. Hz. Peygamber döneminde bile toplantı yasağı konanlar vardır. Bunlar Yahudilerdi. Münâfıklar veya kâfirlerdir diyenler de vardır. Bu ayet sadece Hz. Peygamber döneminde gizlice toplanıp İslam düşmanlığı yapmak ve bu konuda kötü planlar, komplolar düzenlemek isteyenleri anlatmıyor. Geleceğin nesillerinden çıkan İslam düşmanlarının gizli toplantılardaki gizli konuşmalarını, planlarını ve komplolarını da kapsamına almaktadır.²⁶³

Rasullullah (SAV) ile Yahudiler arasında bir sözleşme vardı. Peygamberin ahabından bir kişi onların yanlarına uğradığında, kendi aralarında oturup fısıldaşıyor ve

²⁵⁹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.V, s.328

²⁶⁰ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.99

²⁶¹ Mücadele, 58/10

²⁶² Mehmet Vehbi, **a.g.e.**, C.XIV, s.5817

²⁶³ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.101

gizlice planlar kurduklarını veya mü'minin hoşlanmayacağı bir şey yapmakta olduklarını sanıyordu. Mü'min bunu görünce onlardan korkuyor ve onların güzergahından geçen yolunu terk ediyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber Yahudileri gizlice konuşmalardan nehyetti. Onlar ise bundan vazgeçmeyip yine gizlice fısıldaşmalarına devam ettiler. Bunun üzerine Allah-u Teâlâ, bu ayeti inzal buyurdu.²⁶⁴

Ayette kastedilen toplantı siyasi, bilimsel ve sosyal manada bir toplantı olabilir. Hangi boyutta, hangi düzeyde bir toplantı olursa olsun, mü'minlerin toplantısında günah, düşmanlık ve isyan yer almayacaktır. Demek ki Yüce Allah mü'minlere bir toplantı adabı sunmakta ve bu ahlakın temeline ahiret inancını koymaktadır.²⁶⁵

3. SELAMLAMA

Selam “Seleme” fiilinden mastar olup her türlü ayıp ve fenalıktan uzak olmak manasınadır.²⁶⁶

Eskiden Araplar birbirleriyle karşılaştıkları zaman “Allah sana ömürler versin”, “Allah ömrünü uzun etsin”, “Bin yıl yaşa” gibi sözlerle birbirlerini selamlarlanmış.²⁶⁷

Hristiyanların selamlaşması elini ağzına koymakla, Yahudilerinki parmakla işaretleşmek yahut baş kesip, bel bükmekle (reverans) la, Mecusilerinki eğilmek, iki büklüm olmak (bir nevi secde) la, Araplarınki de Allah uzun ömürler versin anlamına “Hayyakallah” demekle idi.²⁶⁸

Mücadele Suresi'ndeki ayete konu olan (Onlar sana geldikleri zaman, seni Allah'ın selamlamadığı bir tarzda selamlıyorlar) selamlama biçimi Yahudi ve münâfıkların “es-Sâmu aleykum” yani “sana ölüm olsun” hitabıdır. Bu hitap tarzı ilahi bir dille sonsuza kadar yerilmektedir.

²⁶⁴ İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, İst: Çağrı, 1986, s.7779

²⁶⁵ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.107

²⁶⁶ Asım Efendi, **Kamus**, C.IV, s.339

²⁶⁷ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, C.X, s.109

²⁶⁸ Razi, **a.g.e.**, C.X., s.211; Elmalılı, **a.g.e.**, C.II, s.408

“Es-Selamu aleykum”²⁶⁹ ya da “Selamun aleyküm” diye her iki şekliyle (Harf-i tarifli ve harf-i tarifsiz) de, Kur’an’da vaki olduğu için hangisiyle olursa o şekilde, selam vermekte bir beis görülmemiştir.

“Kendilerine kavuştukları gün, Allah’ın onlara iltifatı “selam” dır. Allah onlara çok değerli mükafatlar hazırlamıştır”²⁷⁰ buyrulmuş mü’minlerin bu dünyada yaptıklarına karşılık orada da selamla karşılık bulacağı ne güzel bir şekilde ifade buyrulmuştur.

Razi, selam hakkında şunları söyler: “Dini ve dünyevi kötülüklerden uzak kalıp her an için selamet ve iyilikler üzerinize olsun” anlamına gelen “selam” lafzı ile selamlaşmak mü’minlere vacip olmuştur.²⁷¹

Vücubiyetin delilleri şunlardır:

“Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu, sizin için daha iyidir. Herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız”²⁷² ayet-i kerimesi,

Rasulullah (SAV)’ın “Selamı aranızda yayın” hadis-i şerifi ve

Ulemanın “ehl-i İslam’ın şairindendir, onu izhar ise vaciptir” sözleridir.

Cennetin bir ismi de Daru’s-Selam’dır (Selam yurdudur). Selam vermek sünnet, almak ise farz-ı kifayedir. Ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin.”²⁷³ Bu da müslümanın vafıdır. Bir başka ayette ise “İbrahim’in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi.) Zira onun yanına girmişler,

²⁶⁹ Taha, 20/47; Meryem, 19/33

²⁷⁰ Ahzab, 33/44

²⁷¹ Razi, Tefsiru’l-Kebir C.X, s.211

²⁷² Nur, 24/27

²⁷³ Nur, 24/27

selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, “Bunlar tanınmamış bir topluluk” demişti.”²⁷⁴ Selamlaşma meleklerine, Hz. İbrahim’in vasfı olarak zikredilmiştir.

“İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de olgun bir imana sahip olamazsınız. Size yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şeyi haber vereyim mi? Aranızda selamı yayın”²⁷⁵ hadisi iman-amel bütünlüğüne, kişinin davranışının imanına nasıl yön çizdiğine en güzel örneklerdendir ki selam ile mü’minlerin sevgileri perçinleşir, imanları kuvvetlenir. Yine aynı çerçevede “İslam’ın hangi işi daha hayırlıdır?” sualine “Yemek yedirmen, tanıdığına, tanımadığına selam vermendir”²⁷⁶ buyrulmaktadır. Selamla ilgili burada birkaç hususa değinmek istiyoruz:

* Binitli olan yürüyene, yürüyen oturana, küçük büyüğe, az çoğa selam verir.²⁷⁷

* Önce selam vermek daha faziletlidir.²⁷⁸ Zira hadiste şöyle buyrulur: “İnsanların Allah yanında en makbul olanı önce selam verenleridir.”²⁷⁹

* Eve girerken selam verilmelidir. Hadiste şöyle geçmektedir: “Oğlum, ailenin yanına girdiğinde selam ver ki sana ve ev halkına bereket olsun.”²⁸⁰ Bu konuda ayet-i kerimede de şöyle buyrulur: “...Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize selam verin.”²⁸¹

* Meclise girerken selam verildiği gibi çıkarken de selam verilmelidir. “Sizden biriniz bir meclise vardığında veya oradan ayrıldığında selam versin. Bu selamların biri diğerinden farklı değildir.”²⁸²

* Selama daha güzeli ya da aynıyla karşılık vermek gerekir. Ayet-i kerimede bu husus şöyle dile getirilir: “Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha

²⁷⁴ Zariyat, 51/24-25

²⁷⁵ Müslim, İman, 93

²⁷⁶ Buhari, İman, 20

²⁷⁷ Müslim, Selam, 1

²⁷⁸ Tirmizi, İstihzan, 6

²⁷⁹ Ebu Davud, Edeb, 144

²⁸⁰ Tirmizi, İstihzan, 10

²⁸¹ Nur, 24/61

²⁸² Ebu Davud, Edeb, 139; Tirmizi, İstihzan, 15

güzeli ile selamlayın; yahut aynı ile karşılık verin.”²⁸³ Bir hadis-i şerifte de selama her bir ziyadede on katı daha fazla sevap alındığı ifade olunmuştur.²⁸⁴ Hud suresi 73. ayet-i kerimede selamın “ve berakâtuḥû” ile bitmiş olması bundan daha fazla ziyade olmayacağına delalettir.

* Hristiyan ve Yahudilere selam verilecekse “Siz Hristiyan ve Yahudileri önceden selamlamayın”²⁸⁵ ve “Ehl-i kitab size selam verdiğinde ‘Ve aleyküm’ deyin”²⁸⁶ hadislerinde belirtilen usule uygun bir yol takip edilmelidir. Yani selamı öncelikle karşı taraftan beklemelidir. Önce bizim selam vermemiz gereken durumlarda ne yapmalıyız? sorusuna ise Rasulullah’ın özellikle gayr-i Müslim devlet başkanlarına uyguladığı ve Kur’an-ı Kerim’de geçtiği şekliyle “selam hidayete tabi olanların üzerine olsun”²⁸⁷ denilebilir diye cevap verebiliriz.

* Çocuklara da selam verilmelidir. Zira Hz. Enes çocuklara rastladığında selam verir ve “Rasulullah (s.a.) da böyle yapardı” derdi.²⁸⁸ Çocuklara selam vermek onları İslami adaba alıştırmak ve büyüklere saygı göstermelerini sağlamak açısından önemlidir.²⁸⁹

* Ayet ve hadislerde selamlaşma konusunda kadın-erkek ayrımı yapılmamıştır. Nitekim Peygamberimiz’in kadınlara da selam verdiği rivayet edilir.²⁹⁰

* Selamlaşma cennete girmenin yollarındandır. Hadiste “Rahman olan Allah’a ibadet ediniz, selamlaşınız, yemek ikram ediniz ki cennete giresiniz”²⁹¹ buyrulur.

* Selam veren kimseye özellikle misafirlere Araplarda “merhaba” demek adet olduğu gibi Peygamberimiz de evine gelen herkese merhaba der, güler yüz gösterirdi.²⁹²

²⁸³ Nisa, 4/86

²⁸⁴ Tirmizi, İstihzan, 2; Ebu Davud, Edeb, 132

²⁸⁵ İbn Mace, Edeb, 13; Müslim, Selam, 13

²⁸⁶ Buhari, İstihzan, 22; Müslim, Selam, 6-9

²⁸⁷ Taha, 20/47

²⁸⁸ Riyazu’s-Salihin, 2: 239

²⁸⁹ Konuyla ilgili olarak bkz. İbn Mace, Edeb, 14; Ebu Davud, Edeb, 136; Buhari, İstihzan, 15; Müslim, Selam, 14-15; Tirmizi, İstihzan, 8

²⁹⁰ Buhari, Cuma, 40; Tirmizi, İstihzan, 9; Ebu Davud, Edeb, 137

²⁹¹ Tirmizi, Kıyamet, 42; İbn Mace, Kıyamet, 174

²⁹² Buhari, Edeb, 98

Bu konuda ayırım yapmazdı. Zira hanım sahabelerden birine “Merhaba Ümmü Hânî” diye adıyla da hitap ettiğini biliyoruz.²⁹³

4. İYİLİK VE TAKVA

Takva, vikaye’den gelen bir kelime olup Allah’tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden²⁹⁴, önce şirkten, sonra da gûnahtan, gûnah ve haram olması ihtimali bulunan şüpheli durumlardan, gereksiz şeylerden korunma, sakınmadır.²⁹⁵ Eşanlamlısı zûhd²⁹⁶ olan takva, korumak, himaye etmek manalarına geldiği gibi dünyadan el etek çekip bir yere kapanma ve ibadetle meşgul olma anlamına da gelir.²⁹⁷

Tâcu’l-Arûs’ta ise takva hakkında Abdullah et-Tunûsi “takvanın hakikati emredileni yerine getirmek, nehyedilenden de kaçmaktır”; Gazali “kul için takva kendisiyle gûnahları arasında, gûnahları terk etme hususunda kuvvetli bir sabır ve gayret engeli hasıl oluncaya kadar kalbini, sanki o gûnahı hiç işlememiş gibi temizlemesidir. Veya mübah veya helal olan şeylerin faydasız olanından kaçınmaktır”; Mücahid de “takva, nefsi amel-i salih ile azap ve gûnahtan korumaktır” diyor.²⁹⁸ Gazali ayrıca takvayı dinin esaslarına zarar verecek her hareketten kaçınmaktır, diye tarif ederken bu durumu perhiz yapan hastanın durumuna benzetir.²⁹⁹

Ayet-i kerime’de “Allah katında derecesi en üstün olanınız, en çok takva üzere bulunanınızdır”³⁰⁰ buyrulmuştur. İnsan olma açısından herkes Allah katında eşittir. Acemin Araba, Arabın Aceme; kadının erkeğe, erkeğin kadına; zenginin fakire, fakirin zengine...vs bir üstünlüğü yoktur. Ancak kulların gayretleri, onları diğer kullardan farklılaştırabilir ki bu da takva ile olur.

²⁹³ Buhari, Edeb, 94

²⁹⁴ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, takva md.

²⁹⁵ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, s.3013

²⁹⁶ Şemsettin Sami, **Kamus-i Türki**, İst: Tercüman, s.1296

²⁹⁷ İlhan Ayverdi, **a.g.e.**, s.3013

²⁹⁸ Muhammed Murtaza, ez-Zebidi, **Tacu’l-Arus**, “vky” md.,C.X, s.396

²⁹⁹ Gazali, **Abidler Yolu**, çev. Yaman Arıkan, İst: Dede Korkut Yay, 1968, s.81

³⁰⁰ Hucurat, 49/13

Hız. Peygamber'e "Muhammed'in âli (ailesi) kimdir?" diye soruldu. Allah Rasulü de "Takva sahibi olan her ferd" buyurdu.³⁰¹ Allah Rasulüne yakın olma arzusu ümmet için şereftir, bahtiyarlık vesilesidir. Dünya gözüyle onu göremeyen bizler, takva ile onun "ailem" dedikleri arasına girme sevincini yaşarız.

Suyuti'den nakille bize şöyle gelir ki: Adamın biri Rasulullah'a geldi ve "Ey Allah'ın Rasulü, bana tavsiyede bulun" dedi. Rasulullah buyurdu: "Takvaya sıkı bir şekilde sarıl. Zira bütün hayırları kendisinde toplayan haslet takvadır. Cihada da dikkatli bir şekilde riayet et. Çünkü Müslümanların ruhbanlığı cihattır. Daima, Allah'ı zikirle meşgul ol, çünkü bu senin için nurdur."³⁰²

Takva kelimesi, Kur'an'da ve hadislerde İslami bir literatürle geçmektedir. Ancak onun kullanımı daha eskilere dayanmaktadır. Zira Araplar onu daha önceleri de kullanıyordu. Takva, Arap dilinde canlı bir varlığın, dışarıdan gelecek bir kuvvete karşı kendini korumasını ifade eder. Bu kelime Arap dilinde, daha önce de kullanılıyordu. Fakat, Kur'an ve İslam sistemine girince, önemli bir mana kazandı. Artık Kur'an'da "takva" herhangi bir tehlikeden değil, Allah'ın azabından ve insanı bu azaba sürükleyecek günahlardan korunmadır. Fakat bu kelime kullanıla kullanıla saf dindarlık (zühd) anlamı da kazanmıştır.³⁰³

Takva kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına bakınca onun az bir farkla değişik anlamlarda kullanıldığını görürüz. Şimdi takva kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına, yani hangi manalara geldiğine bir bakalım:

1. "Elinizdeki (Tevrat'ın) aslını tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin! Sakın onu inkar edenlerin ilki olmayın! Ayetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden korkun"³⁰⁴ ayet-i kerimesinde takva, Allah'tan korkmak manasında kullanılmıştır.

³⁰¹ Kuşeyri, **Kuşeyri Risalesi**, haz. Süleyman Uludağ, İst: Dergah Yay, 1981, s.243

³⁰² Kuşeyri, **a.g.e.**, s.243

³⁰³ Süleyman Ateş, **a.g.e.**, s.1

³⁰⁴ Bakara, 2/41

Muhammed Esed “Allah’tan korkun” kelamını “Bana karşı sorumluluk bilinci taşıyın” diye tercüme etmiştir. Korkmak salt manada ürkmek, çekinmektir. Ancak mecazen bakacak olursak farklı şekilde manalandırmalıyız. Zira “Sevgilinin, sevgilisini incitmekten korkması, evladın annesini üzmemekten korkması ürkütücü bir korku değil, daha çok sakındırıcı, dikkati teksif edici bir korkudur. Muhammed Esed bu farkı yakalamış ve korkuyu sorumluluk bilinci taşıma hali diye tercüme etmiştir. Zira Cenab-ı Hakk’tan en çok korkanların alimler oluşu, Hz. Peygamberin de “Benim bildiğimi sizler bilseydiniz az güler, çok ağlardınız” buyurması da böyle bir çekincenin tezahürüdür.

Yine Al-i İmran Suresinde Cenab-ı Hakk “Ey iman edenler! Allah’tan O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin”³⁰⁵ buyurarak Allah’tan hakkıyla korkmanın insan için Allah’ın emri ve gerekli olduğu ifade etmiştir. Bu ayet-i kerimede de “yaraşır şekilde” ifadesi ürkütücü bir şeyden korkmak gibi bir korkunun dışında, çekinmeyi ifade eder.

2. “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet (kulluk) ediniz. Umulur ki böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz”³⁰⁶ ayet-i kerimesinde olduğu üzere Allah’ın azabından korunmak manasına gelmektedir. İttika kelimesinin bu manası şu ayet-i kerimelerde de geçmektedir:

Bakara, 2/179, 194, 244; Maide, 5/27, 65; En’am, 6/69, 82, 153; A’raf, 7/96, 171; Yunus, 10/31; Hud, 11/49; Nahl, 16/30, 50, 128; Meryem, 19/97; Mu’minun, 23/23, 32, 86, 187; Nur, 24/34; Furkan, 25/15, 74; Saffat, 37/124; Zümer, 39/16, 57, 61; Kâf, 50/31

3. “İman eden ve iyi işler yapanlara hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman iyi amelde

³⁰⁵ Al-i İmran, 3/102

³⁰⁶ Bakara, 2/21

sebattır.) Allah iyi ve güzel yapanları sever”³⁰⁷ ayet-i kerimesinde de takva, Allah’a karşı gelmekten (isyan) korunmak manasına gelmektedir.

Takva, iman ve iyi davranış, Allah’ın sevgisini getirmektedir. Bu ayette iman üç kere, takva üç kere ve iyi iş işlemek üç kere geçmektedir. İman, inkardan tevhid inancına geçişin meydana getirdiği değişimin; takva, Allah’a karşı sorumluluğun bilincinde olmanın; iyi amel de kötülüklerin iyiye dönüşümünün adı olmaktadır. İmanda akıl, sevgi ve güven gibi önemli değerler yer alırken, takvada da akıl, sevgi, sakınma duygusu, korku ve bilinç yer almaktadır. Bütün bunlar birleşince iyi amelden faydalı iş ve ahlaki davranış üretmenin bir amaç olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁰⁸

Ayette, imanın üç kere geçmesi, üç kere geçen takvayı üç kere mayalaması anlamına gelmektedir. İman mayası olmayan sakınma duygusu ve bilinç, takvaya dönüşmez. Ayrıca akli takvaya taşıyan da imandır. Akıl, imanın mayası, iman da takvanın mayası olmaktadır.³⁰⁹

4. “Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur’an’la) uyar. Çünkü onların Rablerinden başka ne dostları, ne de araçları vardır. (Onları bu şekilde uyarırsan) belki (kötülüklerden) sakınırlar”³¹⁰ ayet-i kerimesinde ise Haşr’den korkmak manasında kullanılmıştır.

5. “(Ey Muhammed!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde (Nuh gibi) sen de sabret. Çünkü iyi sonuç (sabredip) sakınanlarındır” ayetinde şirkten sakınmak anlamında kullanılmıştır ki Taberî bu ayet hakkında şu açıklamaları yapar:

Şüphesiz günahlardan kaçınan, Allah’ın emirlerini yerine getiren ve Allah’tan korkan kimsenin işlerinin neticesi hayırdır. O kimseler âhiretteki elem verici azaptan kurtulmuşlardır. Dünyadaki zafer (istemekle) dir. Tıpkı Hz. Nuh (As)’ın akıbeti gibidir ki O, Allah’ın emri için sabrettiği zaman Allah, Onu kendisine iman edenlerle birlikte

³⁰⁷ Maide, 5/93

³⁰⁸ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.VI, s.151

³⁰⁹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.VI, s.151

³¹⁰ En’am, 6/51

kurtarmıştır. O'na kerametinden verdiği şeyi ahirette vermiş, kendisini yalanlayanları suda boğmuş ve onların hepsini helak etmiştir.³¹¹

6. “Durum öyledir. Her kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasıdır”³¹² ayetinde kalplerdeki Allah korkusu anlamına gelmektedir.

7. “O zaman inkar edenler, kalplerine taassubu, cahiliyet taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve mü’minlere sükûnet ve güvenini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Zaten onlar buna pek layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir”³¹³ ayetinde de sebat ve ahde vefa manasındadır. Hudeybiye’de Mekkelilerle Müslümanlar arasında anlaşma yazılacağı sırada Mekkelilerin Peygamberimiz (SAV)’ı Allah elçisi olarak kabul etmemeleri ve anlaşma metnine bu ibarenin yazılmayıp “Bu Abdullah oğlu Muhammed ile Mekke halkı arasındaki anlaşmadır” ibaresinin yazılmasıyla, mü’minlerin çok ağırına giden bu duruma işaret etmiştir. (Mü’minlerin) onların gönüllerine huzuru, güveni, sebatı, ahde vefayı koyduğunu belirtmiştir.³¹⁴

8. “Andolsun biz, Musa ve Harun’a, takva sahipleri için bir ışık ve öğüt olan Furkan’ı verdik”³¹⁵ ayetinde Hakk ile batılı ayırt edip korumak manasına gelir.

9. “Ey Âdem oğulları! Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Takva elbisesi ise daha hayırlıdır. İşte bunlar, Allah’ın ayetlerindedir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi)”³¹⁶ ayetinde de elbise (libas) manasında kullanılmıştır. Taberî, takva elbisesi konusunda ihtilafa düşüldüğünü ve onun iman, haya, amel-i salih, ağır başlılık, vakar, güzel bir gidişat, mütevazilik, güzel yol, Allah korkusu diye farklı şekillerde tarif edildiğini ifade eder.³¹⁷

³¹¹ Ebu Cafer et-Taberi, **Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an**, C.XII, s.56

³¹² Hacc, 22/32

³¹³ Fetih, 48/26

³¹⁴ Süleyman Ateş, **a.g.e.**, s.513

³¹⁵ Enbiya, 21/48

³¹⁶ A'raf, 7/26

³¹⁷ Ebu Cafer et-Taberi, **a.g.e.**, C.VIII, s.148-150

Ayette geçen libas korumadır. Nasıl ki elbise kişiyi soğuktan, sıcaktan, rüzgardan vs. korursa takva elbisesi de kişiyi kötü şeylerden korur. Bu korumanın ilk nüvesini Cenab-ı Hakk, Şems Suresinde belirttiği üzere insan fitratına koymuştur.³¹⁸ Daha sonra ise kişinin iradesi, takva elbisesini giymesi³¹⁹ ya da takva gıdasıyla gıdalanması³²⁰ ile devam edecektir.

Bizim gayretimizle olacak olan takva eğitimle olur. Çocuğu dünyaya getirmek maharet değil, maharet onun ruhunu ve davranışlarını kötülüklerden korumaktır. Böylece takva ile eğitim arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Yani bu faaliyette eğitim takva, takva da eğitim olmaktadır.³²¹

Çocuğu dünyaya getirmenin maharet olmayacağı, onu yetiştirmenin, eğitimin önemiyle ilgili Ahmet Maraşlı şunları ifade eder:

Aile ağacının meyvesi olan çocuğu yetiştirmek, ailenin ara sıra, aklına geldikçe, mecbur kaldıkça değil, sürekli zerrelerinde hissetmesi gereken en önemli vazifelerinden biridir. Zira çocuk büyütme başka, çocuk yetiştirmek çok başka bir şeydir.³²²

Cenab-ı Hakk, alemi zıtlıklarıyla beraber yaratmıştır. İyilikler olduğu gibi kötülüklerin varlığı da haktır. Akıl sahibi insanlar iyilikleri almaya, kötülüklerden de uzak durmaya çalışır. Kötülüklerden maddi ve manevi olarak korunmayı bir benzetmeyle Bayraktar Bayraklı Hocamız şöyle açıklıyor:

Vücudumuz, dışarıdan gelen mikroplara karşı kendini savunan, o mikroplara karşı koyan, onlarla savaşan bir sisteme sahiptir. Biz buna “bağışıklık sistemi” diyoruz. Bu sistem zayıflarsa, bozulursa veya ortadan kalkarsa vücudumuz bütün hastalıklara açık hale gelmektedir. Çünkü vücut ülkesini koruyan tüm askerler ve kaleler düşmüş, yok olmuş durumdadır. Beden yapımızdaki bu maddi korumanın yanında, takva sistemi gibi manevi yapımızda ve sosyal yapımızda da bir bağışıklık ve koruma sistemimiz

³¹⁸ Şems, 91/8

³¹⁹ A`raf, 7/26

³²⁰ Bakara, 2/197

³²¹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.I, s.250

³²² Ahmet Maraşlı, **Evde Okul, Okulda Kalite**, İst: Bilge Yay, 2004, s.17-18

vardır ve olmalıdır. Maddi yapımızdaki bağımsızlık sistemi bir boyutuyla yaratılıştan ve doğuştan gelmekte, bir boyutuyla da gıdalarla elde edilmektedir.³²³

10. “Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini artırır ve onlara takvasını (ateşten nasıl korunacaklarını) öğretir”³²⁴ ayet-i kerimesinde de ateşten korunma vasıtası manasında geçmektedir.

Takvanın sözlük ve ıstılah manalarını verip Kur’an-ı Kerim’de kullanıldığı şekliyle hangi anlamlara geldiğini açıkladıktan sonra takvanın çeşitlerinden Kuşeyri’nin ifadelerini naklederek bahsedelim:

Takvanın çeşitli şekillerinden bahsedilir ve şunlardır:

1. Avamın takvasıdır ki şirkten korunmak suretiyle olur.

2. Havasın takvasıdır ki günahattan korunmakla olur.

3. Evliyanın takvasıdır ki ameli Hakk’a vasıl olmak için değil de sevap kazanmak için vesile bildirmekten korunmakla olur.

4. Nebilerin takvasıdır ki ameli Allah’a değil de kendilerine nispet etmekten korunmak suretiyle olur. Zira nebilerin takvaları O’nadır. (Nebiler fiillerini Allah’tan gelen kuvvet sayesinde ve Allah için yaptıklarına inanırlar. Amellerini kendilerine değil Hakk’a nispet ederler.)³²⁵

5. TEVEKKÜL

“...Oysa şeytan, Allah’ın izni olmadıkça, mü’minlere hiçbir zarar veremez. Mü’minler Allah’a dayanıp güvensinler.”³²⁶ Ayet-i kerimesinde şeytanın Allah’ın izni olmadıkça mü’minlere zarar veremeyeceği ifade buyrulmakla beraber mü’minlerin vasıflarından birinin de tevekkül olduğu belirtilmiştir.

³²³ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, CXIX, s.417

³²⁴ Muhammed, 47/17

³²⁵ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.246

³²⁶ Mücadele, 58/10

Tevekkül, Din Eğitimi'nin önemli bir kavramıdır. Zira tevekkülsüz bir hayat; sıkıntı, huzursuzluk, buhran, depresyon gibi ruhsal alandaki birçok olumsuzlukları beraberinde getirir kanaatindeyiz. Nitekim konunun devamında bu hususlara değinmeye çalışacağız. Şimdi öncelikle tevekkül kelimesinin anlamı üzerinde duralım.

Tevekkül, Hakk Teâlâ'yı vekil tayin edip teslimiyetle dayanmaktır.³²⁷ Başka bir deyişle işi Allah'a havale edip kaderin hükmüne razı olmaktır.³²⁸ Bu tarifler tevekkül için doğru olsa da diğer tariflerle karşılaştırıldıklarında biraz eksik kalıyorlar. Zira tevekkül, her türlü gerekli sebebe başvurduktan sonra kadere razı olup sonucu Allah'tan bekleme, işlerini Allah'a bırakma, yeis ve kaderden kurtulma, Allah'a güvenmedir.³²⁹

Elmalılı da tariflerdeki bu eksiklikleri eleştirerek İmam Fahrüddîn Râzî'den nakille şöyle der: “Tevekkül, bazı cahillerin zannettiği gibi, insanın kendini ihmal etmesi demek değildir. Böyle olsaydı müşavere emri, tevekküle engel olurdu. Tevekkül, insanın zahiri (görünür) sebeplere uyması ve fakat kalbini onlara bağlamayıp Hakk Teâlâ'nın, korumasına dayanması demektir.”³³⁰

Tevekkülün, tedbiri almadan işi Allah'a bırakmak şeklindeki tarif edilişiyile ortaya çıkan yanlış engelleyecek bir hadis-i şerifi burada nakletmeden geçemeyeceğiz: Sahabenin biri Allah Rasulüne “Ey Allah'ın Rasulü, devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim?” diye sorunca Hz. Peygamber “Onu bağla sonra tevekkül et” buyurmuştur.³³¹ Bu bağlamda müslümanın, sünnetullah gereği yapması gerekenleri yaptıktan sonra, Allah'a tevekkül etmesi gerekir. Kısaca tekrar tarif edecek olursak “tevekkül, esbaba sarıldığı halde, müsebbibu'l-esbabı unutmamaktır.”³³²

Gazzali'ye göre çok kimse tevekkülü, her işi oluruna bırakıp, ihtiyarı ile bir şey yapmamak, para kazanmamak için uğraşmamak, tasarruf yapmamak, yılandan, akrepten, aslandan sakınmamak, hasta olunca ilaç içmemek, dini, şeraiti öğrenmemek,

³²⁷ A.Refik Paşa, **Lehçe-i Osmani**, İst: Mahmutbey Matbaası, 1306, s.1042

³²⁸ Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, “tevekkül” mad; Şemsettin Sami, **a.g.e.**, C.III, s.1296

³²⁹ İlhan Ayverdi, **a.g.e.**, C.III, s.3151

³³⁰ Elmalılı, **a.g.e.**, C.II,s.455

³³¹ Tirmizi, Kıyamet, 60

³³² Mahir İz, **Tasavvuf**, İst: Kitabevi, 1990, s.178

din düşmanlarından sakınmamak sanır. Tevekkülü böyle düşünmek yanlıştır. Şeraite uygun değildir.³³³

İbrahim Havas (kuddisesirruh) tevekkül sahibi idi. Uzak yolculukta yiyecek almaz, fakat iğne, çakı, ip, kova alırdı. Çünkü bunlar, yüzde yüz tesir eden, yani her zaman faydası olan sebeplerdir. Elbise yırtılınca, iğnenin işini başka bir şey yapmaz. Tekrar bildirelim ki, tesiri kat'î olmayan sebepleri de terk etmek, tevekkül değildir. Sebebe yapışmak ve sebebe değil, Allahu Teâlâ'ya güvenmek tevekküldür.³³⁴

Tevekkül imandan sonra gelir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde tevekkül kavramı geçmekte³³⁵ ve bu kavramın, mü'minlere emir niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu da gösterir ki tevekkül, iman etmenin bir gereğidir.

Cenab-ı Hakka yaklaşanların geçtiği makamlardan biri de tevekküldür ve derecesi çok yüksektir. Fakat tevekkülü öğrenmek güç ve incedir. Yapması ise daha güçtür. Tevekkülü hem akla, hem şeraite, hem de tevhide uyacak şekilde anlatmak lazımdır. Allah Rasulü de bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Ümmetinden bir kısmını bana gösterdiler. Dağları, sahraları doldurmuşlardı. Böyle çok olduklarına şaşım ve sevindim. Sevindin mi? dediler. Evet dedim. Bunlardan ancak yetmiş bin adedi hesapsız cennete girer dediler. Bunlar hangileridir, diye sordum. İşlerine sihir, büyü, dağlamak, fal karıştırmayıp Allahu Teâlâ'dan başkasına tevekkül ve itimat etmeyenlerdir, buyruldu.”³³⁶

Yahya b. Muaz'a “İnsan ne zaman mütevekkil olur?” diye sorulmuş. O da “Allah Teâlâ'nın kendisinin vekili olduğuna gönül hoşluğu ile rıza gösterdiği zaman” diye cevap vermiştir.

³³³ Gazali, **Kimyay-ı Saadet**, s.719

³³⁴ Gazali, **a.g.e.**, s.720-721

³³⁵ Al-i İmran, 3/122; Maide, 5/11,23; En'fal, 8/2; İbrahim, 14/11; Yunus, 10/84; Nahl, 16/99; Şura, 42/36; Mülk, 67/29; Furkan, 25/58; Neml, 27/79; Şuara26/217; Ahzab, 33/3,48; Teğabun, 64/13

³³⁶ Gazali, **a.g.e.**, s.709

Zunnun da şöyle der: “Tevekkül, kendi tedbirlerini terk etmen, güç ve kuvvet fikrini içinden söküp atmandır. Kul, Allah Teâlâ bende olanı, içinde bulunduğum hali görüyor ve biliyor kanaatine varmadıkça tevekkülü kuvvetlenmez”³³⁷

Tevekkül, kalbe hasıl olan bir haldir. Tevhide de Allahu Teâlâ’nın lütuf ve ihsanının pek çok olduğuna iman etmekle hasıl olur. Bu hal, kalbin vekile itimat etmesi, güvenmesi ve ona inanması ve onun ile rahat etmesidir. Böyle bir insan dünya malına gönül bağlamaz. Dünya işlerinin bozulmasından üzülmez. Allahu Teâlâ’nın rızık göndereceğine güvenir.³³⁸

Nitekim bir hadis-i şerifte Allah Resulü (SAV) şöyle buyurur: “Siz Allah’a hakkıyla tevekkül edebilseydiniz, sizleri de kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırırđı. Onlar sabahleyin aç çıkar, akşama tok dönerler.”³³⁹ Hadiste dikkat edilecek bir nokta vardır ki o da kuşların sabahleyin aç olarak yuvadan çıkışlarıdır. Mü’minde de olması istenilen bu hal kalbe ait bir haldir. Yoksa kişinin dili ile “tevekkül ettim” demesi değil.

Dilin tevekkülü ile kalbin tevekkülü ayrı ayrı şeylerdir. Gerçek tevekkül, kalbin dünya ve ahiret maslahatlarını celbetme ve zararlarını uzaklaştırmayı istemekle birlikte sadece Yüce Allah’a dayanma konusunda sadık olması ve verenin, alanın, zarar ve fayda verenin sadece O olduğuna gerçekten iman etmesidir.³⁴⁰

Tevekkülün üç derecesi vardır:

1. Birinci derecedeki kişi gayretli, açık konuşan, cesur ve merhametli bir avukata güvenen bir kimse gibidir. Tevekkülünü bu kişi bilir, ihtiyari tevekkül eder.

2. İkinci derecedeki kişinin tevekkülü çocuk hali gibi olan tevekküldür. Zira çocuk kendine verilen her şeyi, annesi gönderdi sanır. Çocuğun bu hali, öğrenmeyle değil, kendiliğindedir. Bu derecede bulunan kimse de aynen çocuk gibi tevekkülden habersizdir.

³³⁷ Kuşeyri, a.g.e., s.304

³³⁸ Gazali, a.g.e., s.717

³³⁹ İbn Ebi’ d-dünya, “Tevekkül”, s.14, hadis no.1

³⁴⁰ Mustafa Utku, **Rızık Anahtarları ve Tevekkül**, İst: Uludağ Yay, 2001, s.30

3. Üçüncü derecedeki kişi gassalın elindeki meyyit gibidir. Bu makamda kişi kendini Allahu Teâlâ'nın kudreti ile hareket eden, bir ölü gibi görür.³⁴¹

Meyyit (ölü) nasıl ki gassalın elinde hareket edemez, gassal ona ne yapsa cevap veremez halde ise mü'min de Cenab-ı Hakk karşısında, O'na teslim olmuş bir haldedir. Burada bir mısraı zikretmeden geçemeyeceğiz:

Hayat-ı cavidanı şeyh-i kamilden sual ettim

Ölümden evvel ölmektir deyince intikal ettim

Yani hayat-ı ebediyyenin ne olduğunu kamil bir şeyhten sorduğum zaman, ölümden evvel ölmektir deyince işi anladım. Burada ölümden evvel ölmek tabiri, hadis olarak rivayet edilen “Ölmeden önce ölünüz” kelam-ı arifesine işaretidir ki “ircî” fermanı ulaşmadan iradenden ölü gibi sıyrılıp Hakk'a teslim ol, yani yalnız O'nun dediğini yap, şehâvet, hevesât ve emyâle kapılma demektir.³⁴²

Zira İbrahim aleyhisselamı mancınığa koyup ateşe atarlarken “Bana Allah'ım yetişir. O iyi vekil, yardımcıdır” dedi. Ateşe düşerken Cebrail aleyhisselam gelip bir dileğin var mı, dediğinde “Var ama, sana değil” dedi. Böylece “Hasbiyallah- Bana Allah yetişir” sözünün eri olduğunu gösterdi. Bunun için en-Necm suresinde “Sözünün eri olan İbrahim” diye medh buyruldu.³⁴³

Halilullah makamındaki Hz. İbrahim'in kalbî halinin tezahürü olan bu fiilî duası tevekkülün en üst derecedeki örneğidir. Mü'minin, Alah'a tevekkülünün nasıl olması gerektiğinin eğitimi de Allah Resulü yaptığı dua örneklerinde bizlere vermektedir:

“Allah'ım! Yalnız sana teslim oldum. Yalnız sana inandım. Yalnız sana güvendim. Sana yöneldim ve senin yardımınla düşmanla mücadele ettim. Senin izzetine

³⁴¹ Gazali, a.g.e., s.718

³⁴² Mahir İz, a.g.e., s.179

³⁴³ Gazali, a.g.e., s.710

sıgınıyorum. Senden başka ilah yoktur. Sen hiç ölmeyen, daima diri olansın. Cin ve insanlar ise ölmeye mahkûmdurlar.”³⁴⁴

“Allah’ım! Senden, sevdiğin amaller için muvaffakiyet, sana samimi tevekkül ve hakkında hüsn-ü zan beslemeyi dilerim.”³⁴⁵

“Allah’ım! Beni sana tevekkül edip de senin kendilerine hidayet ettiğin, senden hidayet isteyip de kendilerine hidayet ettiğin, senden yardım isteyip de kendilerine yardım ettiğin kimselerden eyle.”³⁴⁶ Âmin.

Tevekkül kavramı, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, din eğitimi açısından önemli kavramlardan biridir. Zira tevekkül olmadan tevhid inancı kişide yerleşemez. Tevekkül imanın olgunlaşmasının göstergelerinden biridir. Ayrıca tevekkül kavramı için, insanın yaşama olan bakışını etkileyecek bir mihenklerdir, demeliyiz. Nitekim yüzyılımızın en önemli hastalıklarından olan stresin ana unsurlarından birinin, kişinin kendini yalnız hissedip çıkmaza düşmesi, bağlanacak, yardım alacak birilerini (bir şeyleri) bulamaması olduğu bir gerçektir.(Ciddi depresyona neden olan hususlar şiddetli hüznün, ümitsizlik, karamsarlık ve düşük benlik tasarımıdır.)³⁴⁷ İşte tevekkül inancı kişiyi bu çıkmazlardan kurtarır mahiyette, İslam inancının, tevhidinin güzel bir olgusudur.

Tevekkül, insan hayatında meydana gelecek hadiselerin rûhî karışıklıklara yol açmasını önler. O müslümanın emniyet sübabıdır. Gönüllere itminan bahşeder.³⁴⁸

Bu hal rıza halidir. Hakk’tan gelen her şeyi hoş görme meselesidir. Şair bunu ne güzel dile getirir:

Cana cefa kıl ya vefa/ Kahrın da hoş lütfun da hoş

Ya dert gönder ya deva/ Kahrın da hoş lütfun da hoş

³⁴⁴ İbn Ebi’-dünya, “tevekkül”, s.15, hadis no:2

³⁴⁵ İbn Ebi’-dünya, a.g.e., s.15, hadis no:3

³⁴⁶ İbn Ebi’-dünya, a.g.e., s.15, hadis no:4

³⁴⁷ Mustafa Köylü, **Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi**, İst: dem Yay, 2004, s.82

³⁴⁸ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst: İFAV, 1994, s.167

Hoştur bana senden gelen/ Ya hil’at ü yahut kefen

Ya taze gül yahut diken/ Kahrın da hoş lutfun da hoş

(Âşık İbrahim Tennûrî)

6. MECLİSLERDE YER AÇMA VE MECLİSLERDEN KALKMA

“Ey iman edenler! Size ‘Meclislerde yer açın’ denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size ‘kalkın’ denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁴⁹

Ayet-i kerimede geçen “meclisler”, “kalkın”, “yer açın” ve “kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltmek” tabirlerini din eğitimi çerçevesinde izah etmeye çalışmadan önce bize ışık tutması açısından ayetin nüzul sebebini zikretmeyi istiyoruz. Rivayetler olayın geçtiği yer, kişiler, zaman gibi konularda farklılık arz etse de bize nakledilmek istenen anlam açısından aynı olmaktadır.

Mukatil ibn Hayan’dan nakille şöyledir ki:

Bu ayet Cuma günü nazil oldu. Resulullah (SAV) o gün sofrada idi ve yer de dardı. O muhacir ve ensardan Bedir ehlini ağırladı. Bedir ehlinden bir gurup geldiler. Onlardan önce meclis doldurulmuştu. Onlar Resulullah’ı ayakta bekleyip dediler ki: “Ey Allah’ın peygamberi, selam olsun sana. Allah’ın rahmet ve bereketi de senin üzerine olsun.” Hz. Peygamber onların selamını iade etti. Sonra onlar mecliste bulunan topluluğa da selam verdiler. Topluluk da onların selamını iade etti. Onlar ayakta dikilmiş duruyor ve kendilerine yer açılmasını bekliyorlardı. Hz. Peygamber onların ayakta durmalarına vesile olan şeyi biliyordu. Ne var ki onlara yer açılmamıştı. Bu, Hz. Peygambere ağır geldi ve çevresinde bulunan muhacir ve ensardan Bedir harbine katılmamış olanlara dedi ki, Ey falan kalk, ey falan sen de kalk. Hz. Peygamber Bedir ehlinden muhacir ve ensarın ayakta kalanlarının sayısınca diğerlerini kaldırıyordu. Bu durum yerinden kaldırılanlara ağır geldi. Rasulullah (SAV) onların bu durumdan

³⁴⁹ Mücadele, 58/11

hoşlanmadıklarını yüzlerinden anladı. Münâfıklar dediler ki: “Arkadaşlarınızın insanlar arasında davrandığını iade edenler sizler değil misiniz? Allah’a andolsun ki daha önce bunlara adil davrandığını görmemiştik. Bir gurup mecliste yerlerini aldılar, peygamberlerine yaklaşımdan hoşlandılar ama o, bunları kandırdı ve yerlerine yavaş davrananları oturttu. Bize ulaştığına göre Rasulullah (SAV) bu durum üzerine şöyle buyurdu: Kardeşine yer açan kişiye Allah merhamet etsin. Bundan sonra hızlıca ayağa kalkıyorlardı ve topluluk kardeşlerine yer açıyordu. Bu ayet Cuma günü nazil olmuştur.³⁵⁰

Bu ayet gösteriyor ki eğer bir kimse, Allah’ın kullarının mutluluğu ve iyiliği için gerekli imkanları artırır, Allah da onun için bu dünyadaki ve öteki dünyadaki bütün iyilikleri artırır. Bu nedenle hiçbir akıl sahibi, bu ayetin maksadını yalnızca gerçek bir toplantıda bir başkasına yer verme ile sınırlayamaz.³⁵¹

Zira ceza (karşılık), amelin cinsinde olduğu için Allah Teâlâ “Yer açın ki, Allah da size yer açsın” buyuruyor. Nitekim sahih hadiste şöyle buyrulur: “Kim Allah için bir mescid yaparsa; Allah da onun için cennette bir ev yapar.” Bir başka hadiste de şöyle buyrulur: “Kim bir darda kalmış bollaştırırsa, Allah da ona dünya ve ahirette kolaylaştırır. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da onun ayıbını örter.”³⁵²

Meclislerde yer açmayı birçok alim zahiri manasıyla almış ve mü’minin kardeşine mecliste oturması için yer vermesi olarak anlamlandırmıştır. Ancak Muhammed Esed, “meclislerde” lafzını “toplumsal hayatınızda” diye tercüme etmiş ve Razî ile birlikte aynı kanaatte olduğunu belirterek “mecalis” çoğul isminin burada kinaye yoluyla veya mecazi olarak insanın sosyal hayatının tümünü ifade ettiği görüşünde olduğunu bildirmiştir. Bu anlamda alınca “birbirlerine yer verme”, toplumun bütün fertlerine, özellikle muhtaç veya engelli durumdaki mensuplarına karşılıklı olarak temiz ve yeterli bir hayat imkanı sağlamayı ifade eder.³⁵³

³⁵⁰ İbn Kesir, **a.g.e.**, s.7782-7783; Ayrıca bkz. Elmalılı, **a.g.e.**, C.VII, s.462; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefasir**, İst: Şamil Yay, 1984, s.326-327; Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.109

³⁵¹ Muhammed Esed, **a.g.e.**, s.1123

³⁵² İbn Kesir, **a.g.e.**, s.7782

³⁵³ Muhammed Esed, **a.g.e.**, s.1123

Yine aynı anlamda Bayraktar Bayraklı Hocamıza göre de: Dar manada aldığımızda bu ayet, meclislerde edep olarak, mü'min kardeşlerine yer açıp onların da istifade etmesini emretmektedir. Ancak ayette yer alan el-mecalis “meclisler” çoğuldur. Bu çoğul kalıbı ile ifade evrensellik niteliğini kazanmaktadır. Meclisler, toplantılar ifadesi ile nesiller boyu yapılacak olan her çeşit toplantıyı ifade etmektedir. İşte ayeti bu şekilde evrensel boyutuyla anlamak Muhammed Esed'in ifade ettiği gibi “toplumsal hayatınızda birbirinize yer verin, dendiğinde yer verin” şeklindeki bir anlayışı dile getirmektedir. O zaman meclislerde yer açmak, sınıflar arası sosyal mobilitayı, hareketliliği, dinamikliği ifade etmektedir. Alt tabakadakinin veya alt sınıftakinin üst tabakaya, üst sınıfa çıkışı için yer açılmasını emretmektedir.³⁵⁴

İslam dininde kast sisteminde olduğu gibi, sınıflar arası geçişin olmadığı ya da hiyerarşinin hüküm sürdüğü bir anlayış yoktur. Aksine Medine Sözleşmesi örneğinde olduğu gibi kardeşine kucak açan bir bakış vardır. Liyakat ve ehliyet dediğimiz unsurlar; sınıf, tabaka gibi kavramların önündedir.

Yukarıda zikredilen ayet-i kerimelerin ve İslam'ın genel bakış açısında düşünecek olursak din eğitimi, toplumsal hayat içerisinde gerek dar anlamıyla sohbet meclislerinde gerekse geniş anlamıyla toplumsal hayatın her alanında “kalkın” emri verildiğinde mü'min kardeşine her iki anlamda da yer açabilme bilincini verecek nitelikte edep ölçüleri bildirerek verilmelidir.

Bu bağlamda düşünecek olursak, Bayraktar Bayraklı Hocamıza göre “kalkın” emri de hakkı, doğruyu, güzeli ve iyiyi özümseyip hayata geçirmektir. İman edenlerin derece almasının anlamlarından biri de budur. Ayetteki kalkış, bir mecliste insanlara yer açmak için ayağa kalmak gibi küçük bir eylemden öte, Allah uğruna, doğruluğu, iyiyi, güzeli, hak ve özgürlükleri hayata geçirmeyi, müdafaa etmeyi, ilim adamlarının bunları öğretmesini, bilimsel araştırma yapmalarını ifade etmektedir.³⁵⁵

Burada meclislerde yer açmayla ilgili birkaç hadisi zikretmek istiyoruz:

³⁵⁴ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.109-110

³⁵⁵ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.111-112

“Bir kişi oturduğu yerden kalkıp da bir başka kişiyi oturtmasın. Ancak yer açın ve genişlik sağlayın.”

“Sizden biriniz Cuma günü kardeşi için ayağa kalkmasın, ancak, yer açın, desin.”

“Bir kişi oturduğu yerden kalkıp bir başka kişiyi oraya oturtmasın. Yalnız yer açın ki, Allah da size yer açsın.”

“Kişilerin kendisini ayakta karşılamasından hoşlanan kişi, cehennemde yerini hazırlasın.”³⁵⁶

Hadislerde mü'minin, mü'min kardeşine yer vermesi yasaklanmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde ise yer açılması emredilirken bu durum çelişiyor izlenimi verir. Ancak hadisler dikkatlice incelendiğinde şunu fark ederiz ki, kişinin aşırı bir tazim örneği olarak sonradan gelen birisine yer vermesi yasaklanmıştır. Bu da saygı ve ihtiramın Cenab-ı Hakka olacağını ifadedendir. Zira yer açın emri ile sonradan gelenin ayakta kalma ihtimali de önlenmiş olmaktadır ki zaten mü'minler Allah katında kardeşirler,³⁵⁷ bir binanın tuğlaları gibidirler, bu sebeple münâfıkların dediği gibi bir kayırma birini diğerine üstün görme hiçbir yerde yoktur. Ayakta kalmış kardeşine yer vermek onu da araya almak edebe uygun, İslam'ın ruhuna yakışacak bir davranıştır. Eğitimde de bu öğretilmeli, birlik, beraberlik ve kardeşlik ruhu gönüllere aşılmalıdır. Ancak yer verme bazılarının bazılarına haddi aşacak şekilde riyaya, aşırı ilgi göstermeye, kişiyi böbürlenerek kibirlenmeye sevk edecek tarzda olmamalıdır. Hadiste de cehennemde yerini hazırlasın bu anlama gelmektedir. Çünkü Allah katında herkes eşittir, üstünlük ise ancak takva iledir.³⁵⁸

Hocanın sınıfa girdiğinde ise talebenin saygı gereği ayağa kalkmasında bir beis görülmemiştir. Zira burada da ilme bir değer vardır. Hz. Peygamberin de Bedir ashabını falan kalk diyerek kaldırdıklarının yerine oturtturması da ilimleri gereğidir.

³⁵⁶ İbn Kesir, **a.g.e.**, s.7783

³⁵⁷ Hucurat, 49/10

³⁵⁸ Hucurat, 49/13

İbn Cema da öğrencinin öğretmeni için ayağa kalkmasını ister ve bazılarının “Dört şey vardır ki, şerefli ve asil olan bunları yapmaktan kaçınmaz. Bunlar: Kişinin babası ve ilim öğrendiği için ayağa kalkması (Hz. Peygamber: “Büyüğünüz için ayağa kalkınız”³⁵⁹ buyurmuştur.) bilmediği şeyi sorması ve misafire ikram etmesidir” dediğini nakleder.³⁶⁰

Ayet-i kerimede ehl-i imana karşı ehl-i ilmin şerefi ifade buyrulmuştur ki, ehl-i iman zikredildikten sonra ehl-i ilim onun üzerine atfla ayrıca zikredilmiştir ki bu, onun fazilet ve meziyet sahibi olduğuna işaret içindir.³⁶¹ Allah Rasulü de “Alimin abide üstünlüğü dolunay gecesindeki ayın, diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir” buyurmaktadır.³⁶²

Elmalılı da bu ayet hakkında, ilmin fazileti ve alimlerin üstünlüğü hakkında açık delillerdendir, der ve konudaki hadislerden bazılarını nakleder biz de bu hadislerden birkaçını burada zikrederek konumuzu burada noktalayalım:

“Her kim İslam’ı ihya etmek (yaşatmak) için ilim taleb ederken, kendisine ölüm gelirse, onunla peygamberler arasına tek bir derece vardır.”

“Kendisinden istifade edilen bir alim bir abidden daha hayırlıdır.”

“Alimlere ikram ediniz. Çünkü onlar Peygamberlerin mirasçılarıdır. Kim onlara ikram ederse Allah ve Rasulü’ne ikram etmiş olur.”³⁶³

7. PEYGAMBERLE GİZLİ KONUŞMAYA KARŞILIK SADAKA

“Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermektan çekindiniz mi? bunu yapmadığınıza ve Allah

³⁵⁹ Buhari, İstihzan: 26; Ebu Davud, Edeb: 144; İbn Hanbel, III, 22,71

³⁶⁰ M. Faruk Bayraktar, **İbn Cema’dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler**, İst: İFAV, 2006, s.90

³⁶¹ Mehmet Vehbi, **a.g.e.**, C.XIV,s.5821; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **a.g.e.**, s.328

³⁶² Safvatü’t-Tefasir, s.328; Mevdudi, **a.g.e.**, s.164

³⁶³ Elmalılı, **a.g.e.**, C.VII, s.463-467

da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekatı verin Allah'a ve Rasulüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁶⁴ Mücadele Suresi'nin bu ayet-i kerimesinde de Peygamberle gizli konuşmaya karşılık sadaka verilmesi adâbı dikkatimizi teksif etti. Şimdi bunu açıklamaya çalışalım.

Sadakayla emirde mü'minle münâfık beynini tefrik vardır. Çünkü, mü'min Rasullullah'a gizli sözünü arz etmeden evvel memur olduğu sadakayı verir, münâfıkta sadakadan göz yummakla sözünü söyler ve nifakını izhar eder.³⁶⁵

Din eğitimi elbette ki kayırmanın, ayrıcalıkların, iltimas geçmenin olmadığı bir eğitimidir. Ancak, adalet ölçüsü gereği bilenle bilmeyen, uygulayanla uygulamayanı ayırmak, yapanı yapmayanın önüne geçirmek gerekir. Çünkü böyle bir uygulama din eğitimindeki kaliteyi artırır.

Kişi elbette iletişim kurduğu insanlarla bazen gizli ya da özel şeyler konuşmaya gereksinim duyar. Ancak bu gizli konuşulacak peygamberse durum biraz değişir. Yukarıda meallerini verdiğimiz ayet-i kerimeler, adab-ı muaşeretin gizli konuşmalarla ilgili kısmını ilgilendirmekte ve bu konuya da üçüncü kişileri gücendirmeyecek şekilde ilkeler belirleyerek ışık tutmaktadır. Zira iki kişinin kendi aralarında gizlice konuşması, muhtemelen üçüncü şahısları gücendirebilir. Böyle bir durum ise Yunus Emre'nin “bir gönül yıktın ise” mısralarında belirtmek istediği gibi İslam ahlakının insana verdiği önemin tezahürü olarak hoş olmayabilir. Din eğitimcilerinin iletişim konusunda bu konuya hassasiyet göstermeleri ve gelecek nesillere de bu hassasiyeti aşlamaları gerekir.

Bazı alimlere göre iki ayet arasında nesih yok, hafifletme vardır. Birinci ayetteki zorunluluk ikinci ayetle ihtiyariye (isteye) çevrilmiştir.³⁶⁶

Bazı alimlere göre ise iki ayet arasında nesih vardır. Nesihle ilgili olarak burada iki rivayeti nakletmek istiyoruz:

³⁶⁴ Mücadele, 58/12-13

³⁶⁵ Mehmet Vehbi, **a.g.e.**, s.5821

³⁶⁶ Süleyman Ateş, **a.g.e.**, C.IX, s.326; Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.113

Veys ibn Ebu Süleyman, Mücahid'den nakleder ki Hz. Ali, bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Allah’ın kitabında bir ayet var ki benden önce kimse onunla amel etmediği gibi, benden sonra da kimse onunla amel etmedi.”³⁶⁷

İbn Cerir et-Taberi der ki: Bize Abd İbn Humeyd...Hz. Ali (RA)’den nakletti ki; o şöyle demiş: Rasulullah (SAV): Gizlice konuşmadan önce bir dinar verilmesi konusunda ne dersin, dediğinde O, güç yetiremezler, demiş. Rasulullah (SAV) yarım dinar deyince O, güç yetiremezler demiş. Rasulullah, ne dersin, diye tekrarlayınca O, bir arpa tanesi, demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, sen çok az veriyorsun, demiş. Hz. Ali (RA) demiş ki: Benim vasıtamla Allah ümmetten bu emri hafifletti.³⁶⁸

Bu iki rivayete göre bazı alimler 12. ve 13. ayetler arasında nesih olduğunu benimserler.13. ayet 12. ayeti neshetmiştir. Kur’an-ı Kerim’in evrensel oluşu, tek bir zamana indirgenemeyişi bize göre de, sadece bu iki ayet için değil, Kur’an’ın tümü için nesih kavramını imkan dahilinde gösteremez. Nesih bize göre de bu iki ayet için söz konusu değildir.

Bu ayet-i kerime ile Müslümanlar sabretmeyi öğrenmiş, peygambere gerekli gereksiz çok soru sormaktan geri durarak, peygamberin külfeti azaltılmıştır. Allah Teâlâ peygamberini, onlardan ayırmıştır. Bu da Cenab-ı Hakkın ona bir lütfudur.³⁶⁹ Ayrıca o günler tüm Arabistan’ın Medine’ye karşı savaş durumunda olduğu bir dönemdi. Bazen biri gelerek, Hz. Peygambere fısıltılı bir şekilde konuşur ve bu konuşmanın hemen ardından şeytan “Bu adam filan kabilenin hücum edeceği haberini getirmiş” şeklinde müslümanlar arasında dedikodular yayardı.³⁷⁰ Bu ve benzeri durumlar Yüce Allah’ın mü’minlere lütfunun, merhametinin bir göstergesi olarak görülmelidir. Bu ayet-i kerimede birçoklarına göre pek çok hikmetler vardır.

³⁶⁷ İbn Kesir, **a.g.e.**, s.7787; Elmalılı, **a.g.e.**, C.VII, s.468

³⁶⁸ İbn Kesir, **a.g.e.**, s.7787

³⁶⁹ Bu ve benzeri görüşler için bkz: İbn Kesir, **a.g.e.**, s.7787, Mevdudi, **a.g.e.**, s.164; Elmalılı, **a.g.e.**, C.VII, s.468

³⁷⁰ Mevdudi, **a.g.e.**, s.164

Ayrıca bu ayet-i kerime müslümanları sadaka vermeye alıştırmak için bir metoddur. Zira Yüce Allah, Hz. Peygamberin kendisine para verilmesini emretmiyor, fakirler için bir geçim kaynağı oluşturuyor.³⁷¹

Zenginlerin ya da sahabenin ileri gelenlerinin devamlı olarak Hz. Peygamber’le toplantı yapıp görüşmelerini, sosyal statüsü düşük olanların kıskanması da mümkün olabilirdi ki Yüce Allah onlara sadaka verip gönüllerinin alınmasını istemiş olabilir.³⁷²

Sadaka emrinin bu saydıklarımızın yanında daha birçok hikmeti zikredilmiştir ki bunlardan biri de şudur: Bu emirde Peygamber (SAV)’ın makamı için bir saygı, fakirler için bir yarar vardır. Ayrıca samimi mü’min ile münâfık ve dünyayı sevenle ahireti seven birbirinden ayırt edilmektedir.³⁷³

Ayette “elçi” kavramı geçmektedir. Muhammed Esed “Elçi (Rasul) teriminin Kur’an’da yalnızca Peygamber Muhammed (SAV)’in benzersiz kişiliği anlamında değil, ama aynı zamanda onun tarafından dünyaya aktarılan öğretiler bütünü anlamında kullanıldığını” ifade eder ve bu anlamda alınınca “Elçiye danışma ifadesinin, yalnız onun kişiliğine çağdaşlarına değil, daha çok onun genel öğretilerine ve bütün zamanlar ve mekanlardaki mü’minlere işaret eder. Başka bir deyimle, her mü’min ne zaman kendisini Elçi’nin öğretilerini araştırmaya/öğrenmeye verse, yahut Kur’an’ın tanımladığı gibi, ilahi kelamı bize aktaran Elçi’ye “danışma”ya niyetlense “karşılıksız yardımda bulunması”-bu hem muhtaç bir kişiye maddi yardımda bulunma olabilir, hem de aydınlanmaya muhtaç olan bir kişiyi bilgilendirme ya da sadece zayıf bir insana iltifatta bulunma bile olabilir- bu tavsiye edilmiştir.”³⁷⁴

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımızı toparlayacak olursak ayette “elçi” kavramının geçişi ayeti daha genel bir sahaya taşımaktadır. Bu hem zaman açısından hem de mekan açılarından. Ve ayrıca muhatap da sadece o dönemin mü’minleri değil evrensel çağrının evrensel muhtaplarıdır da.

³⁷¹ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.114

³⁷² Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.114

³⁷³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, **a.g.e.**, s.329

³⁷⁴ Muhammed Esed, **a.g.e.**, s.1125

Ayette gizli konuşma ve sadaka tabirleri geçmektedir. Biz de mealini verirken bu tabirleri kullandık. Ancak bu kelimelere farklı anlamlar yükleyenler de vardır. Muhammed Esed, gizli konuşmayı “danışma”, sadakayı da “karşılıksız yardımda bulunma” diye tarif etmiştir.

Bayraktar Bayraklı Hocamıza göre bu ayeti günümüze taşırsak danışmanlığın ücretli olabileceğini, bir kurumun düzenlediği bilimsel toplantıya katılmak için belli bir ödemenin yapılabileceğini, konferans verenlere belli bir paranın ödenebileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu sadaka verme işlemi, Allah’ın Peygamber’e gönderdiği vahyi ve Hz. Peygamber’in sünnetini araştırma için vakıf kurulması anlamında da alınabilir.³⁷⁵

Sadaka üzerinde bu kadar durmakla birlikte ayette verilmemesi durumunda dahi Yüce Allah’ın affedeceği ifade buyrulmuştur. Ardından ise farz olan iki mefhum, namaz ve zekat dile getirilmektedir. Sadaka ya da infak ayrı, zekat ayrı bir ibadet olmaktadır. Toplantıdan önce sadaka vermemek bağışlanabilir, ama namaz ve zekat mutlaka yerine getirilmelidir. Bu ibadetler yerine getirilirken mü’minler, Yüce Allah’ın onların yaptıklarını bildiğinin ve onlardan haberdar olduğunun bilincinde olmalıdırlar.³⁷⁶

³⁷⁵ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.114-115

³⁷⁶ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.116

III. BÖLÜM: ALLAH DOSTLUĞU VE ALLAH'I ANMA

A. ALLAH DOSTLUĞU

Mücadele Suresi'nin 14-22. ayetlerinde dostluk kavramı, şeytanın istilası ve Allah'ı zikir konuları geçmektedir. Biz de din eğitimi açısından üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri olarak gördüğümüz bu konuları burada işleyeceğiz. Öncelikle Allah'ı dost edinme çerçevesinde dostluk kavramı üzerinde duracağız.

Yüce Allah zıtlıklarıyla yarattığı şu âlemde imtihan için gönderdiği insana, sünnetullahına uygun olarak Kur'an-ı azimüşşanda da bir şeyi tanıtırken zıddıyla tanıtmıştır. İyi-kötü, mü'min-kâfir, şeytan-melek...vs gibi dost-düşman kavramı da bunlardandır. Tarif için söylenen "Efradını cami, ağyarını mani" sözü de bir şeyin zıddıyla daha iyi bilineceğini ifade eder. Yani burada "dost" kavramını açıklamaya çalışırken aslında "düşman" kavramına da bir nevi değinmiş oluyoruz, diyebiliriz. Dost kavramının önce lugat manasını zikrederek konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

1. DOST/DOSTLUK KELİMESİNİN ANLAMI

Dost sevişen kimse, sevilen kimse,³⁷⁷ çıkar beklemeden ve güvenilen yakın arkadaş, iyi görüşülen kimse, aralarında iyi ilişkiler bulunan kimseler, bir şeye aşırı ilgi duyan, düşkün olan kimse³⁷⁸ anlamında kullanılan bir kelime olup sevgili ve yara da dost denir ki karşıtı düşmandır.³⁷⁹ Tasavvuf da ise dost, Allah'tır.³⁸⁰ Dostluk ise birine veya bir şeye karşı duyulan riyasız, samimi ve güvenilir sevgidir.³⁸¹ Eflatun'a göre ise aşk dışında iki ruhun birbiri ile uyuşması, yaklaşmasıdır.³⁸² Kısacası dostluk sevginin ilerlemiş şeklidir. Dost, arkadaştan daha ziyade bir kavram olup bununla birlikte ahbab ve yaren gibi kelimelerle de ifade olunur.

³⁷⁷ Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.1377

³⁷⁸ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, İst: Ötüken, 2007, s.1279

³⁷⁹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.I, s.746

³⁸⁰ Yaşar Çağbayır, **a.g.e.**, s.1279; Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.I, s.746; Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.1377

³⁸¹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.I., s.747

³⁸² Yaşar Çağbayır, **a.g.e.**, s.1279

“Dost” kavramı Kur’an’da “velî, vâlî, mevlâ”³⁸³, “halil, hulle”³⁸⁴, “hamîm”³⁸⁵, “bitane”³⁸⁶, “sadîk”³⁸⁷, “habîb”³⁸⁸, “karîn”³⁸⁹, “haden”³⁹⁰, “aşîr”³⁹¹, “velîce”³⁹², “refîk”³⁹³ kelimeleri ile ifade edilmiştir.³⁹⁴

Yukarıda zikrettiğimiz “dost” anlamını ifade eden kelimelere ilave olarak “nasîr (yardımcı)”³⁹⁵, “hafîz (koruyucu)” , “vekil”³⁹⁶, “şefî (aracı, kurtarıcı)”³⁹⁷ ve “vâkî (koruyucu)”³⁹⁸ kelimelerini de zikredebiliriz.³⁹⁹

Mücadele suresinde “tevellâ”, “dost edinme” olarak tarif edilen “velî” kavramı geçmektedir ki velî Allah’ın 99 isminden biri olup “sahip” manasına da kullanılır.⁴⁰⁰ Ayrıca, Cenab-ı Hakka yakınlık mertebesini kazanmış olan seçkin kullara da velî denir.⁴⁰¹ Kur’an-ı Kerim’de dost anlamında en fazla evliya lafzının kullanıldığı da dikkatleri çeken ayrı bir noktadır.⁴⁰²

Seyyid Şerif Cürcani ise velî kelimesinin ism-i fail ve ism-i meful olarak kullanımlarında farklı manaya geldiğini ifade eder ki şöyledir:

İsm-i fail olarak, isyan ve günah işlemeden Allah’a ibadet eden kişidir ki; Allah’ı seven, O’nu dost kabul eden demektir.

³⁸³ Âl-i İmran, 3/68; Mâide, 5/56; Ra’d, 13/11; Muhammed, 47/11

³⁸⁴ Bakara, 2/254; Nisâ, 4/125; İbrahim, 14/31; Zuhruf, 43/67

³⁸⁵ Mü’min, 40/18; Hâkka, 69/35; Mearic, 70/10

³⁸⁶ Âl-i İmran, 3/18

³⁸⁷ Nur, 24/61; Şuarâ, 26/101

³⁸⁸ Mâide, 5/18

³⁸⁹ Nisa, 4/38; Fussilet, 41/25; Zuhruf, 43/36-39; Kâf, 50/25-28

³⁹⁰ Nisa, 4/25

³⁹¹ Hacc, 22/13

³⁹² Tevbe, 9/16

³⁹³ Nisa, 4/69

³⁹⁴ İsmail Karagöz, **Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, s.209-216

³⁹⁵ Hacc, 22/78

³⁹⁶ Şûra, 42/6

³⁹⁷ En’am, 6/51

³⁹⁸ Ra’d, 13/37

³⁹⁹ İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.216

⁴⁰⁰ Feirt Devellioğlu, **a.g.e.**, s.1377

⁴⁰¹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.III, s.3313

⁴⁰² Remzi Kaya, **Kur’an’da Dostluk İlişkileri**, İst: Remzi Kitabevi, 2000, s.28

İsm-i meful olarak ise; Allah tarafından sevilen, himaye edilen ve korunan kuldur.⁴⁰³

Kur'an'da sevmenin zıddı olarak “gadab”, “buğz”, “suht”, “kerâhe”⁴⁰⁴, “ğayz”⁴⁰⁵, “makt”⁴⁰⁶, “gill”⁴⁰⁷ ve “dağn”⁴⁰⁸ kelimeleri kullanılmıştır.⁴⁰⁹

2. DOSTLUK KAVRAMININ MAHİYETİ

Cenab-ı Hakk, insanı yeryüzünün halifesi⁴¹⁰ olarak yaratıp bu dünyaya göndermiştir.⁴¹¹ İnsan; göklere, yere ve dağlara teklif edilen emaneti yüklenmiş⁴¹² ve ona göklerde ve yerdeki nimetler açık ve gizli olarak bolca ihsan edilmiştir.⁴¹³ Ayrıca Cenab-ı Hakk'ın yarattığı meleklerle karşı övdüğü insan,⁴¹⁴ Allah'tan bir ruh taşımaktadır.⁴¹⁵ En güzel biçimde yarattığı insanı,⁴¹⁶ şan ve şeref sahibi⁴¹⁷ kılan Allah, kısaca saygı, sevgi ve hizmete layık olan insanı diğer varlıklardan ayırarak ona, dost olmuş, onu değerli kılmıştır. İnsan bu vasıflarıyla Hakk nazarında ne kadar değerli ise “dostluk” ve “dost” kavramları da insanın niteliği açısından o kadar önemlidir. Zira bir hadis-i kutside de “Ben kulumu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı (mesabesinde) olurum. (Bu azalarıyla olmasını istediği bütün dileklerini veririm.) Benden bir şey istediği zaman istediğini ona ihsan ederim. Bana sığınır, onu korurum”⁴¹⁸ buyuran Cenab-ı Hakk, kul ile arasındaki perdeleri nasıl kaldırdığını, sevenle sevilenin “bir elmanın iki yarısı” misali gibi nasıl aynileştirdiğini ifade buyurmuştur. Bir başka hadiste de sevgiyle ilgili şöyle buyrulur: “Allah bir kulu sevdiği zaman Cibril'e seslenir (ve ona şöyle der): “Ben filanı seviyorum, sen de onu

⁴⁰³ Seyyid Şerif Cürçani, **Tarifat**, s.254

⁴⁰⁴ Bakara, 2/216; Âl-i İmran, 3/162; Muhammed, 47/28; Hucurat, 49/12

⁴⁰⁵ Âl-i İmran, 3/119

⁴⁰⁶ Nisa, 4/22; Fâtır, 35/39; Mü'min, 40/10; Saf, 61/13

⁴⁰⁷ A'raf, 7/43; Yunus, 10/47; Haşr, 59/10

⁴⁰⁸ Muhammed, 47/37

⁴⁰⁹ İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.166

⁴¹⁰ Bakara, 2/30; En'am, 6/165; A'raf, 7/69,74; Yunus, 10/14,73; Naml, 27/62; Fâtır, 35/39; Sâd, 38/26

⁴¹¹ Bakara, 2/36

⁴¹² Ahzab, 33/72

⁴¹³ Lokman, 31/20

⁴¹⁴ Bakara, 2/33

⁴¹⁵ Hicr, 15/29

⁴¹⁶ Tin, 95/4

⁴¹⁷ İsrâ, 17/70

⁴¹⁸ Buhari, Rikak, 38

sev.” Bunun üzerine Cibril de onu sever ve gökyüzünde yaşayanlara seslenir (ve onlara şöyle der): “Allah, filanı seviyor, siz de onu sevin.” Bunun üzerine göktekiler de onu tanıyan Müslümanların gönlüne o kimse hakkında bir sevgi konulur da Müslümanlar arasında o kimse sevilir ve iyi kişi olarak anılır.”⁴¹⁹

İmam Gazzali’nin Kimyay-ı Saadet adlı eserinde de Allah’ın dostluğuyla ilgili olarak şu hadisler nakledilmektedir:

“Kıyamet günü Arş-ı âlânın etrafında kürsüler kurulur. Üzerlerinde bazı insanlar oturur. Hepsinin de yüzleri on dördüncü gecede ay gibi parlar. Bütün insanlar endişede iken, onlar emindir, herkes korku içinde iken, onlar sakindir. Onlar Allahu Teâlâ’nın evliyası, yani sevgili kullarıdır. Onlar için ne korku, ne de hüznün vardır.” Dediler ki: Ya Rasulallah, bunlar kimlerdir? Buyurdu ki: “Allah için sevişenlerdir.”

“Allah için sevişen iki kimseden, Allahu Teâlâ’nın indinde, diğerini daha çok sevenden sevgili kul yoktur.”

“Allahu Teâlâ buyuruyor ki, benim için birbirini ziyaret edenleri, benim için sevişenleri, benim için birbirine kolaylık gösterenleri ve benim için yardımlaşanları elbette ben de severim.”

“Allahu Teâlâ kıyamet günü, benim için sevişenler nerededirler, insanların sığınacağı hiçbir gölge olmayan bu günde onları Arşım altında gölgelendiririm”

“Kıyamet gününde yedi sınıf kimse Arşın gölgesinde bulunur. O gün kimsenin sığınacağı bir gölge yoktur.” Bu yedi sınıf içerisinde Cenab-ı Hakk şunları zikreder: “...Allah için sevişenler, Allah için toplananlar, Allah için ayrılanlar...”

“Bir din kardeşini Allah için ziyaret edene bir melek arkasından ‘Allahu Teâlâ’nın cenneti sana rahat ve mübarek olsun’ der.”

“İmanda en kuvvetli dayanak, Allahu Teâlâ için sevmek ve düşman olmaktır.”⁴²⁰

⁴¹⁹ Müslim, Birr, 157

⁴²⁰ Gazzali, **Kimyay-ı Saadet**, s.276

Yukarıda zikrettiğimiz hadisler bize Allah için dost olmanın Allah katındaki değerini ifade eder. Allah için birbirini seven kullar Allah'ın izzet ve ikramına nail olurlar. Allah için kurulan dostluklar ve Allah için olan sevgi, diğer dostluklardan, sevgilerden farklıdır. Onu diğer sevgilerden ayıran riyasız, çıkarsız, menfaatsiz oluşudur.

Nitekim dostluğun menşesinde ondan ne menfaatler elde edileceği fikrinden çok, ruhların sevgi ile bağlanması vardır.⁴²¹ Dostlukta hoş olan taraf elde edilecek faydadan çok, dost sevgisidir. Menfaat dostluğu doğurmaz, dostluğun arkasından gelir.⁴²²

Mektep, yolculuk ve aynı mahallede bulunmak sebebiyle olan dostluk, görüşme ve alışkanlık Allah için sevmeye değildir. Yüzü güzel, sözü tatlı veya kalbine hoş geldiği için bir kimseyi sevmek de, Allah için değildir. Makam, mal veya dünya maksatlarından bir maksat için bir kimseyi sevmek de Allah için değildir. Bütün bunlar, Allahu Teâlâ'ya ve ahirete inanmayanlardan meydana gelir. Allah için dostluk ve sevgi, imansız ele geçmez.⁴²³

“Susmaktan başka çare kalmıyor”⁴²⁴ diyerek dost kavramı hakkında bir sonuca varamayan Eflatun, öncelikle dost kavramını “işe yaramak” la eş değer tutar.⁴²⁵ Zira ona göre dost, bilgili kişidir ki insanlar ondan fayda görür. Aksi halde ne baba ne anne ne de yakınlar insana dost olmaz, der. Ona göre dostluk sadece iyiler arasında olur, kötülerse ne iyilerle ne de kötülerle gerçekten dost olamazlar.⁴²⁶ Bu ise Kur'an'a göre yanlıştır. Zira Kur'an-ı Kerimde şeytanı dost edinmekten bahsedilir ki şeytan kötünün simgesidir. Tabii ki şeytanın dostluğu kavramıyla, mü'minin Allah için dostluğu arasında fark vardır. Bu açıdan bakacak olursak kötülerle gerçek manada dost olunamaz sözünde haklılık payı vardır.

⁴²¹ Çiçero, **Dostluk**, çev. Türkan Uzel, Ankara: MEB, 1947, s.22

⁴²² Çiçero, **a.g.e.**, s.36

⁴²³ Gazali, **a.g.e.**, s.277-278

⁴²⁴ Eflatun, **Şölen**, Lysis, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüpoğlu, İst: Remzi Kitabevi, 1961, s.131

⁴²⁵ Eflatun, **a.g.e.**, s.108-109

⁴²⁶ Eflatun, **a.g.e.**, s.115

Çiçero'ya göre de dostluk, ancak iyi insanlar arasında olabilir.⁴²⁷ Akrabalar ardında dostluğu doğuran tabiatın ta kendisidir; ama bu dostluk sağlam değildir. Nitekim akrabalar arasında teveccüh kaybolabildiği halde, dostlukta hiçbir zaman kaybolmaz: İşte bu noktada dostluk akrabalığa üstündür, teveccüh ortadan kalkarsa dostluk adı da kalkar, ama akrabalık devam eder. Dostluğu hem doğuran hem de devam ettiren erdemdir, erdem olmadan dostluk hiçbir şekilde olmaz.⁴²⁸ Bir suçu dost uğruna işlemiş olmak, o suçu bağışlatmak için, bir sebep değildir. Çünkü dostluğun esası, erdeme karşı duyulan saygıya dayandığına göre, insan erdemden ayrılırsa, dostluk devam etmez.⁴²⁹

Dostluk, bu esaslara dayanmalıdır. Bizim ifade etmeye çalıştığımız dostluk iki insan arasında da olsa Allah için olan dostluktur. Alla için yapılan dostluk iki derecedir.

BİRİNCİ DERECE: Bir kimseyi, onun yapabileceği bir şeyden dolayı sevmedir. Ama bu şey de dini bakımdan olur ve Allah için olan sevgidir.

İKİNCİ DERECE: Bu daha yüksektir. Bir kimseyi yalnız Allahu Teâlâ için sevmek olup ondan hiçbir fayda düşünmez. Ne ilim öğrenir, ne de ilim öğretir, ne de dinine hizmet ve yardım için herhangi bir iyilikte bulunur. Onu yalnız, Allahu Teâlâ'ya itaat ettiği için, Allahu Teâlâ'yı sevdiği için sever. Bu da Allah sevgisidir ve daha kıymetlidir.⁴³⁰

Zira Sinan Paşa:

“Kalb-i mü'min arş-ı Rahman'dır

Anı kırmak ziyade tuğyandır” der. Cenab-ı Hakk insana ruhundan üfürdüyse sırf O yarattı diye sevmek tasavvufta esastır. Bu konuda Yunus Emre de şöyle der:

Gönül bir pınardır, çeşmesi var, taşı yok

⁴²⁷ Çiçero, a.g.e., s.14

⁴²⁸ Çiçero, a.g.e., s.16

⁴²⁹ Çiçero, a.g.e., s.28

⁴³⁰ Gazali, a.g.e., s.278

Yıkma kimsenin kalbini yapacak ustası yok

Gönül Çalab'ın tahtı, Çalap gönle baktı

İki cihan bedbahtı kim gönül yıktı ise

Bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil

Yunus de hoca gerekse var bin hacca

Hepsinden yüce bir gönle girmektir

Var olan her şey, mahbubun, sevdiğinin kudret ve sanatının esridir. Aşık, maşukun kudret ve sanatını da sever. Peygamber Efendimiz'e (SAV) taze bir meyve getirdiklerinde hürmet edip gözüne sürdü ve "Allah'a dönmek zamanı yakındır" buyurdu.⁴³¹ Dost sevdiği için her şeyden vazgeçecek olgunluktadır. Gördüğü her şey ona, onu hatırlatır. Mecnunun Leyla'nın köyünün kalbini sevişi de bundandır.

Yukarıda Allah için yapılan dostlukların derecelerinden bahsetmiştik. Bir de Allahu Teâlâ'yı semenin çeşitleri vardır ki, Allahu Teâlâ'yı sevmek iki çeşittir. Biri dünya ve ahiret nimetleri için, diğeri, yalnız Allah'ı sevmek olup araya hiçbir vasıta konmaz. Bu ise daha üstündür.⁴³² Yunus'un "Bana seni gerek seni" dediği bu makamdır. Cennet için, birkaç huri için değil, sırf O'nun için sevmek, Allah'ı sevmenin en üst derecesidir. Allah Rasulü'nün geceleri çokça ibadet etmesine karşılık sorulan suale "Allah'a çokça ibadet eden bir kul da mı olmayayım" hitabında bulunuşu da sevginin bu derecesinin tezahürüdür.

Allah'ı sevmek riyasız, çıkarsız, sırf O'nu sevmek için olurken O'nun eşref-i mahlukat olarak yarattığı insanı sevmek nasıl olmalıdır? diye soracak olursak: İnsanı sevmek ona hizmet etmekle olur, diyebiliriz. "Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek" düsturu gereğince bu böyledir. Zira bir hadis-i şerifte Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

⁴³¹ Gazali, a.g.e., s.279

⁴³² Gazali, a.g.e., s.279

“Ey Âdem oğlu! Ben hastalandım, beni ziyaret etmedin. İnsan cevap verir: Ey Rabbim! Sen alemlerin Rabbisin. Ben seni nasıl ziyaret edecektim? Yüce Allah cevap verir: Hani filan kulum hastalandı da onu ziyaret etmedin ya. Eğer onu ziyaret etseydin beni onun yanında bulurdun. Ey Âdem oğlu! Ben senden yemek istedim de beni doyurmadın. İnsan cevap verir: Ey Rabbim! Sen alemlerin Rabbi’sin. Ben seni nasıl doyuracaktım? Allah cevap verir: Hani filan kulum senden kendisini doyurmasını istedi de onu doyurmamıştın ya. Eğer onu doyursaydın beni onun yanında bulacaktın. Ey Âdemoğlu! Ben senden bana su ikram etmeni istedim de benim susuzluğumu gidermemiştin. İnsan cevap verir: Ey Rabbim! Sen alemlerin Rabbisin. Ben sana nasıl su ikram edebilirdim? Allah cevap verir: Hani filan kulum senden su istemişti de ona su vermemiştin eğer onun susuzluğunu giderseydin beni onun yanında bulacaktın.”⁴³³

3. MÜMİNLERİN DOSTLARI KİMLERDİR?

Yukarıda dostluk kavramının anlamı, mahiyeti ve dereceleri üzerinde durduk. Kişi birçok kimseyi dost edinebilir. Ancak mü’minin dost edineceklerine, imtihan için bu dünyaya gönderilmesi hasebiyle her hal, hareket, duygu, düşünce ... vs. ye dikkat etmesi gerekir. Binaenaleyh “Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.” denilmektedir. Kişi dostuyla bilinir ve tanınır. Onun hal ve tavrını alır. Biz de burada mü’minin dost edinmesi gerekli olanları burada zikredeceğiz.

a. Allah

Mü’minlerin gerçek dostu, Allah’tır.⁴³⁴ Bu konuda Kur’an’da birçok ayet vardır. Bir kaçının meali şöyledir:

“(Ey mü’minler!) Sizin için Allah’tan başka ne bir veli ne de bir yardımcı vardır.”⁴³⁵, “Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.”⁴³⁶, “Allah muttakilerin velisidir.”⁴³⁷, “Veli, yalnız Allah’tır.”⁴³⁸, “Allah, iman edenlerin

⁴³³ Müslim, Birr, 43

⁴³⁴ İsmail Karagöz, a.g.e., s.220

⁴³⁵ Bakara, 2/107; Tevbe, 9/116; Ankebut, 29/22

⁴³⁶ Bakara, 2/257

⁴³⁷ Casiye, 45/19

⁴³⁸ Şura, 42/9,28

mevlasıdır.”⁴³⁹, “(Ey mü’minler!) Biliniz ki Allah sizin mevlanızdır, O ne güzel mevladır, ne güzel yardımcısıdır.”⁴⁴⁰, “Dost olarak Allah (size) yeter, yardımcı olarak da Allah size yeter.”⁴⁴¹, “O, yardımcıların en hayırlısıdır.”⁴⁴², “Allah, mü’minlerin velisi ve mevlasıdır” demek; mü’minleri sever, amellerinin karşılığını tam verir, kötülüklerden korur, onlara yardım eder, iman üzere sabit kılar, onlardan razı ve hoşnut olur demektir.⁴⁴³

b. Melekler

“Rabbimiz Allah’tır deyip sonra dosdoğru olanların üzerine melekler iner, (onlara) ‘korkmayın, üzülmeyin, siz, va’d olunduğunuz cennetle sevinin, biz dünya hayatında (olduğu gibi) ahiret hayatında da sizin dostlarınızız, orada size canlarınızın çektiği her şey var’ derler.”⁴⁴⁴ Melekler, mü’minlerin dostlarıdır. Bu sebeple onlara yardım ederler.⁴⁴⁵

c. Peygamber ve Mü’minler

Peygamber ve mü’minler, birbirlerinin dostlarıdır. Yüce Allah, mü’minlere hitaben şöyle buyurmaktadır. “Sizin dostunuz, ancak Allah, O’nun Peygamberi ve namazlarını kılan, zekatlarını veren, rukua varan mü’minlerdir.”⁴⁴⁶ Bu konuda Allah Rasulü de şöyle buyurmaktadır: “Ancak mü’mini dost edin, yemeğini de ancak muttaki insan yesin.”⁴⁴⁷

Allah (C.C) dostlarının en faziletlipleri nebiler, nebilerin en faziletlipleri rasullerdir. Rasullerin en faziletlipleri azm sahibi olan Nuh (a.s), İbrahim (a.s), Musa (a.s), İsa (a.s) ve Muhammed (SAV) dir. Ulu’l-Azm’in en üstünü ise peygamberimiz Muhammed (SAV) dir. O rasul ki Allahu Teâlâ O’nun hakkında şöyle buyurmaktadır:

⁴³⁹ Muhammed, 47/11

⁴⁴⁰ Enfal, 8/40

⁴⁴¹ Nisa, 4/45

⁴⁴² Âl-i İmran, 3/150

⁴⁴³ İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.220

⁴⁴⁴ Fussilet, 41/30-31

⁴⁴⁵ Enfal, 8/9; Âl-i İmran, 3/124

⁴⁴⁶ Maide, 5/55

⁴⁴⁷ Ebu Davud, Edeb, 19

“De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”⁴⁴⁸ Allah (CC) sevgisinin doğrulanmasını Rasulü’ne tabi olmaya bağlamış, O’na tabi olmayı da Allah’ın (CC) sevgisini kazanmaya vesile kılmıştır.⁴⁴⁹

Kâfirler, zalimler, Hristiyanlar ve Yahudiler, birbirlerinin dostları olduğu gibi⁴⁵⁰ mü’minler de birbirlerinin dostlarıdır.⁴⁵¹ Ahirette kâfirler ve zalimler birbirlerinin düşmanı, muttakiler ise dünyada olduğu gibi yine birbirlerinin dostları olacaklardır.⁴⁵² Bu sebeple mü’minler, sadece Allah’ı, peygamberi ve mü’minleri dost edinmelidirler.⁴⁵³

4. MÜMİNLERİN DOST/SIRDAŞ EDİNEMEYECEĞİ KİMSELER

Allahu Teâlâ’ya itaat edenleri Allah için seven kimse, zaruri olarak kâfirleri, zalimleri, asileri ve fasıkları yine Allah için düşman tutar. Çünkü bir kimseyi seven onun dostlarını da sever, düşmanlarına da düşman olur.⁴⁵⁴ Nitekim “dostumun dostu dost kaldıkça dostumdur, düşmanımın dostu dost kaldıkça düşmanımdır” denilmektedir.

Yüce Allah, Kur’an’da mü’minlerin dostlarını, dost edinebileceği kimseleri bildirdiği gibi dost edinmeyeceği kimseleri de bildirmiştir. Bunlar; kâfirler, münâfıklar, müşrikler, zalimler, Hristiyanlar, Yahudiler ve şeytanlardır.⁴⁵⁵

a. Kâfirler

“Ey mü’minler! Mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin.”⁴⁵⁶

“Mü’minler, mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir dostluğu kalmaz.”⁴⁵⁷

“Ey iman edenler! Kendinizden başkasını kendinize dost/sırdaş edinmeyin.”⁴⁵⁸

⁴⁴⁸ Al-i İmran, 3/31

⁴⁴⁹ İmam Şevkani, **Allah Dostları**, İst: Tevhid Yayınları, ts, s.10-11

⁴⁵⁰ Enfal, 8/73; Maide, 5/51; Casiye, 45/19

⁴⁵¹ Enfal, 8/72; Tevbe, 9/71

⁴⁵² Zuhruf, 43/67

⁴⁵³ İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.226

⁴⁵⁴ Gazali, **a.g.e.**, s.279

⁴⁵⁵ İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.228

⁴⁵⁶ Nisa, 4/144

⁴⁵⁷ Âl-i İmran, 3/28

b. Münâfıklar

“Onlardan (münâfıklardan) dostlar edinmeyin. Onlardan ne dost edinin ne de yardımcı.”⁴⁵⁹

“Münâfıklara, acıklı bir azap olduğunu bildir. Onlar, mü’minleri bırakıp kâfirleri dost tutarlar.”⁴⁶⁰

c. Yahudiler ve Hıristiyanlar

“Ey mü’minler! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar, birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse o, onlardandır.”⁴⁶¹ Bu hitap çok ağırdır. Zira sonrası cehennem olan bir akıbeti ifade eder. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki dost edinmeyin hitabı, gönül bağı kurmayın anlamında olsa gerektir, yoksa onlarla insani ilişkileri tümenden söküp atın anlamında değil.

“Ey mü’minler! Kâfirler ve kendilerinden önce kitap verilenlerden dininizi oyun ve eğlence yapanları dostlar edinmeyin.”⁴⁶²

d. Allah, Peygamber ve Mü’minlerin Düşmanları

“Ey mü’minler! Benim düşmanım ve sizin düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin.”⁴⁶³

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir toplumun –babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları bile olsa- Allah’a ve Peygamberine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.”⁴⁶⁴ Dostluk, İslam ahlakına göre Allah için olur. Kan bağı ya da başka amiller bu dostluk için önem arz etmezler. Nitekim İslam’ın o ilk yıllarında babalarla oğulları, analarla kızları, kardeşleri ve diğer yakınları birbirleriyle karşı karşıya olduklarını görüyoruz. Ancak hemen şunu da ifade edelim ki İslam dini sevgi ve

⁴⁵⁸ Âl-i İmran, 3/118

⁴⁵⁹ Nisa, 4/89

⁴⁶⁰ Nisa, 4/138-139

⁴⁶¹ Maide, 5/51

⁴⁶² Maide, 5/57

⁴⁶³ Mümtehine, 60/1

⁴⁶⁴ Mücadele, 58/22

hoşgörünün zirvede olduğu bir dindir. “Haddi aşmayın” ikazlarını “eğer affederseniz bu sizin için daha hayırlıdır” kelimelerini bu nevi ayetlerin akabinde çok sık görmekteyiz.

e. Şeytanlar

Şeytan terimi, “haktan uzak oldu” yahut “uzaklaştı” anlamına gelen “şetane” fiilinden türemiştir. İbranice’de düşman anlamına gelen “Haşatan” deyiminden türemiş olduğu da ileri sürülen bu kötücül varlık, çeşitli mitolojilerde de yer almaktadır. Demek ki, akla, hakikate ve ahlaka içerik olarak aykırı olan her türlü saik (etken), şeytani olarak değerlendirilmektedir. Bu etkenlere teslimiyet yönünden ortaya konan her bilinçli ya da kasıtlı davranış da şeytana kulluk etmek olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶⁵

Şeytanlar, insanların düşmanlarıdır. Allah, insanlara; şeytanlara uymayı ve onları dost edinmeyi yasaklamıştır. Kur’an’da; şeytanı dost edinenler, kâfirler olarak nitelenmiştir.⁴⁶⁶

“İman edenler, Allah yolunda savaşırlar, inkar edenler de tağut (şeytan) yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarıyla savaşın. Çünkü şeytanın hilesi zayıftır.”⁴⁶⁷

“O şeytan sizi kendi dostlarından korkutuyor. Eğer mü’minler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun.”⁴⁶⁸

“Kimin arkadaşı/dostu şeytan olursa (bilsin ki) şeytan çok kötü bir dosttur.”⁴⁶⁹

“Kim Allah’ın yerine şeytanı dost edinirse, muhakkak ki açık bir ziyana uğramıştır.”⁴⁷⁰

“Şeytanlar, dostlarına sizinle (mü’minlerle) mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de Allah’a ortak koşanlar olursunuz.”⁴⁷¹

⁴⁶⁵ İrfan Başkurt, **Adalet Ölçü Denge**, İst: İşaret, 2000, s.127

⁴⁶⁶ İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.235

⁴⁶⁷ Nisa, 4/76

⁴⁶⁸ Âl-i İmran, 3/175

⁴⁶⁹ Nisa, 4/38

⁴⁷⁰ Nisa, 4/119

Şeytan ve zürriyeti mü'minlerin düşmanıdır. Onları hak yoldan saptırır, günah olan söz ve fiillere teşvik eder, fuhşu (her türlü çirkin söz, fiil ve davranışları) emreder, münkeri (Allah, Peygamber ve akl-ı selim tarafından iyi ve hoş karşılanmayan kötü fiil ve haramları) emreder.⁴⁷² Şeytanı dost edinen hüsrana uğrar ve zalimlerden olur. Yüce Allah, “(Ey insanlar!) şimdi siz beni bırakıp onu (iblisi) ve zürriyetini dostlar mı ediniyorsunuz? Oysa onlar, sizin düşmanlarınızdır. (Allah, yerine şeytanı dost edinmek) zalimler için ne kötü bir değiştirmedir”⁴⁷³ buyurmaktadır.

Mü'minler, şeytanı dost edinmezler. Şeytanlar ancak iman etmeyenlerin dostlarıdır. Yüce Allah, “Biz şeytanları iman etmeyenlerin dostları yaptık” buyurmuştur.⁴⁷⁴ Şeytanları dost edinenler, kendilerini doğru yolda zannederler. Hâlbuki onlar hak yoldan sapmışlardır.⁴⁷⁵ Çünkü şeytan, onlara amellerini süslü gösterir.⁴⁷⁶ “Şeytan onlara vaat eder ve ümit verir. Fakat şeytanın onlara va'di aldatmadan başka bir şey değildir. İşte onların varacağı yer, cehennemdir. Asla cehennemden kaçmak imkanı bulamazlar.”⁴⁷⁷

Cenab-ı Hakk'ın aynı anne ve babadan meydana gelen insanları çeşitli renk ve kabilelere ayırmış olması düşmanlık için değil, tam aksine tanışma, yardımlaşma ve dost olmaları içindir.⁴⁷⁸ Bunun sağlanması Allah'ın emirlerini yerine getirme ile mümkündür. Allah'ın emirlerini yerine getirmeyip, şeytanın istek ve arzusuna uyulacak olursa, din kabile, soy, asabiyet ve mezhep taassubu gibi olumsuzluklarla dostluğu kurmak mümkün olmayacaktır. Oysa, dinlerin ve ırkların farklılığı dostluğun pekişmesi içindir. Allah isteseydi herkesi tek millet ve tek din sahibi yapabilirdi.⁴⁷⁹ Bu mümkündü.

Şeytanın düşmanlığı neticesinde cennetten çıkarılan Hz. Âdem ve eşi, dünyaya gönderildikten sonra⁴⁸⁰ onların neslinden de Peygamberler gönderilir.⁴⁸¹ İnsanlığın

⁴⁷¹ En'am, 6/121

⁴⁷² Nur, 24/21

⁴⁷³ Kehf, 18/50

⁴⁷⁴ A'raf, 7/27

⁴⁷⁵ A'raf, 7/30

⁴⁷⁶ Nahl, 16/63

⁴⁷⁷ Nisa, 4/120-121

⁴⁷⁸ Hucurat, 49/13; Hud, 11/118

⁴⁷⁹ Remzi Kaya, a.g.e., s.18

⁴⁸⁰ Bakara, 2/35-36; A'raf, 7/199-24; Taha, 20/120-121

atasını kandıran şeytan, kendi asli görevini yaparak, iki kardeşi birbirine düşürür.⁴⁸² Neticede ilk insandan itibaren özlenen dostluk, istenilen ölçüde oluşmamıştır. Benzer düşmanlıkları, Nuh (as)’ın kavminde de görmek mümkündür. “Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanlamıştı. Kulumuzu yalanladılar ve ‘cinlenmiştir’ dediler. Ve O (na çeşitli eziyetler yapılarak tebliğden vazgeçirmeye) zorlandı. Bunun üzerine: ‘Ben yenik düştüm yardım et’ diye Rabbi’ne yalvardı”⁴⁸³ ayeti bunu hatırlatır. Nuh (as)’ın hanımı kocasını inkar ederek düşmanlıkta bulunması⁴⁸⁴ ve oğlunun inkar edenler arasında zikredilmesi, adavet kavramının önemini vurgulamaktadır.⁴⁸⁵ Bütün bunlar yetmiyor gibi, kendilerini yaratan Allah’ı inkar ederek, putlara tapmış olmaları⁴⁸⁶, düşmanlığın başka bir yönünü akla getirmektedir.⁴⁸⁷

f. Tağutlar

Tağutları ancak kâfirler dost edinirler. Yüce Allah, “Kâfirlerin dostları tağutlardır. Tağut da onları aydınlıktan karanlığa çıkarır. Onlar ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır”⁴⁸⁸ buyurmuştur.

g. Putlar

“(Ey Peygamberim!) De ki: O (Allah) ndan başka kendilerine bir fayda ve zarar vermeyen putları dostlar mı edindiniz?”⁴⁸⁹

“Allah’tan başka dostlar edinen (müşrik) ler, ‘biz bunlara (putlara) sırf bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz’ diyorlar.”⁴⁹⁰

“Beni bırakıp kullarımı kendilerine dostlar edinen kâfirler (bunun kendilerine fayda vereceğini mi) sandılar?”⁴⁹¹

⁴⁸¹ Âl-i İmran, 3/33-34

⁴⁸² Maide, 5/27-32

⁴⁸³ Kamer, 54/9-10

⁴⁸⁴ Tahrîm, 66/10

⁴⁸⁵ Hud, 11/42,46

⁴⁸⁶ Nuh, 71/23

⁴⁸⁷ Remzi Kaya, a.g.e., s.19

⁴⁸⁸ Bakara, 2/257

⁴⁸⁹ Ra’d, 13/16

⁴⁹⁰ Zümer39/3

Allah mü'minlere bu yedi sınıf varlığı dost edinmeyi yasaklamıştır. Bunları dost edinenler aslında dost değil düşman edinmiş olurlar.⁴⁹²

B. ALLAH'I ANMA (ZİKRULLAH)

1. ZİKRİN KELİME ANLAMI

Zikir, din eğitiminin önemli kavramlarından biridir. Kalpler zikirle huzur bulur. İmtihan için gönderilen insan, Allah'ı zikretmekle görevlendirilmişse de onu bundan engelleyecek mefhumlar olacaktır. İşte Mücadele Suresi'nde de şeytandan bahsedilir ki birtakım insanları istila etmiş, Allah'ı anmaktan berî kılmıştır. Biz de burada zikir; kavramından, mahiyetinden, çeşitlerinden, zikrin faydalarından ve zikre engel olan hususlardan bahsedeceğiz.

Arapça bir kelime ve masdar kalıbında⁴⁹³ olan zikir, Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri olup çoğulu zükür ve ezkâr şekillerinde gelir.⁴⁹⁴ Bahsi geçen kelimenin eş anlamlısı Yâd ve Tezkârdır.⁴⁹⁵ Ayrıca anma, anılma, bildirme, bildirilme⁴⁹⁶, ağza alma, ismini bildirme, sözlü ve yazılı olarak isim verme, anlatma, açık söyleme, ifade⁴⁹⁷ gibi anlamlara da gelir. Cürcani; alimlerin, Kur'an'da zikrin 17 manada kullanıldığını tespit ettiğini bildirir. Bu 17 mana şunlardır: “Bir şeyi telaffuz etmek, unutmamak için bir şeyi zikrinde hazır bulundurmak, sadırda hasıl olan şey, amele devam, lisanın zikri, hıfz (yani hatırdaki tutmak) taat ve ceza, beş vakit namaz, beyan, hadis, Kur'an, şeriatları bilmek, şeref, ayb, şükür, cuma namazı ve kalbin zikri.”⁴⁹⁸

Bu anlamlardan “hıfz” bilginin elde edilmesi, zikir ise elde edilen bilginin hatırlanmasıdır⁴⁹⁹ diyen Ragıp El-İsfehani'ye göre zikir, hıfzeden daha kapsamlıdır.

⁴⁹¹ Kehf, 18/102

⁴⁹² İsmail Karagöz, **a.g.e.**, s.237

⁴⁹³ Seyyid Şerif Cürcani, **a.g.e.**, s.109

⁴⁹⁴ Seyyid Şerif Cürcani, **a.g.e.**, s.209

⁴⁹⁵ Şemseddin Sami, **Kâmûsî Türkî**, İst: İkdâm Matbaası, 1317, s.648

⁴⁹⁶ Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.1428

⁴⁹⁷ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.648

⁴⁹⁸ Seyyid Şerif Cürcânî, **a.g.e.**, s.109

⁴⁹⁹ Ragıp El-İsfehani, **Müfredat-ı Elfazilil Kur'an**, ter. Safvan Adnan Davudi, Şam: Dar'ul Kalam, 1997, s.328

Diğer bir ifadeyle zikir bir nevi derinlemesine düşünmektir, yani bakmakla görmek arasındaki fark gibidir.

Kur'an'da geçen zikir kelimesi de zikir anlamına gelen bir masdardır.⁵⁰⁰ Sofiye istilahında ise zikir, Allah'ı belirli cümleler veya kelimelerle anmak⁵⁰¹ olup tasavvufta zikirle ilgili şu kavramlar geçer;

Zikr-i Aleni: Dervişlerin tekkede yahut herhangi bir yerde toplu olarak zikretmesidir.

Zikr-i Cehri: Yüksek sesle yapılan zikirdir.

Zikr-i Cemil: Allah'ın adlarını anarak dua etmektir.

Zikr-i Hafî: Gizli olarak yapılan zikirdir.

Zikr-i Kalbi: Sessiz olarak yapılan zikirdir.⁵⁰²

Tâc'ul Arûs'ta da zikirle ilgili şu anlamlar geçmektedir:

- 1- Zihinde tutmak, ezberlemek
- 2- Telaffuz etmek, söylemek
- 3- Şan, şöhret
- 4- Sena, övgü
- 5- Şeref
- 6- Allah için namaz kılmak, dua etmek
- 7- Kitap
- 8- Ayıplamak, insanları çekiştirmek
- 9- Nişanlanmak, nikahlanmak.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Seyyid Şerif, **a.g.e.**, s.109

⁵⁰¹ Seyyid Şerif, **a.g.e.**, s.109

⁵⁰² Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.1428

⁵⁰³ Ez-Zebidi, **a.g.e.**, C.III, s.226

Suyuti de el-İtkan'da zikrin Kur'an'da şu manalara geldiğini bildirmektedir:⁵⁰⁴

Dil ile zikir,⁵⁰⁵ kalp ile zikir,⁵⁰⁶ taat ve mükafat,⁵⁰⁷ ezberlemek,⁵⁰⁸ beş vakit namaz,⁵⁰⁹ öğüt,⁵¹⁰ beyan,⁵¹¹ anmak,⁵¹² Kur'an,⁵¹³ Tevrat,⁵¹⁴ haber,⁵¹⁵ şeref,⁵¹⁶ ayıplama,⁵¹⁷ Levh-i Mahfuz,⁵¹⁸ sena,⁵¹⁹ zikir,⁵²⁰ namaz,⁵²¹ cuma namazı,⁵²² ikinci namazı.⁵²³

Suyutinın beyanı vechile de şunu söyleyebiliriz ki Kur'an'da bazı kelimeler farklı manalara gelecek şekilde kullanılabilirler. İşte Kur'an'da çok kullanılan kelimelerden birisi de zikir kelimesidir. Çünkü Kur'an'da zikir kavramı çok geniş bir alana yayılır. Bu kelime, Kur'an'da çeşitli türevleriyle birlikte toplam 290 defa geçmektedir. Bunlardan;

17 tanesi mazi fiil olarak; zekera, zekuru ve zekere şeklinde

7 tanesi meçhul mazi fiil olarak; zukira şeklinde

67 tanesi muzari fiil olarak; ezkuru, tezkuru, tezekkuru, yezkuru ve yezkurune şeklinde

4 tanesi meçhul muzari fiil olara; yuzkeru şeklinde

67 tanesi emir fiil olarak; üzkur, üzkuru ve üzkurune şeklinde

⁵⁰⁴ Celaledin Abdurrahman es-Suyuti, **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İst: 1987, C.I, s.386-387

⁵⁰⁵ Bakara, 2/200

⁵⁰⁶ Ali İmran, 3/135

⁵⁰⁷ Bakara, 2/152

⁵⁰⁸ Bakara, 2/63

⁵⁰⁹ Bakara, 2/239

⁵¹⁰ Zariyat, 51/55

⁵¹¹ A'raf, 7/165

⁵¹² Yusuf, 12/42

⁵¹³ Taha, 16/43

⁵¹⁴ Nahl, 16/43

⁵¹⁵ Kehf, 18/83

⁵¹⁶ Zuhruf, 43/44

⁵¹⁷ Enbiya, 21/36

⁵¹⁸ Enbiya, 21/105

⁵¹⁹ Ahzab, 33/21

⁵²⁰ Saffat, 37/3

⁵²¹ Ankebut, 29/45

⁵²² Cuma, 62/9

⁵²³ Sad 38/32

76 tanesi mastar olarak zükrun şeklinde

23 yerde zikra şeklinde;

9 yerde tezkira şeklinde

1 yerde de tezkir şeklinde mastar olarak

1 yerde ism-i mef'ul olarak; mezkur şeklinde

1 yerde müzekkir, 1 yerde zakirine, 1 yerde de zakirat şeklinde ism-i fiil olarak kullanılmıştır.⁵²⁴

Kur'an'da zikir ve türevlerinin geçtiği ayetlere baktığımız zaman şu ifadeler karşımıza çıkmaktadır: Allah'ın bizlere verdiği nimetleri ve değerlerini bilmek ve şükürünü getirmek, tefekkürle birlikte hatıra getirmek, çokça hatırlamak ve hatırlatmak, itiraf etmek. Allah'ın ayetlerini tezekkür ve tefekkür etmek, Kur'an ayetlerinden ders almak. Kur'an'ı okumak, Allah'ı bütün noksan sıfatlardan tenzih edip en mükemmel sıfatlarla tesbih etmek, Allah'ı yüceltmek, dua etmek şükretmek. Mutlak anlamda Allah'a itaat etmek, ayakta oturarak yatarak kısaca bütün hallerinde Allah'ı saygıyla anmak, ibadet etmek, kulluk yapmak, Allah'ı rahmet ve mağfiretiyle hatırlamak, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmek, kulluk yapmak, geçmiş peygamberlere gönderilen ilahi mesajlar, ilahi kitaplar, vahiy, Tevrat, Kur'an, peygamberler, tevhid, Allah'ın yardımına güvenmek, namaz kılmak, dua etmek, tenkit etmek, kınamak, zamanı geldiğinden gerçeği anlamak, Allah'ın hükümlerini benimseyerek yaşamak, övmek, şükürünü eda etmek, onlarla amel etmek ve gafil davranmamak, Allah'ın ayetleriyle insanları uyarmak, nasihat etmek, kıssa, haber, şeref verici, nasihat ve düşünceye sevk edici husus, güzel hatıra, ikaz, delil hatırlatmaya (ibrete) sevk eden vaaz ve öğüt, tezekkür edip ibret alma öğüt alma, söylem, uyarı, Allah'ı hatırlatan güzel şeyler, Hak ile bâtili ayırıcı, öğüt verici ve yol gösterici kitap.

Bu anlamların tümünü ihtiva eden zikir kavramının, hiç de azımsanmayacak oranda geniş bir muhtevaya sahip olduğunu görmekteyiz. Daha genel bir ifadeyle,

⁵²⁴ Mehmet Soysaldı, “Kur'an'da İbadet ve Zikir Kavramı”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı:3, Elazığ: 1998, s.22-23

Allah'ı anmak üzere söylenmesi ve yapılması tavsiye edilen, sözlü ve ameli eylemleri kapsayan davranışların tümüdür.⁵²⁵

2. ZİKRİN MAHİYETİ

Zikir hakkındaki anlamları serdettikten sonra mahiyeti ile ilgili şunu ifade edebiliriz: Zikir, Hakk'ın kainattaki bin bir tecellisini görüp O'nu tesbih ve takdis etmektedir. Yani hakkı, âsârını, âyâtını, hilkatini tetkik ile düşünmekten ibarettir. Evrad, ezkar, Kur'an-ı Kerim tilaveti hep buna birer vesiledir. Her türlü ibadet birer zikirdir. Namaz ise etemmi zikirdir.⁵²⁶

Zikir, kulu Allah'a yaklaştırırken, zikrin faydaları konusunda daha sonra zikredeceğimiz birçok husus varken, zikirten gafil olanların şeytanın istilasında olduklarını müşahade ederken salt olarak onun hakkında şunları söylemeden geçemeyeceğiz.

Kendisine dair hiçbir ayeti kerime veya hadis-i şerif gelmemiş olsa bile yine de nimetlerin gerçek sahibi olan Allah'ı zikretmekten kulun hiçbir an gafil olmaması gerekir. O yüce Zat'ın ikram ve ihsanı her an o kadar boldur ki, haddi hesabı, eşi ve benzeri yoktur. Böyle nimetler bahseden bir Zat'ın zikredilmesi, anılması, O'na şükredilmesi ve yaptığı iyiliklere minnettar olunması, güzel görülmesi insanın yaratılışında var olan bir duygudur.⁵²⁷

Konumuza birkaç hadis-i şerifi zikrederek devam etmek istiyoruz:

Ebu'd-Derda'dan rivayet olduğuna göre, şöyle demiştir: “Allah Rasülü şöyle buyurdu:

- Size, yaptığımız amellerin en hayırlısını, melikiniz (Allah) katında en temiz olanını, sizi derece bakımından en çok yükseltenini, sizin için altın ve gümüş infak etmekten daha hayırlı olanını, sizin için düşmanlarınızla karşılaşmaktan, onların

⁵²⁵ Musa Bilgiz, “Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, AÜİF der, sayı: 75, 2006, s.206-208

⁵²⁶ Mahir İz, a.g.e., s.27

⁵²⁷ Muhammed Zekeriyâ Kandelevî, **Zikrin Faziletleri**, İst: Gülistan Neşriyat, ts, s.3

boynunu vurmaktan ve onların da sizin boynunuzu vurmasından daha hayırlı olanını haber vereyim mi? Sahabiler: “Evet Ey Allah’ın Rasülü” dediler.

Allah Rasülü: “Allah’ı anmak (Zikrullah)” buyurdu.⁵²⁸

“Dilini, yüce Allah’ın zikriyle ıslak tutmakta devamlı ol.”⁵²⁹

“Rabbini zikreden kişi ile Rabbini zikretmeyen kişi, diri ile ölünün benzeridir.”⁵³⁰

“Kim bir yere oturur da, orada Yüce Allah’ı zikretmezse Yüce Allah’tan, o kimse üzerinde bir eksiklik ve sıkıntı var olur.”⁵³¹

Yukarıda zikrettiğimiz hadis-i şeriflerden anladığımız veçhile zikir mü’minin hayatında önemli unsurlardan biridir. Kulu Allah’a yaklaştırdığı gibi mü’mini canlı ve diri tutar. Ona esenlik, huzur sağlar. Kurtuluşa vesile kılar ki yine bir başka hadis-i şerifte Allah Rasülü (SAV) şöyle buyurmaktadır: “Allah... Allah... diyen biri buldukça kıyamet kopmaz.”⁵³²

Zikir öyle bir haldir ki kişiyi huzura kavuşturur. Kalbi mutmain kılar. Mü’mini cennet bahçelerinde geziyormuşçasına mesrur hale bürür. Bu meyanda Allah Rasülü’nden rivayet olunan bir hadiste: “Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman orada yeyiniz, içiniz, yayılınız, istifade ediniz” buyrulmuştur. Cennet bahçeleri nedir, sorusuna Allah Rasülü “Zikir meclisleridir” cevabını vermiştir.

Sufilere göre zikir telkini yapan ilk kişi Hz. Peygamber’dir. Rasül-i Ekrem dört halifesine de değişik usullerle zikir telkin etmiş daha sonraki tarikatlar bu usullere göre zikirlerine yön ve şekil vermişlerdir.⁵³³

⁵²⁸ İbn-i Mace, Edeb, 52-53; Tirmizi, De’avat, 56;

⁵²⁹ Tirmizi, De’avat, 4

⁵³⁰ Buhari, De’avat, 67

⁵³¹ Ebu Davud, Edeb, 31

⁵³² Müslim, İman, 66

⁵³³ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İst: Dergah Yay, 1985, s.201

Hız. Peygamber'le başlayan Allah'a bağılılığın ve sevginin tezahürü olan zikirin burada bir tarifini yaparak konumuza devam etmek istiyoruz.

Vasiti'ye "Zikir nedir?" diye sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Allah'ı şiddetle sevmek ve korkusunun galibiyeti altında bulunmak şartıyla gaflet meydanından müşahede (ve murakebe) fezasına çıkmaktır."⁵³⁴

Denilmiştir ki gizli zikri (Zikri Hafi) melek alıp Allah'a götürmez. Çünkü o buna vakıf olmaz. Bu kul ile Yüce Allah arasında bir sırdır.⁵³⁵ Bu son cümleden de anladığımızı göre zikir öyle bir haldir ki kişiyi aynı zamanda kötülüklerden korur ve onu Yüce Allah'a arada vasıta olmadan bağlar. Din eğitiminde de bu konu üzerinde zıddı düşünülerek ısrarla durulmalıdır kanaatindeyiz. Zira araya vasıtalar konularak Cenab-ı Hakk'a yalvarış İslam dininin şiddetle karşı çıktığı bir olgudur.

Zikir, kişiye huzur ve mutluluk sağlar, içsel denetimini ve kişinin kendisiyle de barışık olmasını sağlar. İslam kelimesinin anlamlarından biri de esenlik ve barıştır.

Gönüller baştan başa "zikrullah" olan Kur'an ile huzura erer, içsel acılar, sancılar şifa bulur, sükuna kavuşur ve yatıştır. Allah deyince, düşünceler, hareketler hedefinin son noktasına ulaşmış, mantıklar durmuş, bütün duygular bütün korkular ve ümitler son durağına dayanmıştır. Gönüller O'nun dışında hangi dünya nimetine meylederse etsin, onların hepsinin daha iyisi ve daha üstünü bulunduğundan, hiçbirinde karar kılamaz o yönelişlerden hiçbirisi o kişinin ruhunun özlemine gideremez, heyecanını doyum noktasına ulaştıramaz. Doyuma ulaşmak ve lezzet almak için daha yükseğine ulaşmak ister. Fakat kalp, ilahi marifetten, Allah'ı zikirden zevk almaya başlayınca, bütün maksatların ve bütün işlerin Allah'a yönelmiş olduğunu anlar ve artık ondan yüksek bir makam ve merciye O'nun dışında bir maksada geçmek mümkün olmaz. Bundan dolayıdır ki Allah'ı zikretmeyen fakir ve gafil kalpler, hiçbir zaman ıstıraptan

⁵³⁴ Kuşeyri, a.g.e., s.368

⁵³⁵ Kuşeyri, a.g.e., s.372

kurtulamaz kalp huzuru veya gönül huzuru denilen mutluluğu tadamaz. Huzur bulamaz ve kararsızlık ve doyumсуuzluk içinde çırpınır da çırpınır.⁵³⁶

Zikir nısyanın zıttıdır. Kur'an'ın çeşitli ayetleri mü'minleri Hakk'ı zikre davet eder. Tasavvufun en önemli özelliklerinden olan zikir, kulu gafletten koruyan manevi bir zırhtır. Kişi ancak zikir sayesinde huzur bulur. Zikre, zikrin gerçek manasına ererek devam eden kimselerin kalbinde dünyaya karşı duyulan rağbet zayıflar ve bu rağbet yerini Allah sevgisine terk eder.

Sufi Rabbini her an zikrederse (hatırlarsa) gönlünde bir ferahlık, kalbinde bir mutmainlik hüküm sürer.

İçtimai hayatı çekilmez hale getiren amil, insanların masivaya karşı olan meyilleridir. Zikre devam sayesinde sufinin kalbinde yer alan bir takım dünyevi ihtiraslar kaybolur ve yerini Allah sevgisine terk eder. Samimiyetten uzak çeşitli menfaatler hayal edilip yapılan veya otomatik bir alışkanlık haline getirilen zikrin kişiye hiçbir fayda sağlamayacağı muhakkaktır.⁵³⁷

Öyle ki kişi yüksünmeden, usanma, bıkkınlık gibi haller kendisinden sudur etmeden vecd haline bürünmelidir. Bu hali Mevlana Hazretleri çok güzel ifade buyurmuşlardır.

Mevlana der ki:

Men bende sudem bende şudem, bende şudem

Men bende be-haclet ser-efkende şudem

Her bende şeved şad ki azad şeved

Men şad ez-anem ki Türa bende şu dem

⁵³⁶ Musa Bilge, s.216-217

⁵³⁷ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst: İFAV, 1994, s.126-127

“Ben kul oldum, kul oldum! Kulluk vazifemi hakkıyla ifa edemediğim için mahcubiyetimden başım önüme eğdim. Bir köle azad edilince sevinir. Ben ise sana kul oldum diye seviniyorum Ya Rab.”⁵³⁸

3. ZİKRİN ÇEŞİTLERİ

Zikrin çeşitleri konusunda alimlerin konuyu ele alışı bakımından farklı tasniflemelere girdiklerini görüyoruz. Farz olan bir ibadete bağlı olarak yapıp yapılmaması, zikirde ulaşılan mertebe, sesli veya sessiz, toplu ya da değil, oluşuna göre farklılık arz eden zikir çeşitlerine kısaca değinmeye çalışacağız.

Zikir, bazen dil ile, bazen kalp ile, bazen de azalarla olur. İnsanların Allah’ı dilleriyle zikretmeleri (anmaları), hamd, tesbih, medh ve Kur’an’ı okumakla olur.

Allaha’ı kalp ile zikir ise üç türdür;

- 1- O’nu zatına ve sıfatlarına delalet eden deliller üzerinde ve bu delilleri cerh eden şüphelere cevap üzerinde tefekkür.
- 2- Hak Teâlâ’nın insanlara verdiği mükellefiyetlerinin, ahkam, emir ve yasaklarının, vaatlerinin nasıl olduğunu gösteren deliller üzerinde düşünmek.
- 3- Allah’ın mahlukatının sırları üzerinde düşünmek. Bu düşünce ile mahlukatının her zerresi kutsi alemin karşısında bulunan cilalı bir ayna gibi olur. Kul, o aynaya baktığı zaman, kulun bakışının ışıkları aynadan celal alemine yansır. İşte bu makam, sonsuz mertebeleri olan bir makamdır.

İnsanların Allah’ı uzuvları ile zikretmelerine gelince bu, onların uzuvlarının emr olundukları işlerle iyice meşgul olması ve nehy olundukları amellerden tamamen uzak kalmalarıdır.⁵³⁹

⁵³⁸ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.367

⁵³⁹ Fahrüddin Er-Razi, **Tefsi-i Kebir**, Ankara: Akçağ, 1989, s.71 ,c.4

Zikrin dil ile, kalp ile ve azalarla olduğunu belirttik. Bir de zikrin dil ve kalp ile müştereken oluşundan bahsedilir.

İmam Nevevi: “Zikir kalp ve dil ile olur. En faziletlisi, kalp ve lisanla birlikte yapılanıdır. İkisinden birini tercih eden için kalbî zikir efdal kabul edilmiştir. Riya korkusu, dil ile zikri -bazı ahvalde- terk etmeye zorlayabilir. Çünkü zikirden maksat Allah rızasını kazanmaktır” demiştir.⁵⁴⁰

Zikirde bilinç hali hakim olmalıdır. Çünkü zikir kulu Allah’a yakınlaştıracak bir unsurdur. Farz olan ibadetlerde dahi “niyet” şartı ile kişinin uyanıklık halinde, bilinç dahilinde olarak ibadete başlamasının önemi vurgulanmaktadır. Kurbiyyet hasıl olsun diye yapılan zikirde bu halin daha da önemli olduğu açıktır.

Gerçek zikrin nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak İbn Kayyim El-Cevzeviyye şöyle söylemektedir: “Din iki temel üzerine bina olmuştur. Zikir ve şükür. Allah’u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “O halde beni zikredin ve ben de sizi anayım. Bana şükredin de nankörlük etmeyin.”⁵⁴¹ Burada mevzu bahis olan zikir, sadece dilin yaptığı zikir değildir. Bilakis kalp ve dille yapılan zikirdir. O’nu zikretmek, O’nu isimlerini sıfatların yasağını ve kelamın anmayı da içerir. Bu da Allah’ı marifeti gerektirir. O’na iman etmeyi, kemal sıfatlarına, yüce sıfatlarına ve her tür övgüye, senaya layık olduğuna iman etmeyi gerektirir. Bu da ancak O’na tevhid getirmekle tamam olur. Dolayısıyla gerçek zikir bunların hepsini içerir. O’nu nimetlerini, verdiklerini ve mahlukatına verdiği ihsanını anmayı da içerir.”⁵⁴²

Zikrin en faydalı ve en yararlı olanı kuşkusuz kalp ve dilin muvafakat ettiği zikirdir. Bu aynı zamanda Peygamberin zikirlerinde olmuştur. Buna ek olarak zikreden kul bunların mana ve maksatlarına da şahit olur.⁵⁴³

Zikrin özelliklerinden biri de zikre zikirle mukabele edilmiş olmasıdır. Allah Teâlâ: “Beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim”⁵⁴⁴ buyurmuştur. Hadis-i Şerif’te

⁵⁴⁰ Selçuk Eraydın, **a.g.e.**, s.130

⁵⁴¹ Bakara, 2/152

⁵⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye, **Fevaid**, ter. Abullah Tuncer, İst: Karınca Kitap, 2004, s.216-217

⁵⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.**,s.312

şöyle buyrulmuştur: “Cebrail (AS) Rasulullah (SAV)’e geldi ve şöyle dedi: “Allah Teâlâ buyuruyor ki: Hiçbir ümmete vermediğimi senin ümmetine ihsan eyledim.” Rasulullah “Bu nedir ya Cebrail diye sordu. Cebrail “Allah Teâlâ’nın “Beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim” buyurmuş olmasıdır. Allah diğer ümmetlerden hiç birine bu şekilde hitap etmemiştir” diye cevap verdi.⁵⁴⁵

Zikrin çeşitlerinden biri de onun gizli ve aşikar olarak yapılmasıdır. Her ikisi de zaman ve zemin hatta kişinin o andaki durumuyla yakından alakalıdır. Ayet ve hadislerde her iki zikir şekli de tavsiye edilmiştir. Tarikatların bir kısmı aleni, diğer bir kısmı da gizli (hafî) zikri, tarikatların rükünlerinden saymışlardır. Her iki şekildeki zikirde önemli olan ihlaştır.⁵⁴⁶

Zikirde esas unsur, diğer varlıkları unutarak hatta yok sayarak Allah’ı anmaktır. Böyle yapılan zikir “zîkr-i muttasıl”, dünya ile ilgili iş ve meseleleri düşünceden çıkarmadan yapılan zikir ise “zîkr-i munfasıl” adını alır.

En efdal olan ve üstün zikrin “La ilahe illallah” olduğunu Peygamber Efendimiz söylemiştir.⁵⁴⁷ Sufiler de bu hadisten hareketle bu cümleyi zikrin temeli olarak almışlar ve bunun üzerinde ısrarla durmuşlardır.⁵⁴⁸

Zikir ayrıca mutlak ve mukayyed olarak iki kısımda icra edilir. Mukayyed zikir, namazdan sonra yapılan tesbih, tahmid ve tekbirler, yemekten, yatarken v.s. yapılan dua, istiğfar ve ezkardır. Mutlak zikir zaman ve mekanla alakalı değildir. Mü’min her halükarda Rabbini anmak, O’nu dilinden düşürmemek zorundadır.⁵⁴⁹

Kur’an-ı Kerim’e nazaran esma ül-ezkar olan etemmi zikir namazdır. Namaz hudu, huşu içinde, yani Hakk’ın huzurunda bulunduğunu düşünerek ve okuduğunun manasını anlamaya çalışarak kılınan namazdır. İkinci olarak zikir, namazı müteakip

⁵⁴⁴ Bakara, 2/152

⁵⁴⁵ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.370

⁵⁴⁶ Selçuk Eraydın, **a.g.e.**, s.128-129

⁵⁴⁷ İbni Mace, Edeb, 65

⁵⁴⁸ Mustafa Kara, **a.g.e.**, s.200

⁵⁴⁹ Ahzab, 33/41,42; Nisa4/103; Selçuk Eraydın, **a.g.e.**, s.131

yapılan tesbih ve takdistir. Üçüncü olarak zikir, Allah'ın Kitab-ı Kerim'ini ve Rasulü'nün sünnetini bilerek okumak ve dinlemektir.⁵⁵⁰

Zikrin çeşitli tasnifleri olduğunu belirtmiştik. Kalp-dil ve azalarla yapılan zikir; kalp ve dilin müştereken yaptığı zikir, Cenab-ı Hakk'ın kullarına mukabelede bulunduğu zikir, gizli ve aşikar yapılan zikir. Zikr-i muttasıl, zikr-i munfasıl; mutlak ve mukayyed zikir, Kur'an-ı Kerim okumakla, namaz kılmakla ve ardından yapılan tesbih ve takdisle yapılan zikir ve son olarak da kişinin bizim tabirimizle bilinç halinde oluşuyla yapmış olduğu zikirdir. Bu zikir hali kişide her daim vardır. Onun ruhunu bürümüştür.

4. HER DAİM ZİKİR HALİ

Zikir Hakk Sübhanehü ve Teâlâ'ya giden yolda (rivayeti lüzumlu) kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şart zikirdir. Devamlı zikir müstesna başka bir şekilde hiçbir kimse Allah'a ulaşamaz.⁵⁵¹

Allah'a gereği gibi kul olma inancıyla hareket eden kişinin yaptığı her meşru iş ve söylediği her güzel söze nerede ve ne zaman olursa olsun zikirdir. İbadet niteliğindedir. Bize Allah'ı hatırlatan, O'na davet eden her şahsın dersi, akli ve ilmi faaliyetleri gayretleri konuşma ve çalışmaları da zikirdir. Caddede yürüyen ahlaki kurallara riayet eden, ticaretinde dürüst davranan, insani ilişkilerinde kul hakkına riayet edenler zikir halindedir ve onlar zikir ehlidirler. Çünkü onlar “ez-zikr” olan Kur'an'ı benimsemiş ve ona uygun olarak hareket etmişlerdir.⁵⁵²

Nasıl bir insanın veya hayvanın incinmemesi için yol üstündeki taşı, diken, çamuru, pisliği kaldırmak Hakk'ın ve Rasülünün hoşnutluğunu mucip bir amel-i salih ise, insanların hayrına yapılan bütün işler de birer amel-i salihdir. Her amel-i salihde ise bir zikr-i Hak vardır.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Mahir İz, **a.g.e.**, s.182

⁵⁵¹ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.367

⁵⁵² Musa Bilge, **a.g.e.**, s.218

⁵⁵³ Mahir İz, **a.g.e.**, s.183

Zikir insanın her anını sarmalıdır. Boş vakitler dışında işiyle meşgul olan bir kimsenin bir taraftan Hakk'ı zikretmesi (zikr-i daim) ibadetini, hayatının bütün safhalarında gerçekleştirmesini temin eder. Zaten zikirten istenilen de kalbin, her an Hakk'ın huzurunda olmasını temindir.⁵⁵⁴

Kuşeyri Risalesinde de zikrin her daim oluşuyla ilgili olarak şunlar ifade edilmektedir: Zikrin özelliklerinden biri belli bir vaktinin olmayışıdır. Bütün vakitlerde kul zikretmekle memurdur. Ya farz veya nafil olarak zikrin yapılmadığı bir zaman yoktur. Namaz bütün ibadetlerin en şerefli iken bazı vakitlerde kılınması caiz değildir. Hâlbuki kalp ile zikre her halükarda devam edilir. Allah'ü Teâlâ “Onlar ki ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler”⁵⁵⁵ buyurmuşlardır.

Cenab-ı Hakk'ın kudret ve azametini hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak lazım geldiğini unutmamak için her vesile ile hatırlanmasını, ayakta dolaşırken, oturup dinlenirken, yatıp uykuya hazırlanırken, hülâsa her halükarda akıldan çıkarılmaması lüzumunu Kur'an-ı Kerim beyan buyurmuştur.⁵⁵⁶

Mücadele Suresi'nde geçen şeytanın istilasına uğramış kişi de Allah (c.c.)'ı her daim zikretmekle felah bulur. Din, insanları dünya ve ahirette mutluluğa ve huzura götüren ilahî bir kanun ise ve oluşumu din eğitimi sağlayacaksa, Rabbi ile her daim rabîta halinde olan insanı yetiştirmek de din eğitimiyle olmalıdır demeliyiz. Din Eğitimi insanı, Rabbini her daim biliş halinde olan bir hale bürümelidir.

5. ALLAH'I ZİKRETMENİN FAYDALARI

İbn Kayyim el-Cevzi bir eserinde zikrin yüz faydasından bahsediyor ki mezkur faydalardan bazıları şunlardır:

- 1- Zikir şeytanı yanından uzaklaştırır ve Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazandırır.
- 2- Kalpten gam ve tasayı giderir.

⁵⁵⁴ Selçuk Eraydın, **a.g.e.**, s.130

⁵⁵⁵ Al-i İmran, 3/191

⁵⁵⁶ Al-i İmran, 3/191; Mahir İz, **a.g.e.**, s.27

- 3- Kalbe ferah, sevinç ve rahatlık bahşeder.
- 4- Kalbi ve yüzü nurlandırır.
- 5- Bedeni ve kalbi güçlendirir.
- 6- Zikir, İslam'ın ruhu olan sevgi ve muhabbeti temin eder. O, kurtuluş ve saadetin kaynağıdır. Allah Teâlâ her şeye bir sebep yaratmıştır. Sevginin husûlüne sebep de zikirdir. Her kim Allah Teâlâ'nın sevgisine nail olmak isterse zikre devam etmelidir.
- 7- Zikir murakebeyi temin eder ve ihsan kapısının açılmasına vesile olur.
- 8- Allah Teâlâ'ya kurbiyeyi sağlar, mağfiret kapılarından en büyüğü o sayede açılır.
- 9- Zikir hayatiyeti için, balığın suya duyduğu ihtiyaç gibidir.
- 10- Zikir kalbi cilalandırır. Her şey paslanabilir. Kalbin pası gaflet ve hevadır. Cilasası ise zikir, tevbe ve istiğfardır.
- 11- Zikir hataları önler; hatta giderir, yok eder. Çünkü zikir iyiliklerin en büyüğüdür, iyilikler ise kötülükleri ortadan kaldırır.
- 12- Zikreden kimse zikrettiği varlığa yaklaşır, hatta O'nunla beraber olur. Bu hususi bir beraberliktir. Velayet, muhabbet, nusret ve tevfik bu suretle gerçekleşir.⁵⁵⁷
- 13- Zikir kalbin şifa ve ilacı, gaflet ise marazıdır. Kalpler umumiyetle hastadır. Onun deva ve şifa bulması Allah Teâlâ'yı zikirdir.
- 14- Zikir cehennem ile kul arasında bir duvardır.
- 15- Zikir, dilin gıybet yalan vs. gibi batıl ve haram şeyler ile meşguliyetini önler.⁵⁵⁸

Allah'ı zikretmenin faydalarını biz de bazı ayetler ışığında ele almaya çalışacağız. Ancak şurası muhakkak ki zikrin faydalarından çok, zikirle insanın ulaştığı

⁵⁵⁷ Nahl, 16/128

⁵⁵⁸ Selçuk Eraydın, **a.g.e.**, s.130-131

öncelikle kalbe sonrasında ise amele sirayet eden davranışsal boyut bizim için önemlidir. Daha açık bir ifadeyle zikrin faydalarını sayfalarca yazmak değil zikir halinin, bizim ifademizle kişide oluşacak bilinç halinin içsel ve davranışsal boyutu önemlidir.

a. Kalbe sükunet verir.

“(Onlar Allah’a) iman ederler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükunete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah’ı anmakla sükunet bulur.”⁵⁵⁹

Burada “zikrullah” tan murad Enbiya, 21/50; Hicr, 15/9; Fussilet, 41/42 ayetleri gereğince Kur’an’dır.

Allah’ı anmak ve hatırlamakla kalpler mutmain olur. Gönüller huzura erer, içsel acılar, sancılar, şifa bulur, sükuna kavuşur, yatıştır. Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah’a bağlıdır. Bütünüyle sebepler zinciri Allah’tan başlar ve yine dönüp dolaşır O’nda son bulur.

Gönüller O’nun dışında hangi dünya nimetine meylederse etsin, hangi isteğe ulaşırsa ulaşsın, onların hepsinin daha iyisi ve daha üstünü, daha ötesi bulunduğundan hiçbirinde karar kılamaz. Hiçbiri ruhun özlemini gideremez, heyecanın doyum noktasına ulaştıramaz. Haz ve lezzette daha yüksekliğe ulaşmak ister. Fakat kalb, ilahi marifetten, Allah’ı zikirden zevk almaya başlayınca, bütün maksatların ve bütün işlerin Allah’a yönelmiş olduğunu anlar ve artık O’ndan yüksek bir makam ve merciye O’nun dışında bir maksuda geçmek mümkün olmaz.⁵⁶⁰

b. Akl-ı selim sahipleri için kainatın yaratılışı ve düzeni hakkında ibretler sağlar ve cehennem azabından korur.

Al-i İmran suresinin 190. ayet-i kerimesinde “Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır” buyrulmaktadır ki bu vasıfları taşıyan kulların kalp gözü dediğimiz sezgi

⁵⁵⁹ Ra’d, 13/28

⁵⁶⁰ Elmalılı, **a.g.e.**, C.V, s.145-146

güçlerinin farklılaştığını ifade eder. Akabindeki ayet-i kerimede zikrin devamlı oluşu, bir mekana hasredilemeyeceği ifade buyrulurken zikir ehlinin bu halinin onu cehennem azabından da koruma vesilesi olacağı beyan buyrulur. Nitekim ayet-i kerime şöyledir:

“Ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yol alırken (her vakit) Allah’ı anarlar (şöyle dua ederler): Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”⁵⁶¹

Bu üç hal, insanın bütün hallerini içine alır. Hatta bedene ait hareketleri içine aldığı gibi, yükselme, ortada durma, düşme gibi halleri de içerir. Demek ki bu tam akıl sahipleri, her ne halde bulunurlarsa bulunsunlar, kalpleri Allah’ı zikir (anmak) den başka bir şey ile mutmain (tam güven) olmadığından, Allah’ı zikirden gaflet etmezler, gönülleri ilahi murakabe (kendi içine dönme) ye müstağrak (dalmış) tır. Burada zikirden maksat gerek zat gerek sıfat ve fiille, haysiyetiyle zikirden aynı şekilde lisani (dile ait) zikre eşit olup olmamaktan daha genel olarak mutlak zikirdir.⁵⁶²

c. Kötülük yapmaktan, nefse zulmetmekten dolayı tevbe istiğfara sevkeder.

“Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da bizzat kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe istiğfar ederler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki. Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.”⁵⁶³

İnsanoğlu kulluk için gönderildiği şu dünyada iman edip etmemede hür bırakılmıştır. Bunun akabinde ise mükafat veya ceza alacağı bildirilmiştir. İnsanoğlu iyiyi ve kötüyü yapmaya meyilli yaratılmıştır.⁵⁶⁴ Ancak mü’min o kimsedir ki Rabbiyle her daim rabıta halindedir. Bu alış-veriş hali onu zikirden ayrı koymaz. Bir kötülük yaptığında kibirlenip böbürlenmez ve hemen tevbe istiğfar getirir. Ayrıca ayette üzerinde durulan önemli bir husus daha vardır ki o da mü’minin kötülükte bile bile ısrar etmemesidir.

⁵⁶¹ Al-i İmran, 3/191

⁵⁶² Elmalılı, **a.g.e.**, C.II, s.485

⁵⁶³ Al-i İmran, 3/135

⁵⁶⁴ Şems, 91/8

Mü'min günah işlememe konusunda dikkat sahibidir. Günah işlemek onu ürkütür. Bile bile, ısrar ederek günah işlemediği gibi her ne sebeple olursa olsun günah işlemesi durumunda da tevbe istiğfar etme arzusunda olur. Mü'minin bu halini ifade eden bir başka ayet-i kerimede de şöyle buyrulur:

“Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namazı kırlar ve kendilerin rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) harcarlar.”⁵⁶⁵

d. Yüce Allah katında anılmaya vesile olur.

“Öyle ise siz beni (taat ve ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin!”⁵⁶⁶

Allah Teâlâ, zikir çeşitlerinden hangisiyle zikredilirse o da ona layık bir şekilde kendisini zikreden kimseyi zikredip anacaktır. Bu noktayı anlatmak için, bu ayet çeşitli tabilerle açıklanmıştır. Bu cümleden olarak;

- a- Beni, bana itaatla zikrediniz, ben de sizi rahmetimle zikredeyim.
- b- Beni dua ile zikrediniz, ben de sizin duanızı kabul ve ihsanla zikredeyim.
- c- Beni övgü ve itaatla zikrediniz, ben de sizi övgü ve nimetle zikredeyim.
- d- Beni dünyada zikrediniz, ben de sizi ahirette zikredeyim.
- e- Beni gizli yerlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim.
- f- Beni refahınız, rahatınız zamanında zikrediniz, ben de sizi bela ve musibete uğradığınız zaman zikredeyim.
- g- Beni ibadetle zikrediniz, ben de sizi yardımla zikredeyim.

⁵⁶⁵ Hacc, 22/35

⁵⁶⁶ Bakara 2/152

- h- Beni benim yolumda cihadla zikrediniz, ben de sizi hidayetimle zikredeyim.
- i- Beni doğruluk ve samimiyetle zikrediniz, ben de sizi kurtuluş ve size tahsis ettiğim şeyleri arttırmakla zikredeyim.
- j- Beni önceden ilahlığımı kabul ile zikrediniz, ben de sizi sonunda rahmet ve kulluğa kabul ile zikredeyim.⁵⁶⁷

e. Kurtuluşa erdirir, başarıya ulaştırır.

A'la süresinde buyrulduğu üzere;

“Temizlenen, Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.”⁵⁶⁸

“... Allah'ı çok zikredin. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.”⁵⁶⁹

“Ey iman edenler! (Savaşmak için) herhangi bir toplulukla karşılaştığımız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz”⁵⁷⁰

Ayet-i kerimelerde zikrin akabinde kurtuluş ve başarının geleceği ifade olunmaktadır.

“Bütün işler eninde sonunda Allah'a irca olunacak” olduğundan dolayı hiçbir şey, savaş dahi, insanoğlunu Allah'ı anmaktan alıkoymamalıdır. Kul, özellikle bela ve musibet zamanlarında ümitsizliğe düşmeyip Allah'a iltica etmeli ve her ne hal içinde olursa olsun Allah'ın lütfuna güvenerek kalbini kötü duygulardan arındırmaya çalışmalı ve bütün varlığıyla Allah'a yönelmelidir. Gerçek kurtuluş buna bağlıdır. Bunun için “sebat gösteriniz ve Allah'ı zikrediniz” buyrulmaktadır.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Elmalılı, **a.g.e.**, C.I, s.446

⁵⁶⁸ A'la, 87/14-15

⁵⁶⁹ Cuma, 62/10

⁵⁷⁰ Enfal, 8/45

⁵⁷¹ Elmalılı, **a.g.e.**, C.IV, s. 237

f. Mağfiret ve büyük mükafata vesile olur.

Yüce Allah Ahzab suresi 41. ayet-i kerimesinde mutlak manada: “Ey inananlar, Allah’ı çokça zikredin” emrinde bulunmaktadır. Yine aynı sürede bir başka ayet-i kerimede ise: “(Allah’ın emrine uyan) Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü’min erkekler ve mü’min kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar; (niyet söz ve hareketlerinde) doğru erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, (tesbihe, tahmid, tehlil, tekbir, Kur’an tilaveti ve ilimle) Allah’ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar... (işte) Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır” buyrulmaktadır.⁵⁷²

Cenab-ı Hak mü’minlere; erkek ve kadın kulları için bağışlanma ve büyük bir mükafatı hazırladığını, buna ulaşmanın şartlarından bir tanesinin de kendisinin çokça anılması olduğunu ifade buyurarak bağışlanma ve mükafata muhtaç olan her mü’min erkek ve kadının sahip olması gereken bir özelliğin de çokça zikreden kul olma olduğunu bildirmektedir.

6. ZIKRULLAH’A ENGEL OLAN HUSUSLAR

a. Şeytan

Surede geçmesi hasebiyle bu konu üzerinde daha fazla durmayı düşünmekle birlikte zikrullah’a engel olan diğer durumlara da ileride değinmiş olacağız.

Ayette geçen “istahveze” kelimesi önemlidir. İstahveze kelimesi “bir şeye malik olmak, haiz olmak, toplamak, hayvanı yumuşakça sürmek, aheste yürümek, cinsel ilişkide bulunmak ve yayı şiddetle çekmek” anlamlarına gelen hâze fiilinden türemiştir.⁵⁷³

⁵⁷² Ahzab, 33/35

⁵⁷³ Bayraktar Bayraklı, a.g.e., C.XIX, s.123

Bu fiilin şeytanın eylemi olması bakımından, istahveze kelimesine verilen anlamlarla bağlantısı kurularak bazı tarifler yapılmıştır ki şöyledir:

“Hayvanı yumuşakça sürmek” manasından hareketle şeytan münâfıklara sinsice, yumuşakça, gizli gizli yanaşmış, onları istediği inanç ve davranışa sürüklemiştir.

“Cinsel ilişkide bulunmak” anlamlarından hareketle şeytan vesveseleri ile bunların beynini ve gönlünü iğfal etmiştir.

“Bir işi sağlamlaştırmak” anlamından hareketle şeytan onların iç alemlerine ve davranışlarına çifte standardı, yalan söylemeyi, yani münâfıklığı yerleştirip sağlamlaştırmıştır.

“İstila etmek” anlamıyla, şeytan onların tüm beyin, gönül ve nefis faaliyetlerini ele geçirmiş, kaplamış ve hakimiyeti altına almıştır.

“Yılanın kıvrılması” anlamıyla da şeytan münâfıkları, çifte standart oynamaya, iki yüzlü davranmaya, düz değil de kıvrılarak iş görmeye ve çok renkli şahsiyete sahip olmaya sevk etmiştir, manalarına işaret edilmiştir.⁵⁷⁴

Kalbi şeytanın vesveselerinden koruyan ancak Allah’ı anmaktır. Allah’ı anmakta şeytanın nasibi yoktur; bir şey ancak zıddı ile tedavi olunur. Şeytanın vesveselerinin zıttı da Allah’ı anmak ve ondan yardım dilemektir.⁵⁷⁵

Cenab-ı Hak mutlak emirle mü’minlere Allah’ı zikretmeyi ifade buyururken⁵⁷⁶ bunu engelleyen unsurların varlığın da mü’minlere göstermektedir. Konumuz itibariyle bu unsurlardan birini burada izah edeceğiz.

Cenab-ı Hakk’ı anmaktan geri tutan, engelleyen unsurlardan en önemlilerinden biri Kur’an diliyle iblis (şeytan) tir.

“Şeytan seni dürtecek olursa, Allah’a sığın. Şüphesiz O, işitendir, bilendir.”⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Bayraktar Bayraklı, **a.g.e.**, C.XIX, s.124

⁵⁷⁵ H. Mahmut Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İst: İFAV, 1994, s.169

⁵⁷⁶ Ahzab, 33/41

“Taşlanmış şeytandan, onun kışkırtmasından fısıltısından ve ilhamından, hakkıyla iştirici ve bilici olan Allah’a sığınırım” buyururdu Allah Rasulü.⁵⁷⁸

“Müezzin, ezan okuyunca şeytan yellenerak gerisin geri kaçar. Ezan bitince dönüp gelir. Namaza kamet getirilince tekrar dönüp kaçar. Kamet bitince tekrar gelir.”⁵⁷⁹

“Şeytan ezan okunduğu zaman, geri dönüp kaçar.”⁵⁸⁰

Şeytan; herhangi bir azgın yani azgınlıklar, şer ve kötülükle fevkalade bir yükselişle kendi sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış kötü inatçı manasında bir cins isimdir ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi görünen yaratıklardan ve gerekse diğer gizli mahluklardan ruhi ilişkisi bulunan kötülere söylenir. İnsan şeytanı, havyan şeytanı, cin şeytanı denilir. Nitekim Kur’an’da insan şeytanları ve cin şeytanları ifadeleri çok defa geçmektedir. İnsan görünür fakat kötülük esasları ve şeytanlıkları görünmez, eserleriyle belli olur. Şu halde insan şeytanında bile şeytanlık bir gizli iştir. Bunun için şeytan ismi gizli kötü bir kuvvet, kötü bir ruh düşüncesine döner. Ve insan şeytanı, cin şeytanına bağlı demektir.⁵⁸¹

Cenab-ı Hak yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerine söylediğinde “Yeryüzünde fesat çıkarıp, kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?” hitabıyla karşılaşmıştır.⁵⁸² Kendisi ateşten yaratılmış şeytan, topraktan yaratılmış Âdem’e⁵⁸³ kibirlenip böbürlenerek secde etmemiş⁵⁸⁴ böylece kâfirlerden olmuştur. İnsanoğlunun ilk ve ezeli düşmanı olan şeytan ve âvânesi insanı hep kötülüğe, çirkin olana sevk eder.⁵⁸⁵

⁵⁷⁷ A’raf, 7/200

⁵⁷⁸ İbn Teymiye, **Dualar ve Zikirler**, İst: Tevhid Yay, 1996, s.45, Hadis No:130

⁵⁷⁹ Buhari, Ezan:4; Salat:18; Sehv,6; Bedü’l Halk 11; Müslim Salat; Mesacid 83; Ebu Davud Salat 31; Nesai; Ezan 20

⁵⁸⁰ Müslim, Salat, 20

⁵⁸¹ Elmalılı, a.g.e., C.I, s.214

⁵⁸² Bakara, 2/30

⁵⁸³ A’raf, 7/12

⁵⁸⁴ Bakara, 2/34; Sâd, 38/74

⁵⁸⁵ Bakara, 1/169

Bu konuda cennetten kovulduktan ve lanetlendikten sonra⁵⁸⁶ Cenab-ı Hakk'tan mühlet istemiş⁵⁸⁷ kendisine mühlet verildikten sonra⁵⁸⁸ kıyamete kadar insanları Allah yolundan saptırmak için tuzak kuracağını, onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokularak insanları etkisine alıp Allah'a şükretmekten alıkoyacağına yemin etmiştir⁵⁸⁹ ve yine yemin etmiştir ki ihlusa erdirilmiş kullar bir yana, hepsini mutlaka azdıracaktır.⁵⁹⁰

Şeytanın düşmanlığı Âdem ile Havva'ya münhasır değildir. Zira o "... çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve Rabbiniz, size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye yasakladı" diyerek onları (Âdem ile Havva'yı) aldatarak cennetten çıkarılmalarına sebep olduğu gibi⁵⁹¹ "Ey Âdemoğulları! Şeytan, ana-babanızı (Âdem ile Havva'yı) çirkin yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkarttığı gibi sizi de şaşırtıp bir belaya düşürmesin. Çünkü o ve kabilesi sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz; şeytanları, inanmayanların dostları olarak bulduk" ayetince de onun düşmanlığının Âdemoğlunun tümüne şamil olduğu da görülür. Yani onun düşmanlığı sırf Âdem (AS) ilde değil, ayrıca Âdem'in soyuyudur da.

Cenab-ı Hak şeytana kıyamete kadar insanoğlunu saptırmak, kötü işler yaptırmak Allah yolundan çevirmek için müsaade verirken insanı da bu konuda uyarmıştır: "Ey insanoğlu! "Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır" demedim mi? Bunu size peygamberlerim vasıtasıyla açık seçik bildirmedi mi?"⁵⁹² buyurarak insanı dikkatli olmaya çağırmıştır.

Zira ayette belirtildiği üzere o sadece düşman değil, "apaçık, amansız" bir düşmandır.⁵⁹³ Sadece küçük hatalar yaptıran bir düşman değil, insanın nihayette cennetlik mi cehennemlik mi olacağını belirleyen amelleri yapmaya sevk eder. ".....

⁵⁸⁶ A'raf, 7/13

⁵⁸⁷ A'raf, 7/13

⁵⁸⁸ A'raf, 7/15

⁵⁸⁹ A'raf, 7/16-17

⁵⁹⁰ Sâd, 38/82-83

⁵⁹¹ A'raf, 7/20-22

⁵⁹² Yasin, 36/60

⁵⁹³ Yasin, 3/60; Fâtır, 35/6

And olsun ki, onlardan kim sana uyarırsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım”⁵⁹⁴
ayeti de şeytana uyanların akıbetinin cehennem olacağını gösterir.

Şeytanın Âdem’e ve oğullarına yaptığı ve yapacağına and içtiği şeyler Kur’an’da bildirilerek insanlık ezeli düşman olan şeytana karşı uyarılmış ve Allah’a kulluk yapmaya çağırılmıştır⁵⁹⁵ ve bu ibadet şeytana ve âvânesine değil⁵⁹⁶ ancak ve ancak Allah’a olacaktır.⁵⁹⁷

Şeytan, Allah yolundan sapıtmak için türlü yollara başvurur:

“Şeytan sizi fakirlikle tehdit eder (korkutur, fakir olursunuz diyerek sadaka vermenize mani olur) ve sizin cimri olmanızı emreder.”⁵⁹⁸

İnfak etmek gönülleri birbirine bağlar. Şeytan ise bu bağı yok edip yalnızlaşan gönüllere daha çabuk sirayet eder. Bu sebeplerdir ki şeytanın çağırdığı yol kötüdür. “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, sunu bilsin ki o edepsizlikleri ve kötülüğü emreder.”⁵⁹⁹

Kışın kar yağdığında çocukların sevdiği bir oyun vardır: Biri önden yürür, karda iz bırakır. Diğerleri ise onun bastığı yerlere basarak yürür. Bu oyunda olduğu gibi şeytanın adımlarını takip eden insanda da bir nevi yok oluş, kendini başka bir iradeye bırakış vardır. Bu hal o dereceye varır ki artık şeytan insanı etkisi altına almış olur. Ayet-i Kerime’de de “.. şeytan onları istila etmiş, onlara Allah’ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki, şeytanın taraftarları mutlaka kaybedenlerdir” buyrulmuştur. Ayette dikkate şayan bir nokta vardır ki Allah’ı anmayı unutma ile şeytanın istilasını arasında doğru orantının varlığıdır. İnsan Allah’ı anmayı ne kadar unutursa şeytanın istilasına da o kadar düşer olur.

⁵⁹⁴ A’raf, 7/18

⁵⁹⁵ Bakara, 2/21

⁵⁹⁶ Yasin, 36/60

⁵⁹⁷ Fatiha, 1/5

⁵⁹⁸ Bakara, 2/268

⁵⁹⁹ Nur, 24/21

Şeytanın Allah'ı zikretmekten alıkoymaya çalıştığı yollardan biri de şarap, kumar, dikili taşlar ve şans oklarıdır. Şeytan bunları vesile kılarak insana bir takım arzularını yaptırmaya çalışır ki ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Ey iman edenler! Şarap, kumar dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içkide ve kumarda ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz, değil mi?”⁶⁰⁰

Ayette “hamr” kelimesi örtmek anlamındadır. Şarap akli bürüyüp örttüğü için, bir deyimle kafayı dumanlar ki buna “humar” denir.⁶⁰¹ Şeytanın Allah'ın yolundan saptırmaya çalıştığı insan güruhu onun istilasına uğramış onun emrine tabi olabilecek potansiyelde olacaktır. Bunun yollarından biri de işte bu ayette olduğu veçhile kafası dumanlı, adeta hipnoz olmuş gibi, başkalarının emirlerini yerine getirecek ahvalde olan sarhoşlar, kumar, fal okları vs. ile meşgul olanlardır.

Şeytanın istilasından kurtulmanın yolu zikrullahtan geçer. Zira şeytan, Allah'ı zikretmekten gafil olan kalplere kolaylıkla sirayet eder, hakimiyeti eline alır. Bu konuda da ayet-i kerimede şöyle buyruluyor: “Kim Rahman'ın Kur'an'ından yüz çevirirse ona bir şeytanı arkadaş veririz ve o şeytan onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz ki bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar da onlar kendilerinin doğru yolu bulduklarını sanırlar.”⁶⁰²

Ancak şeytan arkadaş olsa da iyi vasfına bürünememiştir. Zira kötülüğün sembolüdür. “O şeytan dostu kimse, en sonunda bize geldiği zaman ‘keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın sen’ der.”⁶⁰³

Kişi imtihan dünyasında olması hasebiyle şeytanın fitlemesine her an muhatap olabilir. Böyle bir durumda ise “Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse hemen Allah'a

⁶⁰⁰ Maide, 5/90-91

⁶⁰¹ Elmalılı, a.g.e., C.II, s.87

⁶⁰² Zuhruf, 43/36-37

⁶⁰³ Zuhruf, 43/38

sığın. Çünkü O, işiten ve bilendir”⁶⁰⁴ emrinde Allah’a sığınmalı, zikrullahtan geri kalmamalıdır.

Bu konuda insanoğlu iki fırkaya ayrılır. Harbeden iki grup: Allah yolunda savaşanlar, şeytanın dostu olup savaşanlar. Ayet-i kerimede de Allah yolunda savaşmaya çağırılmış iman ehline şöyle hitap edilir: “İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tağut (batıl davalar ve şeytan) yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın düzeni ve tuzağı zayıftır.”⁶⁰⁵

b. Ticaret ve Alışveriş

Ticaret ve alışveriş salt olarak bakıldığında helal olan davranışlardandır. Zira Cuma suresinde “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman hemen Allah’ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbet bu, sizin için daha hayırlıdır”⁶⁰⁶ buyrulmakta, ayetin akabinde ise namaz biter bitmez mü’minlerin uyuşukluk göstermeden işlerine dönmeleri emredilmektedir. Ticaret ve alışverişin Allah’ı anmaktan kulu geri bırakması aslında ticaret ve alışverişten değil onu yapan insandan kaynaklanmaktadır. Zira “her daim zikrullah” bahsinde de ifade etmeye çalıştığımız gibi kulun bir an gafil olmadan Allah’ı hatırlaması hali alışverişte de kendini göstermektedir. Bunu başaranlar ayet-i kerimede övgüye layık bulunmuş ve şöyle buyrulmuştur:

“(Bu kandil) bir takım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yüceltilmesine ve içlerinde isminin okunmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu tesbih eder. Bir takım insanlar (Allah’ı tesbih ederler) ki ne ticaret ne de alışveriş, onları Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz...”⁶⁰⁷

Ticaretin ve alışverişin zikre engel oluşu onda bu potansiyelin var olduğundandır, daha önce de ifade ettiğimiz gibi kendisinin bizzat haram olduğundan değil. Çünkü ticaret ve alışveriş haram değil, helaldir.

⁶⁰⁴ A’raf, 7/200

⁶⁰⁵ Nisa, 4/76

⁶⁰⁶ Cuma, 62/9-10

⁶⁰⁷ Nur, 24/36,37

c. Mal ve Evlat Sevgisi

“Ey inananlar! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”⁶⁰⁸

“Her halde mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir. Halbuki büyük mükâfât Allah yanındadır.”⁶⁰⁹

Bu iki ayette de mal ve evladın insan için bir fitne olabileceği ifade olunmuştur. Şunu hemen belirtmek gerekir ki mal ve evlat yine salt olarak ele alındığında Allah’ın haram değil, helal kıldığı şeylerdendir. Onların fitne oluşu yine kişi odaklıdır. Her evlat her anne baba için, her mal da sahibi için fitne değildir. Öldükten sonra amel defterinin kapanmamasına vesile olan iki konu da yine evlat ve maldır ki hadis-i şerifteki ifadesiyle “sadaka-i cariye ve hayırlı evlat”tır.

Ayette imtihan aracı anlamına fitne kelimesinin kullanılışı, herhalde çocuğa yönelik sevginin sınırsızlığında otaya çıkacak tehlikeye dikkat çekmek için olmalıdır.⁶¹⁰

Cimriliğin aslı olan mal sevgisi, kişiyi Allah’ın zikrinden gafil eder ve kalbinin yüzü bununla dünya sevgisine yönelir. Kişinin dünya ile olan alakasını kuvvetlendirir.⁶¹¹ Öyleyse kişi Allah’ın zikrinden gafil olmamalı, bunun için de ticaret ve alışverişi mübah kılındığı çerçevede yapmalı, mal ve elveda da yine aynı meyanda meyil göstermelidir, diyebiliriz.

⁶⁰⁸ Münâfikûn, 63/9

⁶⁰⁹ Teğabun, 64/15

⁶¹⁰ Abdurrahman Dodurgalı, **Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, İst: İFAV, 1999, s.132

⁶¹¹ H.Mahmut Çamdibi, **a.g.e.**, s.224

SONUÇ

Mücadele Suresi, resmi sıralamada Kur'an'ın 58. suresi olup 22 ayetten müteşekkildir. Bu sureyi incelerken din eğitimine dair güncelliğini kaybetmeyen pek çok konuyla karşılaştık. Bunları önemlerine binaen açıklamaya çalışırken hayatın içinde dinamik, fonksiyonel, kişiye bilinç hali aşıl原因an nitelikte olduklarını gördük.

İlmin, bilgileri sadece serdetmekten ibaret olmadığı muhakkaktır. Biz ilmin içselleştirilip, doğru ve sağlıklı aklın süzgecinden geçirmekle gerçek manasına ulaştığı kanaatindeyiz. Surede geçen Havle bint-i Salebe örneği de bize bunu tekrar gösterdi.

Mücadele Suresi'nde geçmişin yanlışlarına kapılmadan hareket edilmesi gerekliliği ve tartışmaların da ilme dayandırılarak yapılmasının zorunluluğunu bulmaktayız. Zira İslam'a göre tartışmanın, gelişi güzel değil, belli kriterlere göre yapılması gerekliliği sonucuna ulaştık.

Düşünce dünyasının bir mihengi varsa o da ilim olmalı ve bu, nesillere de böylece aktarılmalıdır. Din eğitimi de bizden sonraki nesillere aktarılırken bu süzgeçten geçirilmeli, ilimsiz, safsatalarla ilim yapılmamalı düşüncesindeyiz. Bu yanılığın, maalesef, sonuçlarını acı bir gerçeklikle çekmekteyiz ki toplumun kadına bakışı ve kadının toplumdaki konumu şu yüzyılda dahi kanayan bir yaradır. Tezimizi işlerken İslam'ın kadına bakış açısını da zikretmeye çalıştık. Onu cahil bırakmak isteyen, ikincil bir şahsiyet olarak telakki eden zihniyetlerin İslam'la bağdaşmayacağını vurguladık.

Kadın konusunda onu, erkekleri de yetiştiren, eğiten bir varlık olarak düşünerek genel itibariyle şu kanaatteyiz: Bugün beşik sallayan eller, bir gün gelir dünyayı sallar. Nitekim Fatih'leri, Sinan'ları, Gazali'leri, İbn Rüşd'leri vs. yetiştiren, onları alanlarında dünyayı sallar hale getiren, anneleridir. Kadın, eğitildiğinde, toplumu ardından sürükleyecek nesiller meydana getirecek bir potansiyelindedir.

Eğitimin ve bilhassa bizi ilgilendiren kısmıyla din eğitiminin, akıl süzgecinden geçirilerek verilmesi gerekliliğini vurgulamaya çalışırken yadsınmaması gereken bir konu da din eğitiminin sadece aklın eğitimi olmayışdır. Nitekim boyutları itibariyle düşünülecek olursa, duyguların ve davranışların da eğitimidir.

Geçmiş devirlerde din eğitiminin verildiği ana kurumların giriş kapısında “Edeb Ya Hû” yazılması da boyutları itibariyle davranışları ve duyguları ifade eder. Bu bağlamda, Mücadele Suresi’nde Allah’ın murakabesi, gizli konuşma, selamlaşma, iyilik ve takva, tevekkül, meclislerde yer açma, meclislerden kalkma, Peygamber’le gizli konuşmaya karşılık sadaka gibi konularla adab-ı muaşeretin gerekliliğini, din eğitimindeki yerini ve fonksiyonunu bulduk.

Farz-vacip-sünnet-edep sıralamasında her biri zincirin halkaları misali, biri diğerinin olmazsa olmazıysa bu zincirin son halkası olan edep de değerini ve önemini bu çizgide bulur. Yukarıda zikrettiğimiz adab-ı muaşerete dair haller gerek fert olarak gerek toplum olarak uyulması gereken kurallardan müteşekkildir.

Adab-ı muaşeretin toplumda teşekkül etmesi muhakkak ki iletişimle temayüz eder düşüncesiyle iletişimin temel prensipleri ve engellerini Mücadele Suresi çerçevesinde bularak din eğitiminin bu konudaki görüşlerini belirtmeye çalıştık.

Din aklın ve davranışların eğitimi olduğu gibi muhakkak ki kalbin de eğitimidir. Mücadele Suresi’nde, biz de, kalbe dair, ona huzur ve sükunet veren zikrullahı, zikrullahın çeşitlerine, kişinin her daim zikir halinde bulunması gerekliliğine, zikrullahın kişiye kazandıracığı faydalara ve zikirden gafil olmaya sebep olan şeylere deyindik.

Surenin akışında, Cenab-ı Hakk’ın, insana zor gelmeyecek, onunla örtüşen mahiyette, hayatının her alanını kuşatmış bir zikir hali istediğini müşahede ediyoruz. Onu her daim anan kul, din eğitiminin amaç ve sonuç cümlesi olarak mutluluğa ve dostluk mertebesine erişir düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ankara: TDV Yay, 1993

Abdülhalim Ebu Saka, Tahrirü'l-Mer'e, İst: Denge Yay, 1996

A. Refik Paşa, Lehçe-i Osmani, İst: Mahmutbey Matbaası, 1306

Alemdar, Korkmaz; Erdoğan, İrfan, İletişim ve Toplum, Ankara: Bilgi Yay, 1990

Algül, Hüseyin, Peygamberimizin Şemali, Ahlak ve Adabı, İzmir: Nil Yay, 1991

Alper, Hülya, "Dindarlığın Cinsiyetsizliği Üzerine", Diyanet der, Mart 2007, Sayı: 195

Aristoteles, Politika, çev. Mete Tunçay, İst: Remzi Kitabevi, 2000

Asım Efendi, Kamus Tercümesi, C.I

Atalay, Hamil, İngilizce-Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999

Atay, Hüseyin, "Kur'an'a Göre Münazara Metodu", AÜİF Der, C.XVII

Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İst: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988

Aydın, M. Şevki, "Cinsiyet Kültürü ve Kadın Sorunu", Diyanet der, Mart 2007, Sayı: 195

Ayhan, Halis, Eğitim Bilimine Giriş, İst: Şule Yay, 1997

Ayverdi, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İst: Kubbealtı Yay, 2006

Baltacıoğlu, İ. Hakkı, Türke Doğru, İst: Kültür Basımevi, 1943

Başkurt, İrfan, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, İst: İşaret Yay, 2000

Bayraklı, Bayraktar, İslam'da Eğitim, İst: Seçil Ofset, 2002

_____, Kadın Sevgi ve Temel Haklar, **İst: İşaret Yay, 2000**

_____, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, **İst: Bayraklı Yay, 2006**

Bayraktar, M. Faruk, İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İst: İlahiyat Fakültesi Yay, 1984

Bilge, Musa, "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", AÜİF Der, 2006, sayı:75

Bilgin, Beyza, İslamda Kadının Rolü Türkiye'de Kadın, Ankara: Sinemis Yay, 2005

Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, İst: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts

Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, İst: Akçağ Yay, 1992

Cebeci, Suat, Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim, İst: İz Yay, 2003

Cevizci, Ahmet, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İst: Paradigma, 2003

Cüceloğlu, Doğan, Yeniden İnsan İnsana, İst: Remzi Yay, 2007

Cürcani, Seyyid Şerif, Tarifat, ter. Arif Erkan, İst: Bahar Yay, 1997

Çağbayır, Yaşar, Ötüken Türkçe Sözlük, İst: Ötüken, 2007

Çağrıçı, Mustafa, "Edep", DİA, C.X

Çankı, Mustafa Namık, Büyük Felsefe Lügatı, İst: Cumhuriyet Matbaası, 1954

Çamdibi, H. Mahmut, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, İst: İFAV, 1994

Çiçero, Dostluk, çev. Türkan Uzel, Ankara: MEB, 1947

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi, 1990

Dikmen, Mehmet, İslam'da Kadın Hakları, İst: CihanYay, 1990

Dodurgalı, Abdurrahman, Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler, İst: İFAV, 1999

Duman, Zeki, Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret, Görgü Kuralları, İst: Tuğra Yay, 1991

Ebu Davud, Süleyman b. El-Es'as es-Sicistanî, Sünen, İst: Çağrı, 1981

Eflatun, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İst: Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 1999

_____, Şölen, Lysis, çev. Azra Erhat; Sabahattin Eyüboğlu, İst: Remzi Kitabevi, 1961

el-Buhârî, Ebu Abdullah b. İsmail b. İbrahim, Sahih-i Buhârî ve Tercümesi, çev. Mehmet Sofuoğlu, İst: Çağrı, 1987

el-İsfehani, Ragıp, Müfredat, ter. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İst: Çıray Yay, 2006

er-Razi, Fahrüddin, Mefatihü'l-Gayb, ter. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Ankara: Akçağ, 1988

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Taberi Tefsiri, ter. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, İst: Hisar Yayınları, 1996

- et-Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Sünen, İst: Çağrı, 1981**
- Topçu, Nurettin, Türkiye'nin Maarif Davası, İst: Dergah Yay, 1998**
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İst: İFAV, 1994**
- Erdoğan, İrfan, İletişimi Anlamak, Ankara: Pozitif Yay, 2002**
- Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, İst: İşaret Yay, 1997**
- es-Sabûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefasir, İst: Şamil Yay, 1984**
- es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, çev. Sakıp Yıldız; Hüseyin Avni Çelik, İst: 1987**
- Ertuğrul, İsmail Fenni, Lugatçe-i Felsefe, İst: Matbaa-i Amire, 1341**
- Farabi, Medinetü'l-Fazıla, çev. Nafiz Danışman, İst: Maarif Yay, 1956**
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, İçtimaiyat, İst: Fakülteler Matbaası, 1961**
- Fidan, Hafsa, "Kur'an'da Özgür ve Sorumlu Bir Varlık Olarak Kadın", Diyanet der, Mart 2007, Sayı: 195**
- Fiske, John, İletişim Çalışmalarına Giriş, çev. Süleyman İrvan, Ankara: Bilim Sanat Yay, 1996**
- Gazali, Abidler Yolu, çev. Yaman Arıkan, İst: Dede Korkut Yay, 1968**
- _____, İhyau Ulumi'd-Din, ter. Mehmet A. Müftüoğlu, İst: Çile Yay, 1981**
- _____, Kimya-yı Saadet, ter. A. Faruk Meyan, İst: Bedir Yay, 1969**
- Gelenbevi, İsmail, İslami İlimler Geleneğinde Tartışma Usulü, haz. Taha Alp, İst: Yasin Yayınevi, ts**
- Gordon, Thomos, Etkili Öğretmenlik Eğitimi, İst: Sistem Yay, 1998**
- Gürkan, Ahmet, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, İst: Akçağ, 1969**

- Hançerlioğlu, Orhan**, Toplum Bilim Sözlüğü, **İst: Remzi Kitabevi, 1996**
- Harman, Ömer Faruk**, “Kadın”, **DİA, C.XXIV**
- İbn-i Ebi’-d-Dünya**, Mudaratu’n-Nisa, **İst: Ocak Yay, 2006**
- İbn-i Haldun**, Mukaddime, **haz. Süleyman Uludağ, İst: Dergah, 1983**
- İbn-i Kayyim el-Cevziyye**, el-Fevaid, **ter. Abdullah Tuncer, İst: Karınca Kitap, 2004**
- İbn-i Kesir**, Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri, **İst: Çağrı, 1986**
- İbn-i Teymiyye**, Dualar ve Zikirler, **İst: Tevhid Yay, 1996**
- İmam Nevevî**, Riyazü’s-Salihin, **ter. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfü Çakan, Raşit Küçük, İst: Erkam, 1999**
- İmam Şevkani**, Allah Dostları, **İst: Tehid Yay, ts**
- İslam Ansiklopedisi, **İst: MEB, 1988**
- İz, Mahir**, Tasavvuf, **İst: Kitabevi, 1990**
- Kandehlevi, Muhammed Zekeriya**, Zikrin Faziletleri, **İst: Gülistan Neşriyat, ts**
- Kara, Mustafa**, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, **İst: Dergah Yay, 1985**
- Kara, Necati**, Kur’an’da Beden Dili, **İst: Bilge Yay, 2004**
- Karagöz, İsmail**, Ayet ve Hadisleri Işığında Sevgi ve Dostluk, **Ankara: DİB Yay, 2004**
- Karaman, Hayrettin**, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku-2, **İst: Ensar Yay, 2000**
- _____, İslam’da Kadın ve Aile, **İst: Ensar Neşriyat, 1993**
- Kasapoğlu, Abdurrahman**, Kur’an-ı Kerim ve İletişim, **İst: Nursan Yay, 2000**

- Katip Çelebi, Mîzânu'l-Hak fî İhtiyari'l-Ehakk, İst: Marifet Yay, 2001**
- Kaya, Remzi, Kur'an'da Dostluk İlikileri, İst. Remzi Kitabevi, 2000**
- Kayaalp, İsa, Din ve İletişim, İst: Nesil Yay, 2004**
- _____, Eğitimde İletişim Dili, İst: Bilge- Kültür- Sanat Yay, 2002
- Kitab-ı Mukaddes, İst: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2001**
- Kuşeyri, Kuşeyri Risalesi, haz. Süleyman Uludağ, İst: Dergah Yay, 1981**
- Küçük, Hasan, İslam'da ve Batıda Mantık, İst: Fatih Matbaası, 1978**
- Köylü, Mustafa, Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi, İst: Dem Yay, 2004**
- Maraşlı, Ahmet, Evde Okul, Okulda Kalite, İst: Bilge Yay, 2004**
- Mevdûdî, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri, İst: İnsan, 1987**
- Meydan Larousse, İst: Meydan Yay, 1969**
- Muhsin, Amine Vedud, Kur'an ve Kadın, İst: İz Yay, 1997**
- Mutlu, Erol, İletişim Sözlüğü, Ankara: Ark Yay, 1995**
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac en-Neysaburî, Sahih, İst: 1981**
- Oksay, Ünsal, İletişim ABC'si, İst: Simavi Yay, 1992**
- Orum, Ali Osman, İslam'da Kadın ve Aile Hukuku, Eskişehir, Öz Kağıtçılık, 2006**
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, İst: TÜRDAV,1990**
- Özbalkan, Nuri, Büyük İzgilizce-Türkçe Genel Sözlük, İst: Alfay Yay, 1991**
- Özgüç, Nazmiye, Kadınlar Coğrafyası, İst: Çantay Yay, 1998**
- Özguven, İbrahim Ethem, Ailede İletişim ve Yaşam, İst: Pdrem Yay,**

- _____, Evlilik ve Aile Terapisi, **Ankara: Pderm Yay, 2000**
- Ragıp el-İsfehani**, Müfredat-ı elfaz-ı Kur'an, **Beyrut: 1463**
- Sami, Şemsettin**, Kadınlar, **haz. İsmail Doğan, Ankara: Gündoğan Yay, 1996**
- Sami, Şemsettin**, Kamus-i Türki, **İst: İkdam matbaası, 1317**
- Selçuk, Mualla**, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, **Ankara: TDV Yay, 1991**
- Sıbai, Musatfa**, İslama ve Garplılara Göre Kadın, **çev. İhsan Toksarı, İst: Nida Yay, 1969**
- Soysaldı, Mehmet**, "Kur'an'da İbadet ve Zikir Kavramı, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ: 1998, sayı:3**
- Sühreverdi, Sihabüddin**, Avarifu'l-Mearif, **ter. Yahya Pakişi; Dilaver Selvi, İst: Umran Yay, 1988**
- Tarhan, Nevzat**, Makul Çözüm, **İst: Timaş, 2004**
- Taşköprüzade**, Risale-i Taşköprü, **İst: 1313**
- Taylan, Necip**, Mantık Tarihçesi Problemleri, **İst: İFAV, 1996**
- Topaloğlu, Bekir**, İslam'da Kadın, **İst: Yağmur Yay, 1977**
- Utku, Mustafa**, Rızık Anahtarları ve Tevekkül, **İst: Uludağ Yay, 2001**
- Ülken, Hilmi Ziya**, Genel Felsefe Dersleri, **İst: Ülken Yayınları, 2000**
- Ünal, Asife**, Yahudilik'te Hristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik, **Ankara: TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1998**
- Vehbi, Mehmet**, Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, **İst: Üçdal Yay, 1969**
- Vural, Mehmet**, Gazali Felsefesinde Bilgi ve Yöntem, **Ankara: Ankara Okulu, 2004**

Yavuz, Yusuf Şevki, “Cedel”, DİA, İst: TDV Yay, 2007

_____, Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1983

Yavuzer, Haluk, Ana-Baba ve Çocuk, İst: Remzi Kitabevi, 1996

Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin ışık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İst: Azim Dağıtım,1992

Yılmaz, Musa Kazım, Kur’an Ailesi, Şanlıurfa: Hilal Yay, 1994

ez-Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza, Tâcu’l-Arûs min Cevahiri’l-Kamus, Kahire: Matbaatü’l-Hayriyye, 1306